

U SJEVERNOJ DALMACIJI FORMIRANI BATALJONI „BUDE BORJAN" I „BRANKO VLADUŠIĆ"

Drugom polovinom aprila 1942. godine u sjevernu Dalmaciju, na putu za Glavni štab, stigao je Maks Baće-Milić, operativni oficir Štaba IV. operativne zone. On se iz Splita, gdje je ilegalno liječio ranu, vlakom dovezao do Drniša, odakle je partizanskom vezom pošao u Liku, u kojoj se tada nalazio Glavni štab partizanskih odreda Hrvatske. Na prolazu kroz Bukovicu Maks Baće je 21. aprila održao sastanak sa Štabom Sjeverodalmatinskog partizanskog odreda. Na njemu on je kritizirao bukovačke partizane zbog nedovoljne borbene aktivnosti, govorio im o dotadašnjim iskustvima u borbi partizanskih četa Srednjodalmatinskog odreda i zajedno sa članovima Štaba razradio operativni plan buduće aktivnosti Sjeverodalmatinskog partizanskog odreda. Najvažniji zadatak bio je mobiliziranje novog ljudstva i stvaranje brojno jakog partizanskog odreda. Druge tačke tog plana predvidjele su pojedine konkretne akcije u borbi protiv Talijana i četnika u ovom kraju.

Upravo dok se Maks Baće nalazio u Lici, Glavni štab je odlučio da na terenu tromede Like, Dalmacije i Bosne izvede jednu zamašniju vojnu operaciju, a u cilju razbijanja četnika, koji su u to vrijeme nesmetano mobilizirali seljake okolnih sela za svojo odrede.

Bilo je predviđeno, da u operacijama učestvuju najbliže jedinice Like, Dalmacije i Bosne. Maks Baće-Milić dobio je u Glavnom štabu zadatak, da u tim operacijama organizira učešće dalmatinskih partizanskih odreda. Imajući u vidu stanje u Sjeverodalmatinskom partizanskom odredu, on je od Glavnog štaba zatražio, da se za izvjesno vrijeme u Bukovicu ponovno vrati oficir Glavnog štaba Rade Bulat. Na povratku za Dalmaciju Baće je Radu Bulata zatekao u ličkom selu Omšici, pa su tako obojica krenuli na put. U Sjeverodalmatinski partizanski odred stigli su 7. maja i još istog dana održali sastanak sa Štabom. Raspravljalo se o izvršenju operativnog plana donesenog na sastanku od 21. aprila.

U izvještaju,¹ što ga je Maks Baće uputio 18. maja Glavnom štabu PO Hrvatske, on među ostalim izvještava, kako je taj plan izvršen. On piše:

»Njihov rad od prošlog sastanka 21. IV. u prisustvu druga Milica svodi se na slijedeće:

a) uspjeli su mobilizirati izvjestan broj boraca i organizirati dvije čete sa 160 ljudi ukupno;

b) štab nije funkcionirao, ustvari on se rastepao, a osim toga su nastali nezdravi lični odnosi među članovima štaba. Zato su krivi drug: Marko Jurlin², zamjenik komesara i sekretar OK i Milan Lacmanović komandant;

c) akcije ni jedne nisu izvršili, iskoristili su svaku priliku da nijednu tačku operativnog zadatka datog na sastanku od 21. IV. ne izvrše;

d) politički i agitacioni rad također se nije makao sa mrtve tačke;

e) nitko od sviju rukovodilaca nije pokazao niti samoinicijative, niti potrebnu energiju da izvrši određeni zadatak.

Na temelju svega toga mi smo zajednički izvršili oštru kritiku, koju su oni bez prigovora usvojili. Složivši se da za sada ne možemo naći drugog izlaza uslijed nesposobnosti i nezdravih ličnih odnosa, odredili smo da drug Rađe za vrijeme svog boravka uzme privremeno sam komandu u svoje ruke.

Osim rukovođenja čitavog rada njemu je dat zadatak da kroz to vrijeme osposobi operativnog oficira druga Rončevića za komandanta. Drug Jurlin (sekretar OK) imenovan je za političkog komesara zato da bi mu se dala potpuna sloboda samoinicijative, jer je on do sada postavljao lično pitanje i pitanje kompetencije . . .«

Zatekavši takvo stanje, M.aks Baće-Milić izdao je naređenje, da čete odmah prijeđu u akciju. Tako su već 8. maja u zoru dvije par-

¹ Zbornik V. I. I. V/4 dok. br. 55.

² Ante Jurlin-Marko. Poginuo u borbi protiv četnika u istočnoj Bosni poslije Pete neprijateljske ofenzive 1943. g.

tizanske čete ušle u sela Turovac i Duboki Dol u namjeri, da pohvataju i razoružaju četnike tih sela.

Akcija na Duboki Dol nije uspjela, jer je prilikom ulaska partizana u selo jednom borcu iz neopreznosti opalila puška. To je bilo dovoljno, da se četnici navrijeme izvuku iz sela. U Turovcu je bilo drukčije. Četnici su bili pohvatani, i tom prilikom partizani su zaplijenili 7 pušaka. Narod je nakon toga bio pozvan, da se okupi, a onda su mu komesari četa objašnjavali ciljeve partizanske borbe i raskrinkavali četnike kao sluge okupatora. Na zboru je bio izabran i prvi narodnooslobodilački odbor, a seljaci su partizanima obećali, pružiti ekonomsku pomoć.

FORMIRANJE BATALJONA »BUDE BORJAN«

Na savjetovanju vojnih rukovodilaca i političkih radnika a područja sjeverne Dalmacije, koje je u prisustvu Maksa Baće održano 7. i 8. maja 1942. g., bila je među ostalim donesena odluka, da še Sjeverodalmatinski partizanski odred reorganizira u bataljon. koji će u početku sačinjavati dvije postojeće čete. Predloženo je, da se bataljonu dade naziv »Bude Borjan«, poštujući time ime istaknutog revolucionera sjeverne Dalmacije ing. Bude Borjana, kojega je Mačekova policija u kapitulaciji Jugoslavije izručila ustašama, a ovi ga zvjerski ubili.

Privremenu komandu nad bataljonom preuzeo je Rade Bulat, oficir Glavnog štaba PO Hrvatske. U vezi s ovim novoformirani štab-bataljona izdao je naredbu, u kojoj se pored ostalog veli:

»... NAREDBA BR. 1.

Komandanta bataljona »Bude Borjan« Narodno oslobodilačkog partizanskog odreda za Sjevernu Dalmaciju od 9-og maja 1942. g.

U želji da se ojača partizanski pokret u Sjevernoj Dalmaciji na savjetovanju vojnih i političkih radnika od 7. i 8. ov. mj. u prisustvu člana Štaba Dinarsko-dalmatinskog partizanskog odreda i oficira Glavnog štaba odlučeno je da se dosadašnje vojno rukovodstvo reorganizuje i organizuje Stab.

Stab bataljona nosi naziv Stab bataljona »Bude Borjan« Nar. osi. Par. Odreda za Sjevernu Dalmaciju. Bataljon nosi ime jednog našeg narodnog borca iz ovog kraja koga su ustaški krvoloci u Zagrebu strijeljali. Stavljaju se u dužnost komesarima da popularišu ime svoga bataljona, održavajući predavanja partizanima i narodu o ovom narodnom

borcu, povezivajući njegovu borbu protiv fašizma sa današnjom Narodno Oslobođilačkom borbom partizana.

Sastav štaba.

Dužnost komandanta vršit će privremeno oficir Glavnog štaba drug Rade Bulat, s tim da u najkraćem roku osposobi jednog od članova Štaba za komandanta. Za političkog komesara određuje se drug Marko Jurlin, a za zamjenika komesara drug Macura Slobodan, za operativnog oficira i zamjenika komandanta drug Dane Rončević-Radula, za obavještajnog oficira drug Obrad Knežević, za prvog intendantskog oficira drug Ignjatije Macura, za II. intendantskog oficira drug Lacmanović Milan.

- Dosadašnji komandiri i komesari I. i II. čete i dalje ostaju na vršenju svoje dužnosti¹...«

BORBE NA TROMEĐI

Nekoliko dana poslije formiranja bataljona »Bude Borjan«, pod rukovodstvom komandanta kombiniranog odreda Petra Kleuta i ! Maksa Baće, otpočele su akcije kombiniranog odreda na bosansko-ličko-dalmatinskoj tromeđi. Njihov cilj je bio: razbiti četničke snage, koje su bile ojačale i koncentrirale se u selima oko Tromeđe, istrgnuti ispod njihova utjecaja pravoslavne mase ovih sela, jer su mnogi poštteni ljudi bili ušli u četničke odrede samo iz straha i terora, koji su četnici provodili nad narodom. Govoreći o ovom četničkom teroru, komandant Kleut u svom izvještaju² od 15. maja upućenom komandantu ličke partizanske grupe, pored ostalog piše:

»Jedan starac (Rusić Vojin) dolazi u Štab odreda i plačući izjavljuje: »Ja sam uvrijeđen teško pa ću da Vam govorim istinu. Onaj prokletac pop Đujić dođe u selo da na prevaru pokupi ljude govoreći da ide na izmirenje sa partizanima. Ovdje u Plavnu našao je pomagača za svoj prljavi rad, a to su najglavniji Obrad Bojanić, Nikola Grubor i Dušan Jerković koji je upro prstom na mog jedinca sina Đuru i rekao da bi i njega trebalo odvesti u četnike. Izrodi to i uradiše i na silu mi odvedoše jedinca moga Đuru, koji nije ni vojsku služio niti ikad u rukama imao pušku. Na Popini moj sin jedinac izgubi glavu od braće naše partizana koji su zaista pravi borci za slobodu. Ne bi ni suze pustio da mi je jedinac poginuo u borbi protiv okupatora, ali ovako mi je žao, prežaliti ne mogu i tražim da se izdajnici, ti tobožnji četnici, svi od reda očiste iz našeg sela.«

¹ Komandir I. čete bio je Božo Blažević, a komesar Frane Kursar. Komandir II. čete bio je Mate Stančić, a komesar Jovo Martić.

² Zbornik V. I. I. V/4, dok. br. 66.

Pored fizičkog i političkog razbijanja četnika u ovom kraju bilo je predviđeno, da jedinice izvrše napad i na veliki željeznički vijadukt zvani Bender i time potpuno i za duže vrijeme onemogućće saobraćaj na pruzi od Knina prema Liki.

Da bi se ove zamisli što uspješnije izvele, Glavni štab je odlučio, da na prostoru Tromeđe koncentrira znatne partizanske snage. Tako su radi učesća u operacijama na ovo područje bili upućeni Prvi proleterski bataljon Hrvatske, Udarni bataljon ličke grupe, bataljon »Marko Orešković« i Sjeverodalmatinski bataljon »Bude Borjan«. Stabu Srednjedalmatinskog partizanskog odreda bilo je upućeno naređenje, da svoje jedinice hitno prebaci u predjel Dinare iznad Golubića, odakle će napasti i prekinuti prugu kod Pađena i Prljeva, a zatim krenuti u Plavno i spojiti se s ostalim snagama Kombiniiranog odreda. Istovremeno bilo je upućeno pismo štabu V. krajiškog odreda, da u vrijeme otpočinjanja glavnih operacija dijelovima svojih snaga zatvori planinski klanac Derala iznad sela Strmice i izvrši demonstrativni napad na talijansku posadu u tom selu.

U izvještaju¹ Glavnom štabu partizanskih odreda Hrvatske od 16. maja, a u vezi s pripremama oko predstojećih akcija, Maks Baće-Milić piše:

»... Svim četama izdane su konkretne naredbe za koncentraciju, najdalje do 12. ovog mjeseca. Politički već dosadašnji rad i kretanje naših snaga znači pravu prekretnicu u ovom kraju. Ima ozbiljnih perspektiva da na ovom »četničkom« području poslije uspjele akcije organiziramo dobar bataljon sa ovdšnjim ljudima. Drugovi nam se javljaju iz svih sela i upravo očekuju oslobođenje.

7. Ja nisam mogao doći u Štab IV. operativne zone, jer se partizanski vod koji je bio nad Kninom i koji je osiguravao prolaz do Štaba, razišao, jer je u samom Kninu nastalo dosta veliko hapšenje naših drugova i veza sa Splitom je prekinuta. Radi toga sam poslao sva pisma preko Šibenika Splitu, a odatle će biti upućena Štabu. U pismu za Štab sam ukazao na potrebu da se iz Cetinskog i Livanjskog bataljona mobilise bar 200 do 300 drugova i da se komandant sa tim snagama oko 15-tog uputi prema Strmici...«

Međutim, pismo Maksa Baće, upućeno preko šibensko-splitske veze stiglo je na Dinaru s ozbiljnim zakašnjenjem. Kako su jedinice Srednjodalmatinskog odreda bile znatno udaljene od Štaba, komandant Krstulović videći situaciju, krenuo je odmah u pravcu Golubića, povevši sa sobom dvadesetak boraca, koji su se našli u bli-

¹ Zbornik V. I. I. V/4 dok. br. 55.

zini Štaba. Na putu su prošli kroz logor Cetinske partizanske čete.¹ gdje im se priključilo novih 30 boraca na čelu s komandirom čete Nikolom Vrančićem. Svi oni došli su na položaj Pleševica iznad Golubića 18. maja u zoru. Na tom mjestu, prema uputstvima dobivenim u pismu, oni su veći dio dana očekivali dolazak kurira radi uspostavljanja veze. Videći, da veze nema, komandant je u pravcu Veljuna, odakle je dopirala vatra, uputio dva borca, ali su obojicu ubili Talijani. Pred sam sumrak dinarski su partizani došli u vezu s jednom grupom od 27 boraca Proleterskog bataljona, koji su ih obavijestili, da su glavne operacije na sektoru tromede već bile izvedene. Dvadesetog maja uveče grupa srednjodalmatinskih boraca krenula je natrag u svoje baze na Dinari. Kako ni jedinice V. krajiškog odreda nisu bile stupile u akciju, Stab kombiniranog odreda morao je mijenjati prvobitni plan, a dijelom i obim predviđenih operacija. Međutim, sve to nije moglo utjecati, da se one i postojećim snagama ne bi izvele.

U vremenu od 12. do 15. maja vršila se koncentracija jedinica određenih za operacije u rajonu tromede. Za vrijeme pokreta bataljona »Bude Borjan« njegova 1. četa pošla je u pravcu tromede odvojeno od glavnine. Preko Bogatnika ona je krenula u selo Krupu, gdje su četnici, prema obavještenju borca u četi Stegnjajića, partizanima nudili predaju oružja. Međutim, kad se četa spustila u Krupu, nju su sa svih strana opkolili četnici i pozvali borce na predaju. I dok su se neki partizani bijegom uspjeli spasiti, njih 24 bilo je uhvaćeno i predano Talijanima, koji su ih strijeljali u Gračacu. Među njima se nalazio i operativni oficir štaba bataljona Dane Rončević-Radula.

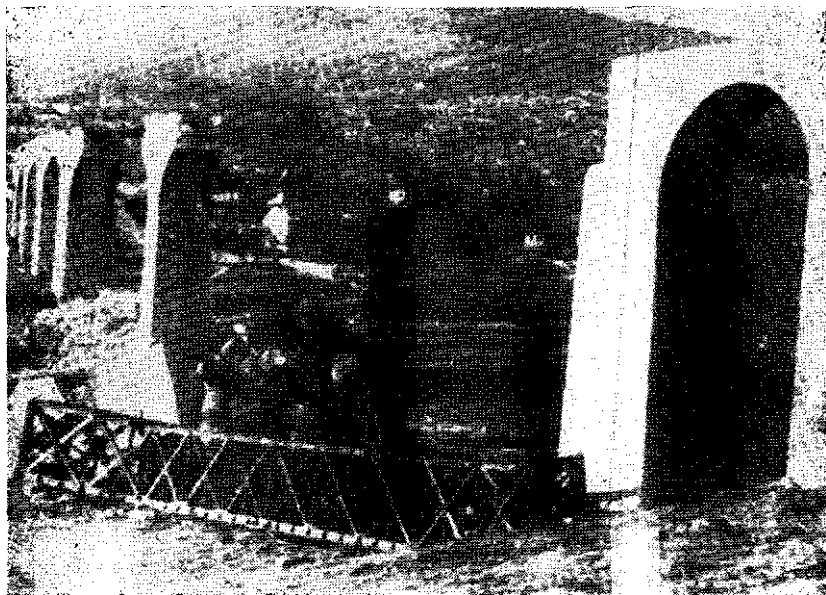
To je bilo prljavo izdajničko djelo Milorada Stegnjajića. Još dok je bio u četi, znalo se, da je sklon četništvu. Međutim kako je kao učitelj bio poznat u jednom dijelu srpskih sela, nastojalo se iskoristiti njegova poznanstva radi stvaranja novih uporišta NOP-a u

¹ Da bi se onemogućilo djelovanje ustaških elemenata iz Vinalića, Kijeva, Duvnjaka, Jezevića i drugih cetinskih sela, Dalmatinski štab je odlučio da na **izvoru** rijeke Cetine formira jednu partizansku četu. Kako su seljaci tih sela **radili u** cementnim tvornicama Solinskog bazena, u četu je upućeno nekoliko Solinjana i Trogirana partizana, od kojih su neki radili zajedno s njima i lično ih poznavali. To su bili: Ivan Milišić-Relicijo, Branko Dude, Jozo Žižić, Andrija Bužančlć. **Jere** Hrabar-Srbin, Maks Njegovan, Veljko Maskareli, Petar Majković, Ivan **Bilić** i nekoliko drugih. To je pomoglo, da su partizani kroz izvjesno vrijeme bili **stekli** povjerenje stanovnika tih sela.

Komandir Cetinske čete bio je Nikola Vrančić (ubijen od četničke **zasjede** u blizini sela Polače krajem maja **1942.**), a komesar Ivan Milišić-Relicijo. **Ceta** je samostalno djelovala sve do ulaska u sastav Prvog dalmatinskog udarnog **bataljona**.

ovom kraju. Ali se pokazalo, da je Stegnjajić bio zagriženi četnik, koji je samo vrebao zgodnu priliku, da partizansku četvu navede u stupicu. Ostvarivši cilj, Stegnjajić neko vrijeme ostaje među četnicima u Krupi, a kasnije, budući je rodom iz okoline Benkovca, odlazi tamo i postaje komandant zloglasne antikomunističke milicije u tom kraju.

Operacije kombiniranog odreda na ličko-bosansko-dalmatinskoj tromedi otpočele su sredinom maja 1942. g. U svom izvještaju¹ Pokrajinskom komitetu KP za Dalmaciju od 25. maja Maks Baće-Milić pored ostalog piše:

Vijadukt Bender nakon rušenja 1943. godine

»... Akcije na tromedi ličkoj-bosanskoj-dalmatinskoj imale su odprilike ovaj karakter. Sakupilo se preko hiljadu partizana, došli na tromedu gdje je do tada haračio pop Đujić, zauzeli sela Plavno, Prljevo, Pribudić, Zrmanja (14 km ceste) i očistili te krajeve od bandita. Navalili su na vijadukt Bender sa svim snagama, Talijanima nanijeli teške udar-

¹ Zbornik V. I. I. V/4, dok. br. 82.

ce, ali ga nijesu uspjeli zauzeti, a time ni srušiti¹. Do sada su imali tri velike oružane borbe sa okupatorom osim samoga Bendorà. 19. V. Udarni i Proleterski bataljon sukobili su se na 6. km. pred Kninom sa okupatorima četnicima i ustašama. Neprijatelj nas je tukao sa tri strane. Usprkos tome Proleterski bataljon je upravo slistio čitavu jednu bateriju haubice. Među samim lješevima talijanskih vojnika proleterci su osvojili 4 topa i okrenuli ih na talijanske i ustaške garnizone u Kninu. Borba se vodila na nekoliko kilometara dužine; mrtvih i ranjenih Talijana bilo je sigurno preko stotine. Mi smo izgubili dva druga. Zauzeli smo jedan teški mitraljez »Fiat«, a i 4 topa bila su u našim rukama i već su bila na putu da budu transportovana u naš logor. U tom momentu četnici su otvorili iza leđa gustu mitraljesku vatru i transport haubice je bio nemoguć, kroz to isto vrijeme sa boka su nas tukli ustaše iz Vrpolja. Od sviju najmanje nas je tukao Talijan. U samoj borbi bilo je nebrojeno slučajeva herojstva. Među njima istakao se i komandant I. proleterskog ud. bataljona Hrvatske Ante Banina rodom iz Iža. Ozbiljno ranjen u vrat na samom početku borbe rukovodio je operacijom zauzimanja topova i svim ostalim važnijim operacijama, evakuisao se je tek onda kada je borba u suštini prošla.

21. V. bataljon »Marka Oreškovića« i Sjeverno-dalmatinski bataljon »Bude Borjan« imali su ozbiljniji sukob sa ustašama, četnicima i okupatorom nad mjestom Ervenik. Cilj operacije je bio razoružanje ustaškog sela Dolac, ali su ustašama potekli u pomoć sa sjeverozapada četnici, a sa juga Talijani. Talijani su došli sa pojačanjem iz Zadra, Benkovca i Kistanja. Zauzimanje položaja borbe trajale su nekoliko sati, a onda je bataljon »Bude Borjana« prešao na juriš i u samih 15 minuta ostavio na licu mjesta 40 talijanskih lješeva, među njima 4 oficira, zarobio 50 talijanskih vojnika i 2 oficira. Na našoj strani pale su dvije žrtve. J naše ruke palo je 3 bacača mina, 4 teška mitraljeza, 6 puškomitraljeza, 50 pušaka, **14.000 metaka, 90 mina i** mnoštvo ostalog vojnog materijala.

22. V. 1500 Talijana navalili su na dvije čete Proleterskog bataljona i jednu četvu bataljona »Bude Borjana«. Talijani su već bili prešli rijeku Zrmanju. Naši su ih sa jakom vatrom natjerali u paničan bijeg i neposredno im za petama izvršili juriš; razvila se je borba sa ručnim bombama na samih 10 metara udaljenosti. Desetine i desetine talijanskih lješeva pokrilo je polje; sa naše strane pala su dva vodnika i jedan mitraljezac. Tim udarcem koncentracija okupatorskih trupa koja je trajala u tom kraju nekoliko dana zbrisana je kao sa krpom. Most preko Zrmanje srušen je do temelja; na pruži Knin — Gračac izvršili smo nekoliko napada i na nekoliko mjesta razrušili više stotina metara pruge. Nekoliko potpornih zidova digli smo u zrak.

Ovo su samo operacije većega stila, inače zaista čitav kraj odjekuje od našeg prisustva, a četnici ili su se zbili u mišje rupe ili služe Talijanima kao provodiči. Inače upravo je nevjerovatan veliki broj ovdašnjih srpskih seljaka, koji dnevno iz četničkih redova prilaze sa oružjem

¹ Kada su partizani napali na vijadukt Bender, talijanska posada koja ga je čuvala, povukla se u obližnji željeznički tunel i odatle nastavila pružati otpor. Partizani bi vjerovatno bili savladali talijansku posadu u tunelu, međutim, Udarni bataljon nije bio uspio porušiti željezničku prugu, pa je neprijatelju došao u pomoć blindirani voz iz Knina, koji je partizanske položaje zasuo ubitačnom vatrom. Nakon toga partizani su se povukli.

k nama, moleći da ih primimo u partizane, jer su kažu kandžijom bili tjerani u četnike. I organizaciono i moralno četnici u ovom kraju doživljuju pravi raspad ...»

Talijanska vojska, četnici, ustaške i domobranske jedinice u višednevnim borbama na terenu tromede pretrpjeli su velike gubitke. Naročite žrtve imali su Talijani. Videći, da ni nova pojačanja, koja stalno dovode, ne pomažu ništa, već da neprestano trpe nove gubitke, Talijani napuštaju borbu i povlače se u svoje garnizone. I desetkovane četničke snage povlače se zajedno s Talijanima u pravcu Knina. Tako je protjerivanjem četnika s prostora tromede, narod došao u mogućnost, da otvoreno izražava svoje simpatije prema Narodnooslobodilačkoj borbi. Videći prvi put onako velik broj partizana, silovitost, kojom su napadali i tukli neprijatelja, on je prvi put jače osjetio i snagu čitavog NOP-a. Gledajući usto vlastitim očima borbe oko svojih sela, narod je jasno sagledao ulogu četnika kao pomagača okupatora u borbi protiv istinskih oslobodilačkih snaga. Sve to učinilo je, da su tih dana seljaci mnogih' sela sa tromede počeli masovno pristupati u partizanske redove. To je omogućilo stvaranje čitavog jednog novog partizanskog bataljona.

UBISTVO ZADARSKOG PREFEKTA VEZIJA ORAZIJA

Pošto je upala u četničku stupicu u Krupi i izgubila znatan broj svojih boraca, Prva četa bataljona »Bude Borjan« nije išla dalje prema tromedi, već se vraća natrag u Bukovicu. Da bi osigurala prijelaz preko ceste Ervenik — Zegar, četa je 26. maja nedaleko od sela u Komoževoj ogradi postavila u zasjedu jednu desetinu pod komandom Bože Blaževića. Uskoro je cestom naišao talijanski motor-kotač, koji je zasjeda propustila, pretpostavljajući, da za niim dolaze jače snage. Doista, nisu prošle ni dvije minute, i cestom je naišao osobni automobil, na koji su borci otvorili vatru. Automobil se nagle zaustavio, a zatim su dva oficira iskočila na cestu, polegla u zaklon i otvorila brzu paljbu iz pištolja i strojnice na partizane. Desetina tada izlazi iz zasjede, a nekoliko boraca zaobišlo je talijanske oficire, koji su na mjestu ubijeni. Odmah zatim naišao je i talijanski kamion sa oko 40 vojnika, na koji desetina također otvara vatru. U nastaloj borbi ubijeno je 10 talijanskih vojnika, dok su se ostali razbježali.

Tek nekoliko dana kasnije saznalo se za stvarni uspjeh tog partizanskog napada. Jedan od ubijenih u automobilu bio je istaknuti talijanski fašist i prefekt zadarske provincije Vezio Orazi. U znak žalosti za ubijenim prefektom Talijani su u cijeloj Dalmaciji proglasili trodnevnu žalost, a na svim javnim i drugim ustanovama istakli crne zastave. Na mjestu, gdje je Orazi poginuo, Talijani su uzidali kamenu ogradu i u njoj posadili dva mlada bora. Te borove simpatizeri NOP-a stalno su čupali, a Talijani ponovno zasađivali nove. To se ponavljalo nekoliko puta, dok Talijani nisu prestali da ih sade.

Provodeći represalije zbog ubistva prefekta, Talijani su na prostoru Kistanje — Ervenik — Žegar uputili motoriziranu kaznenu ekspediciju. Ali kao i uvijek oni su se svetili golorukom stanovništvu. Pucali su na svakoga, tko se nalazio pored ceste na domet pušaka i mitraljeza. U¹ zaseocima Bezbradicama i Grulovićima ubili su 12 ljudi, u Biovičinu selu 20, U Modrinom selu 5, u selu Kolašcu 10, a u Kistanjama dvije osobe. Istovremeno su popalili oko 300 kuća. i staja, odveli svu zatečenu stoku, dok su oko 200 uhvaćenih osoba odveli u internaciju u Italiju. A kad su se vratili u garnizone, cijeli mjesec dana tukli su iz Kistanja i Ervenika topovima ova sela. Vjerujući, da se u zvoniku u Bezbradicama nalazi partizanska izvidnica, Talijani su topovskim granatama porušili seoski zvonik. Izvještavajući guvernera Dalmacije o represalijama izvršenim zbog ubistva Orazija, komandir karabinjerske stanice u Kistanjama por. Gianetto Rogani piše:¹

»Dana 30. o. mj.² u zoni Kistanje — Ervenik jedinice milicije, vojske i karabinjera radi represalija zapalili su 80 stambenih kuća. U toku akcije ubijeni su Bezbradica Spiro, Bezbradica Joso, Bezbradica Miloš, Bezbradica Marko, Bezbradica Ignjat, Bezbradica Pavle, Grulović Jovan, sve pravoslavni seljaci pripadnici naoružanih bandi i druga petorica koji još nisu identifikovani,³ a kod jednog od njih je nađen automatski pištolj 6,35. Sem toga, zaplijenjeno je više grla krupne i sitne rogate stoke koja je prikupljena u garnizonu Mokro Polje. U zoni nije nađen nitko od stanovnika. Vojnici koji su operirali nisu imali nikakav sukob i nikakav incident. Izvještaj je dostavljen pismom uslijed prekida telefonske linije.«

¹ Original u Arhivi V. I. I. Beograd.

² Odnosi se na 30. maja.

³ To su bili seljaci zaseoka Bezbradica, a ne partizani.

STVARANJE SJEVERODALMATINSKOG PARTIZANSKOG ODREDA

Novi partizanski bataljon, formiran u toku ogorčenih bojeva s neprijateljem na prostoru tromede, bio je veliki uspjeh Narodno-oslobodilačkog pokreta sjeverne Dalmacije. Naročito zbog toga, što je bio sastavljen od ljudstva onih sela, u koja su partizani rijetko zalazili, a četnici ih smatrali svojim glavnim oslonima u borbi protiv partizana. Time su vidno porasli izgledi za još brži razvitak partizanskih jedinica i Narodnooslobodilačke borbe u ovom kraju. Pridajući najveću važnost daljnjem razvitku borbenih partizanskih formacija kao glavnom faktoru u rasplamsavanju općenarodne borbe, Stab IV. operativne zone odlučio je, da od dvaju postojećih bataljona formira novi Sjeverodalmatinski partizanski odred. Maks Baće-Milić, operativni oficir Štaba IV. operativne zone izdao je 23. maja 1942. g. u tom smislu slijedeću naredbu:¹

»NAREDBA br. 3.

1. Od današnjeg dana pa kroz najkraće vrijeme sve će se partizanske jedinice u Sjevernoj Dalmaciji organizovati u jedan nar. oslob. partiz. odred za Sjevernu Dalmaciju.

2. Odred će imati u prvo vrijeme dva bataljona.

3. Imenuje se privremeni Štab Odreda: komandant Rade Bulat, polit, komesar Marko Jurlić, obavještajni oficir Obrad Knežević.

4. U privremeni Štab Prvog bataljona imenuje se komandant drug Slobodan Macura, polit, komesar drug Vlado Peran, operativni oficir Stevo Perić.

5. U privremeni Štab Drugog bataljona imenuje se komandant drug Stančić, polit, komesar, drug Jovo Martić², operativni oficir Simo Dubajić.

6. Prvi bataljon vršiće svoje akcije i imaće svoje boravište u Bukovici. Drugi bataljon vršiće akcije i imaće svoje sjedište na bosansko-ličko-dalmatinskoj tromedi.

7. Štab Odreda boraviće povremeno na teritoriji jednog i drugog bataljona prema potrebama borbe i organizovanja bataljona.

8. Ova se naredba upućuje dosadanjem Štabu bataljona »Bude Borjan« da ie on izvrši.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Dana, 23. maja 1942. god.

Operativni oficir
Milić³«

* Zbornik V. I. I. V/4. dok. br. 81.

² Umro od upale pluća 1942. g. u Bosanskom Petrovcu kao zamjenik komandanta II. dalmatinske brigade.

³ Maks Baće

31. maja 1942. g. Štab Sjeverodalmatinskog partizanskog odreda izdao je naredbu¹ o dodjeljivanju naziva bataljonima, koji su ulazili u novoformirani odred, o naimenovanju vojnih rukovodilaca i narednim zadacima bataljona. Ona glasi:

»ŠTAB NAR. OSL. PARTIZ.
ODREDA
ZA SJEVERNU DALMACIJU
Datum 31. maja 1942.

NAREDBA BR. 2

Komandanta Narodno oslobodilačkog partizanskog odreda za Sjevernu Dalmaciju od 31. maja 1942.

1. Nadopunom naredbe br. 3 operativnog oficira IV. operativne zone Naredbom br. 4 određujemo, da (se) I. bataljon N. O. P. odreda za sjevernu Dalmaciju nazove bataljon »Bude Borjan«, a drugi bataljon »Branko Vladušić«.²

2. Privremeni štab Odreda proširuje se imenovanjem slijedećih drugova: Milana Lacmanovića za intendantskog oficira, Štanka Tišmu® oficira za vezu i oficira pri Štabu odreda drugom Nikolom Čačom.

3. U Štab bataljona »Bude Borjan« imenuje se za obavještajnog oficira drug Nikolić Miloš, za intendanta Ignjatije Macura, a oficira za vezu druga Vejnović Peru.

4. U Štab bataljona »Branko Vladušić« imenuje se za obavještajnog oficira drug Gojko Pupovac, a drug Egić Obrad imenuje se za oficira pri Štabu bataljona.

5. Štabovi bataljona treba da se čim prije osamostale i da počnu funkcionisati svaki zasebno na svom terenu. Štabovi bataljona moraju imati pisara, stalne kurire za Štab Odreda, kao i kurire četa.

Zadaci:

6. Pred Štab bataljona »Bude Borjan« postavljaju se slijedeći zadaci:

a) da obezbjeđuje i vrši stalnu kontrolu terena očišćenog od četnika počam od pruge, pa linijom Mokro Polje, Obrovac — Gračac, sjeverno od Zrmanje do pruge i onemogućava ponovni povratak i organizovanje četnika na tom dijelu. Osim toga izvršice rekviziciju hrane i stoke u se-

¹ Zbornik V. X. I. V/4, dok. br. 96. Originalu nedostaje završetak.

² Istaknuti borac Zrmanje, poginuo u decembru 1341. g.

³ Ubijen od pripadnika antikomunističke milicije iz zasjede 13. decembra 1942. g. kod sela Dobropoljaca kao sekretar Kotarskog komiteta KP Benkovac. Zajedno s njime ubijen je i organizacioni sekretar komiteta Nikica Popović.

lima na tom području uključivši tu i »Pakleni Dolac« najkasnije u roku od dva dana poslije primitka ove Naredbe. Treba rekvirirati stoku i hranu od četničkih bandita, te seljaka koji su odbjegli od svojih kuća, a pomagali su četničke i ustaške bandite. Treba nastojati da se u tim selima okupi sav pošten elemenat i da se po mogućnosti nađe bar nekoliko dobrovoljaca za partizanske odrede;

b) bataljon treba da glavno težište svojih akcija prenese u Bukovicu, Ravne Kotare i Primorje u cilju napada na italijanske okupatore, razoružanja karabinjerskih stanica i posada, uništenja transportnih sredstava, rušiti mostove, prekopavati ceste i prekidati telefonske veze. Ove akcije diverznog karaktera treba stalno vršiti, a za njih mobilizirati seljake naoružane. Jedan od glavnih zadataka kako političkih tako i vojničkih jeste prenijeti borbu na čisto hrvatski teren što bliže moru;

c) da se uspostave što uže veze sa Kninom i Drnišem, da bi se iz tih krajeva organizirale mase za borbu;

d) da se najhitnije pride definitivnom uređenju i organizovanju četa.

7. Pred Stab bataljona »Branko Vladušić« postavljaju se slijedeći zadaci:

a) da se III. četa u Plavnu, koja se nalazi u raspadu reorganizuj* i pojača dobrovoljcima iz Prihudića i Prljeva, koji se sada nalaze u II. četi, i ostalih sela Tromede. Četi se mora pružiti puna ekonomska i politička pomoć, jer se ona nalazi na terenu gdje je djelatnost i organizovanost četničkih bandi dosta jaka;

b) da se najmanje dva puta svake sedmice ruši pruga između Zagrovića i Otrića;

c) da se pride čišćenju čitave Tromede od četničkih bandi počevši od sela Rastičeva držeći se principa, da svakog onog, tko se bori sa italijanskim okupatorima protiv nas likvidiramo;

d) po mogućnosti svim snagama, bataljona pojaviti se još jednom u Plavnu i održati zbor;

e) izvršiti zasjedu na cesti Knin — Strmica.

8. Praksa čestih izmjena komandira, komesara, vodnika i političkih delegata treba da se prekine. Štabovi bataljona mogu postavljati vodnike, političke delegate, a za komandire i komesare četa dostavljati svoje prijedloge Stabu Odreda.

9. Učvrstiti stare i formirati nove odbore Nar. osi. fronta pazeći da u njih uđu najpošteniji i najodaniji seljaci našoj borbi.«

Početkom juna Štab bataljona »Bude Borjan« donosi odluku, da se likvidira talijanska karabinjerska stanica u selu Nuniću. U napad je u zoru 7. juna upućena Prva četa tog bataljona, koja je najprije opkolila karabinjersku kasarnu, a zatim se nekoliko najodvažnijih boraca popelo na njezin krov. Na poziv, da se predadu, karabinjeri su odgovorili vatrom. U nastaloj borbi ubijen je jedan karabinjer, a kada su partizani s krova ubacili u zgradu prve bombe, karabinje-

ri su se predali. Tako je zarobljeno 10 karabinjera, zaplijenjeno 11 pušaka, 2 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez i radio-stanica.

Za vrijeme, dok je Prva četa bataljona »Bude Borjan« napadala karabinjere u Nuniću, njegova Druga četa nalazila se u zasjedi na cesti Nunić — Kistanje. U zoru je cestom naišlo 12 talijanskih kamiona punih vojnika, koji su iz kistanjskog garnizona žurili u pomoć karabinjerima u Nuniću. Partizani u zasjedi napali su talijanske kamione unakrsnom vatrom iz jednog teškog mitraljeza, 4 puškomitraljeza i 60 pušaka. Za svega nekoliko minuta svi su kamioni bili zapaljeni, a pored njih ležalo je oko stotinu mrtvih i ranjenih Talijana.¹ Vojnici, koji nisu bili pokošeni prvim rafalima, razbježali su se po šumi. Međutim, uslijedila je brza intervencija oko hiljade Talijana iz njihovih garnizona u Kistanjama i Erveniku, zbog čega se veći dio ratnog materijala nije mogao odnijeti. Pred nadmoćnijim neprijateljskim snagama partizani su se povukli. Od talijanske minobacačke vatre poginuo je pri povlačenju komesar bataljona Vlado Peran, dok su tri druga borca bila ranjena.

Razoružanje karabinjera u Nuniću, a posebno uništenje talijanskih kamiona i velikog broja neprijateljskih vojnika snažno su odjeknuli cijelom sjevernom Dalmacijom. Naročito je u bukovičkim selima naglo buktalo borbeno raspoloženje. Ljudi su govorili: »Oni su palili naše kuće, zato neka gore njihovi kamioni.« Tih dana iz okolnih bukovičkih sela došlo je u partizane oko 200 novih boraca.

Pošto su razoružani karabinjeri u Nuniću, Talijani su povukli svoje karabinjerske posade iz Biovičina sela, Bjeline i Bruške i više ih nikada nisu uspostavljali. Ujedno njihove motorizirane i pješačijske kolone rijetko prolaze bukovičkim cestama, a u tim prilikama uvijek su predvođene tenkovima i drugim oklopnim kolima. Uz ceste Talijani su porušili sve zidane ograde i sasjekli šumu na 50 metara daljine.

VOJNO POLITIČKO SAVJETOVANJE NA VJEŠTIC GORI

Već se približavao kraj prve polovine 1942. g. i 10 mjeseci partizanskog ratovanja u Dalmaciji. Za to vrijeme NOP na tom po-

¹ Prema izvještaju Guvernerata Dalmacije od 8. VI. upućenom Kabinetu za unutrašnje poslove u Rim talijanski gubici u toj borbi bili su: 47 mrtvih, 41 ranjenih i 10 nestalih (Vidi Zbornik V. I. I. V/5, dok. br. 143).

družju bio se već široko razvio. Akcioni odbori kao forme, preko kojih su široke narodne mase u raznim vidovima aktivno pomagale Narodnooslobodilačku borbu, već su bili u svoje redove okupili velik broj ljudi, naročito u gradovima, što je dovelo i do stvaranja NOO u Splitu, Šibeniku i nizu drugih gradova i sela Dalmacije.

Pored akcionih odbora, u Dalmaciji u to vrijeme postoji široka mreža i drugih organizacija NOP-a. Tako je omladina bila organizirana u Savez mlade generacije, žene su imale svoju organizaciju Antifašistički front žena. Preko tih organizacija velik broj žena i omladine aktivno je učestvovao u izvršavanju niza zadataka NOP-a i širenju njegovih ideja u narodu.

Partizanske su jedinice već u to vrijeme imale za sobom razmjerno dug period borbe s okupatorom i domaćim izdajicama. One su bile prebrodile najteže teškoće. Iskustva partizanskog ratovanja već su bila tolika, da se partizanski odredi više nisu ustručavali upuštati u borbu čak i s daleko nadmoćnijim neprijateljem.

Međutim, pored svih ovih uspjeha bilo je još niz problema, koje je donosio sam razvoj NOP-a. Tako je u nekim partijskim organizacijama na terenu bilo još pojava nerazumijevanja političke linije u stvaranju J. N. O. F-a. Pojedini rukovodioci na terenu zapostavljali su potrebu stvaranja te organizacije i pokušali voditi borbu na čisto klasnoj osnovi. Bilo je podcjenjivanja i u radu s masovnim organizacijama, kao što su Savez mlade generacije, AFZ i druge.

I u razvoju partizanskih jedinica također je bilo nedostataka. Neke od njih još nisu bile dostigle nivo i odlike pravih partizanskih jedinica. To su bili pojedini vodovi i čete, koje dotada vrše akcije pretežno diverzantskog karaktera. Bilo je potrebno iskustvo stečeno u dotadašnjim žarištima partizanske borbe prenijeti i na te manje partizanske jedinice, pomoći im, da se što brže razviju i osposobe za jače akcije. Bilo je potrebno što prije otkloniti sve te negativne pojave, da bi NOP u svom daljnjem razvoju dobio novi zamah, još jače rasplamsao oružanu borbu naroda Dalmacije. Na prijedlog CK KPH Pokrajinski komitet KP za Dalmaciju donosi odluku o sazivanju vojno-političkog savjetovanja odgovornih partijskih rukovodilaca na terenu i u vojsci.

TOK SAVJETOVANJA

Savjetovanje je bilo sazvano za 25. maja. Ono se imalo održati na planini Dinari u predjelu Vještić-gore, gdje se u to vrijeme nalazio i Štab IV. operativne zone. Delegati iz svih krajeva Dalmacije, izuzev delegata iz sjeverne Dalmacije, Visa, Korčule, Pelješca i Dubrovnika, stigli su na Vještić-goru do 26. maja. Savjetovanje nije odmah počelo zbog odsutnosti komandanta i operativnog oficira Štaba zone, koji se tih dana nalaze na sektoru sjeverne Dalmacije, gdje se vode žestoke borbe s neprijateljem. Očekivao se i dolazak delegata CK KPH-a.¹

Komandant IV. operativne zone Vicko Krstulović vratio se u Štab 2. juna, a savjetovanje je otpočelo 4. juna. Njemu su prisustvovala 34 delegata iz vojske i s terena. Na dnevnom redu nalazila su se slijedeća pitanja: 1. Politička situacija i stvaranje J. N. O. F-a, referent Ivo Amulić; 2. Organizaciono pitanje, referent Andrija Božanić; 3. Omladina, referent Ivica Kukoč-Jordan; 4. AFŽ, referent Neda Marović-Cvita; 5. Narodna pomoć, referent Andrija Božanić; 6. Vojna organizacija i njeni zadaci, referent Vicko Krstulović.

Poslije podnesenih referata i dvodnevne svestrane diskusije, u kojoj su bila raščišćena mnoga dotada na terenu i u vojsci nejasna pitanja, savjetovanje je 6. juna završeno. Na kraju je bila donesena rezolucija, u kojoj je među ostalim stajalo:

»1. Osnovna je zadaća Partije, da uzdigne borbu naroda u Dalmaciji na stepen narodnog ustanka. U tu svrhu treba pojačati politički rad i propagandni rad po selima i gradovima, kovati jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda, te svih narodnih slojeva u borbi protiv okupatora i njihovih sluga ustaša.

2. Rad na stvaranju Jedinstvenog narodno oslobodilačkog fronta treba pojačati i u gradu i na selu, cijelu Dalmaciju treba ispreplesti mrežom Narodno oslobodilačkih odbora. U kotarevima treba stvarati kotarske, a u okruzima okružne narodno oslobodilačke odbore. Treba što prije stvoriti i Narodno oslobodilački odbor za Dalmaciju. Pri stvaranju narodno oslobodilačkih odbora treba prilaziti najširim slojevima istovremeno raskrinkavajući izdajnička vodstva građanskih stranaka. Mora se također nastojati, da se pojedine viđenije funkcionere pridobije na saradnju u NOO na taj način da im se lično obrati i pozove u Jedinstveni, narodno oslobodilački front, da ih se pozove, da se odreknu

¹ U toku prvog dana savjetovanja stigao je i Maks Baće-Milić i donio obavijest, da je CK uputio pismo, u kojem predlaže, da se savjetovanje uslijed borbe oko Knina i slabih veza odgodi. To je bio razlog, da se delegat CK nije ni uputio na savjetovanje.

izdajničke politike svojih vodstava i da pridu narodno-oslobodilačkoj borbi, jer će inače oni lično postati narodni izdajice.

3. Partija mora svoju najveću pažnju posvetiti razvoju partizanskog pokreta. U tu svrhu treba sve raspoložive snage mobilizirati za rad u partizanskim odredima. Po gradovima i selima treba sprovesti mobilizaciju za partizanske odrede. Mobilizaciju naročito treba sprovesti među omladinom i radnicima. U svim krajevima i na svim otocima treba stvarati manje partizanske jedinice, koje će voditi oružanu borbu protiv okupatora. U partizansku vojsku treba unositi vojnu disciplinu i razvijati borbenu sposobnost odreda. Štab zone treba pojačati i nastojati, da stvarno bude organizator partizanskih odreda na teritoriju cijele Dalmacije. U partizanskim jedinicama treba osnivati partijske organizacije i povezivati ih sa okružnim komitetima. Politički rad u partizanskim jedinicama treba do maksimuma razvijati i redovno održavati sa borcima političke satove.

4. Partizanske jedinice i partijske organizacije u njima moraju po selima propagirati ideju jedinstvenog narodno-oslobodilačkog fronta, moraju stvarati narodno oslobodilačke odbore i međusobno povezivati. Moraju nadalje nastojati, da se pri narodno oslobodilačkim odborima osnuje Narodno oslobodilački fond, koji će se brinuti za snabdijevanje partizana. Po selima i gradovima trebaju partizanske jedinice održavati zborove i priredbe.

5. Partija se mora što prije pobrinuti za obnovu Oblasnog komiteta SKOJ-a i za podizanje SKOJEV-skih organizacija u cijeloj Dalmaciji. SKOJ-evsko rukovodstvo mora razvijati akciju stvaranja Saveza mlade generacije u svim selima i gradovima te ih međusobno povezivati. SKOJ mora da bude srž i nosioc Saveza mlade generacije. SKOJ mora nastojati da mobilizira što šire omladinske redove za partizansku vojsku da u partizanskim jedinicama formira SKOJ-eve organizacije i da osniva samostalne omladinske partizanske jedinice, koje će stajati pod partizanskom komandom, ali će brigu o političkom radu i snabdijevanju preuzeti SKOJ.

6. Rad među ženama mora se smatrati dužnošću svih partijskih organizacija. Partijska rukovodstva moraju pružiti punu pomoć antifašističkim odborima žena i razvijati njihovu inicijativu. Antifašistički front žena treba da obuhvati najšire slojeve žena. To će postići, ako se doista bude borio za zahtjeve masa i ako pri tom mobilizira najsiromašnije slojeve žena. Po selima treba naročito stvarati organizacije AFŽ, da bi se slomilo tisućljetno ropsko osjećanje žena i da bi se razvila njihova inicijativa u borbi. Antifašističke odbore žena po pojedinim mjestima treba povezivati sa Antifašističkim odborom žena za Dalmaciju, koji treba u najskorije vrijeme obrazovati.«

Jedna od najznačajnijih odluka vojno-političkog savjetovanja na Vještić-gori bila je odluka o stvaranju novih partizanskih bataljona.¹ Zaključeno je, da se bataljoni odmah formiraju ondje, gdje

¹ Prije savjetovanja na Dinari bili su formirani bataljoni »Bude Borjan« i »Branko Vladušić«.

je već postojalo nekoliko partizanskih četa. Na savjetovanju je također zaključeno, da se s onih predjela Dalmacije, gdje uvjeti terena ne omogućavaju razvoj i opstanak većih partizanskih jedinica, kao što su na primjer bili otoci, dobrovoljci prebacuju u partizanske jedinice na kopnu.

Neposredno po povratku delegata na svoje terene bila su održana partijska savjetovanja za pojedine okruge ili kotare, na kojima su razmatrane odluke vojno-političkog savjetovanja na Dinari i mogućnosti njihove primjene na dotična područja.

Kroz kratko vrijeme se pokazalo, da su odluke donesene na Dinari bile od izvanrednog značaja za daljnji razvoj NOP-a u Dalmaciji. Naročiti značaj imala je odluka o još širem okupljanju rodoljuba u organizacije NOP-a bez obzira na njihovu raniju političku pripadnost. Tako i u narodnooslobodilačke odbore ulaze pojedine istaknutije pristaše bivših stranaka, što im daje širi politički značaj i utječe, da se formiraju i u onim mjestima, u kojima dotada nisu postojali. Istovremeno se stvaraju brojni novi odbori i organizacije JNOF-a, AFŽ-a i SMG-e, koje u svojim redovima okupljaju veliku većinu dalmatinskog stanovništva. Posebnu važnost imale su odluke o daljim putovima razvitka partizanske vojske u Dalmaciji. Narednih dana bio je stvoren niz novih partizanskih jedinica, među njima i nekoliko bataljona. Neposredni rezultat savjetovanja na Vještic-gori, bilo je i stvaranje I. dalmatinskog udarnog bataljona.

STVARANJE I. DALMATINSKOG UDARNOG BATALJONA

I. dalmatinski udarni bataljon formirao se 18. juna na Dinari¹ po naređenju Štaba IV. operativne zone. Tekst naređenja glasi:

I. Današnjim danom formira se I. dalmatinski udarni bataljon.

II. Za komandanta bataljona imenuje se drug Mi¹,² - za političkog komesara drug Danilo Smiljanič³, za zamjenika komandanta drug Marijan Bilić.

¹ Bataljon je formiran u selu Polača, u zaseoku Mirkovićima. U njega su ušle tri dotadašnje čete: Dinarska, Kamešnička i Svilajska četa u jačini od 180 boraca. Pored njih u bataljon su ušle Cetinska i Kninska partizanska četa, koje međutim imaju samo po nekoliko desetaka boraca. Štab bataljona bio je tada potpun, pa je za zamjenika komesara imenovan Branko Dude, za operativnog oficira Ljubo Uvodić-Razin, za obavještajnog oficira Ivan Grubiša, za intendanta Dušan Kotorsš, za šefa saniteta Zoran Strožer.

² Partizansko ime narodnog heroja Ante Jonića.

³ Poginuo u borbi za Jajce 1942. g.

III. Bataljon će u prvo vrijeme imati tri čete. Za komandira I. čete imenuje se drug Cabo Vito, za komesara drug Nurija Dugi. Za komandira II. čete imenuje se drug Martinić Petar, za komesara drug Jelić Slnvko.

IV. Stab bataljona organizirat će u svim četama četnu komoru u kojima će jedinstveno upravljati oficir drug Dušan Kotoraš.

V. U svakoj četi organizirat će se sanitetske službe, a odgovoran za svu sanitetsku službu bit će sanitari II. čete drug Zoran Strožar.

VI. Stab bataljona bit će direktno odgovoran i slat će izvještaje i primati naređenja od štaba IV. operativne zone.

VII. Ova naredba neka se pročita pred čitavim bataljonom.«

SITUACIJA U KOSOVSKOJ DOLINI — LIKVIDACIJA ČETNIČKOG VOĐE PAJE POPOVIĆA

Prvom polovinom 1942. g. situacija u selima Kosovske doline, koja su stajala pod neposrednim utjecajem četnika Paje Popovića, izgledala je ovako: život na mirnoj nozi s okupatorom i potpuna pasivnost naoružanih seoskih četa. Talijani su stavili na znanje ustašama, da ne smiju zalaziti u sela pod dominacijom Paje Popovića. Tako je zahvaljujući izdajničkoj ulozi tog četničkog vođe, u Kosovskoj dolini zavladao »mir«.

Ali mir u Kosovskoj dolini bio je samo prividan. Po selima su išli četnički agitatori i vrbovali seljake za Đujićeve četničke odrede, koji u to vrijeme vode ogorčene borbe protiv partizanskih odreda. I dok Paja Popović progoni sve one, koji sa simpatijama govore o NOP-u, dotle spokojno gleda na Đujićevu mobilizaciju u selima Kosovske doline.

Takva situacija svakodnevno je nanosila nove udarce Narodno-oslobodilačkom pokretu u tom kraju. Ne samo što su neprestano jačale četničke snage, već je prijetila opasnost, da i one male pozicije NOP-a u Kosovskoj dolini od četnika budu likvidirane.

Pokrajinski komitet i Štab IV. operativne zone stalno su imali na umu Kosovsku dolinu i situaciju, koja je u njoj zahvaljujući četniku Paji Popoviću nastala. Oni su odlučili poduzeti hitne mjere i spriječiti daljnji razvoj takve situacije. Tako je u Kosovsku dolinu odmah po svom formiranju bio upućen I. dalmatinski udarni bataljon. Svojim prisustvom u tom kraju bataljon je trebao onemogu-

čiti četničke elemente, a političkom i drugom aktivnošću stvoriti preokret u daljnjem razvoju prilika u Kosovskoj dolini.

Pred sam pokret Štab IV. op. zone uputio je bataljonu pismo, u kojemu su bili postavljeni neposredni zadaci njegove djelatnosti u Kosovskoj dolini. U pismu među ostalim stoji:

»1. U prvom razdoblju od 7—15 dana bataljon će se zadržavati na terenu kojemu na sjeveru ide cesta Knin — Vrlika, na zapadu Knin — Miočić, a na jugoistoku zatvara ga cesta Miočić — Vrlika. U slučaju potrebe, bataljon će se osloniti na brdo Kozjak.

2. Na tom terenu postavljaju vam se slijedeći vojni zadaci:

a) zasjede na cesti Knin — Drniš — Vrlika i kontrola ceste Knin — Vrlika;

b) rušenje željezničke pruge Knin — Drniš i napadi na željezničke talijanske straže na istoj pruzi.

3. Ako četničko-talijanski agenti budu naoružavali sela protiv partizana preći ćete energičnom razoružanju sela.

4. Prikupit ćete nove borce u naše redove sa što većim brojem oružja kojeg u tom kraju ima ...«i

U isto vrijeme bataljonu je naredeno, da po mogućnosti uhvati i sprovede u Štab zone Paju Popovića, četničkog komandanta u Kosovskoj dolini.

Prvi dalmatinski udarni bataljon krenuo je u pravcu Kosova još iste večeri nakon formiranja i 19. juna u noći ušao u selo Biskupiju, gdje se nalazio četnički štab Paje Popovića. Grupa boraca Udarnog bataljona na čelu sa komandantom Jonićem, pošto je razoružala stražu, ušla je u kuću, u kojoj se nalazio četnički štab i zatekla Paju Popovića na spavanju. Komandant Jonić pozvao je Popovića, da s partizanima krene u Štab zone. Međutim, on je naglo skočio i dohvatio puškomitraljez s uzglavlja u namjeri, da otvori vatru, zbog čega je na mjestu ubijen.

Tokom noći bataljon je uhvatio i nekoliko drugih članova Pajinog štaba i proveo ih u Štab IV. operativne zone. Pretraživši kuću, partizani su pronašli i zaplijenili lični arhiv Paje Popovića, iz kojeg se tek mogla vidjeti njegova prava i podmukla izdajnička djelatnost.

Kada su u arhivu nađena talijanska pisma pokazana članovima Pajinog štaba, oni su bili iznenađeni. Iako su znali, da je Paja Popović podržavao uske veze sa štabom talijanske divizije u Kninu,

¹ Naredba Štaba IV. op. zone br. 131, od 18. VI. 1942., Arhiv V. I. I. Beograd.

ipak su im dotada mnoge stvari bile nepoznate. Zato su zajednički napisali javnu izjavu narodu, u kojoj su osudili njegov izdajnički rad.¹

Prvi dalmatinski udarni bataljon nakon likvidacije Paje Popovića u selu Polača, pod Kninskim Kozjakom

Štab IV. operativne zone umnožio je njihovu izjavu i podijelio narodu, priloživši joj na početku svoje kratko objašnjenje. Ona glasi:

Štab IV. operativne zone
20. juna 1942.

Dne 19. juna o. g. Prvi dalmatinski udarni bataljon dobio je zadatak, da dovede u ovaj Štab Paju Popovića »komandanta« nekakvog četničkog puka, da bi ga saslušali povodom njegovih javnih izjava da želi suradnju sa partizanima, a s druge strane povodom sigurnih dokaza koje je ovaj Štab posjedovao, da on isti surađuje s Talijanima.

¹ Većina tada uhvaćenih Pajinih ličnosti prišla je partizanima, a neki su svojim političkim radom u narodu Kosovske i Kninske Krajine pomogli, da se NOP i u tom kraju počeo uspješnije razvijati.

Tom prilikom, kad je već njegova soba bila puna naših komandira i boraca na poziv da pođe s njima, Pajo Popović je zgrabio puškomi-traljuz, koji mu je bio pri ruci. Zbog toga je na mjestu ubijen.

U »štabu puka« i njegovoj okolini našli su se slijedeći: 1. Aleksan-dar Jović, komandant bataljona Pajinog »puka«, 2. Bogdan Ljaković, komandant bataljona Pajinog »puka«, 3. Branko Berić, sudski priprav-nik, 4. Ante Monti, posjednik, 5. Petar Bjegović, trgovac, 6. Nenad Sino-bad, profesor, 7. Davor Tripalo, dak.

Oni skupa sa arhivom dovedeni su u ovaj Stab. Pregledavajući arhiv pronašli su se zanimljivi dokumenti, koji su pokazani gore spomenutim.

Na temelju toga materijala oni su se našli ponukani da dadu sli-jedeću

JAVNU IZJAVU

Iz svih dokumenata dobili smo čvrsto i nepobitno uvjerenje:

1. Da je Paja Popović, takozvani »komandant četničkog puka« naj-običniji talijanski agent.

2. Da je imao stalne i bliske veze sa svim' talijanskim vojnim funkcionerima, a naročito s talijanskim obavještajnim oficijom Lu-cichem.

3. Da je s ovim posljednjim podržavao stalno višemjesečno dopisi-vanje; gdje mu se Lucich zahvaljuje za obavještenje i usluge iz kojih se vidi da su oni »rješavali« veliki broj zajedničkih poslova.

4. Da je od talijanske vlasti dobijao novčane i materijalne nagrade.

5. Da su se Talijani redovito brinuli za jedinstvo svih četničkih vo-da na bosansko-ličko-dalmatinskoj tromeđi, a naročito Paje Popovića, Momčila Đujića i Brane Bogunovića i uzimali učešća u njihovim za-jedničkim savjetovanjima.

6. Da su Talijani s Pajinim odobrenjem hapsili i terorizirali seljake u Otišiću i Cetini i nudili im slobodu i oružje ako se okrenu protiv par-tizana (komunista) i stupe u Pajine četničke redove.

7. Paja Popović, bilo radi protivnog raspoloženja naroda Kosovske Doline, bilo radi uticaja kojeg su na njega vršili neki oficirski krugovi, nije prihvatio Đujićevu liniju otvorene borbe protiv partizana, nego se pred narodom pretvarao da hoće s njima saradnju, kako je to iznio u »Proglasu« i »Objavi« Štaba srpske narodne vojske. Mi smo, međutim, uvidjeli da on svojih veza sa okupatorom nije ni jednog momenta pre-kinuo, da je tjerao sela da se naoružaju talijanskim oružjem protiv par-tizan-, da nikada nije prekinuo vezu s četničkim vodama, naročito s po-pom Đujićem i specijalnim izaslanikom Draže Mihajlovića »vojvodom« Birčaninom.

Na temelju tih činjenica uvjeravamo se da su njegove izjave o sa-radnji sa partizanima bile proračunate laži, koje su trebale služiti nekim drugim interesima.

8. Da je to puna istina nas je u cjelosti uvjerio dokument Komande divizije Sasari od 15. aprila 1942. g., a koji služi kao neka vrsta objave

za Paju Popovića i njegove naoružane ljude da se bore protiv partizana (komunista).

Na temelju svega ovoga ne osuđujemo partizane što su ubili Paju Popovića, jer je bio talijanski agent i radio protiv narodnoga oslobođenja.

Sa svoje strane priznajemo, da smo mi, koji smo primili od Paje Popovića razne komandantske dužnosti, pomoć i sklonište preko njega objektivno stajali u službi okupatora i time radili protiv narodno-oslobodilačke borbe i partizanske vojske.

Naglašujemo da smo sve ovo radili nesvjesno.

Ovo izjavljujemo i osuđujemo bez obzira da li će nam ova izjava spasiti živote ili ne.

Potpisi:

Aleksandar M. Jović v. r.

Bogdan T. Ljaković v. r.

Branko J. Berić v. r.

Monti Ante v. r.

Bjegović Petar v. r.

Nenad S. Sinobad v. r.

Davor J. Tripalo v. r.

Ovo dajemo svim odredima, bataljonima, četama i čitavom narodu na znanje.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Stab IV. operativne zone«

Stab IV. operativne zone je iz talijanskih pisama upućenih Paji Popoviću bio povadio neke karakteristične dijelove, iz kojih se jasno sagledavao obim i karakter njegove suradnje s Talijanima i u obliku letka izdao ih narodu Kosovske doline. Taj letak glasi:

»Stab IV. operativne zone

22. juna 1942.

Iznosimo pred narod nekoliko izvadaka iz arhiva Paje Popovića, iznad svega iz njegovih dopisa s Lucichem, talijanskim oficijom za špijunažu. Nažalost mi imamo samo pisma, koja je Lucich pisao Paji, a što bi tek našli u pismima koja je Paja slao Lucichu! Vjerujemo, da će i ovo svim ljudima poštena srca i zdrave pameti, biti dovoljno da dođu do jednog osnovnog zaključka, da je Pajo Popović bio obični talijanski plaćeni agent, da je izdao svoj narod i podlo služio tuđinu.

Napominjemo, da je talijanski špijun Lucich vrlo lukav, pa je rijetko na svoja pisma stavljao datume. On govori našim jezikom, ali iskvareno. Njegove riječi nismo mijenjali.

I. Da li je Paja Popović imao veze sa Talijanima.

Dragi Pajo, želio bi i treba da s tobom govorim o nekim važnim stvarima. Zato te molim da dođeš odmah ovdje u diviziju. Pozdrav od Lucicha.«

»Dragi Pajo, dođi u kasarnu Artiljerije, moramo razgovarati. Tvoj Lucich.«

»Dragi Pajo, evo vidiš da te nisam zaboravio. Ako možeš dođi poslije podne u 5 s. kod Artiljerijske kasarne gdje ima ured kolonelo Danzi. Pozdrav Lucich.«

»Dragi Pajo, što se tiče Zadra, jedan od ovih dana će doći po tebe onaj moj prijatelj koji ide često u Zadar. Lucich.«

Ovakovih dopisa i poziva ima na desetke.

II. O čemu su se oni dogovarali i dopisivali?

»Dragi Pajo, hvala ti za informaciju. — Čekam tvoj odgovor i onda ću se odmah interesirati. Pozdrav sa strane Cap. Perusini. Lucich.«

»Moj dragi Pajo, hvala ti za informacije od Vrbnika. Sto se tiče onih koji su u zatvoru potvrđujem ti ono što sam ti pisao prošli put. Doćemo što prije kod tebe. Hvala još jedamput. Pozdrav tvoj prijatelj Lucich.«

»Moj dragi Pajo, informaciju što si dobio, da se P. vratio u Darnišu odgovara istini. Mogu ti osigurati da ću ići što prije u Darnišu i urediti sve. Lucich.«

Jadna sela Kosovske doline Vaš »komandant« bio je i špijun protiv vas.

III. Da li je Paja Popović bio od Talijana plaćen?

»Dragi Pajo, piši mi ako nešto trebaš. Pozdrav Lucich.«

»Moj dragi Pajo, i sa strane gospodina generala i pukovnika još jedan put primi srdačno i iskreno saučesće od tvojih iskrenih prijatelja. Lucich. Šaljem ti ono što sam mogao dobiti, to jest: 12 kg. graha, 6 kg. riža, 6 kg. pašte. Osim toga šalje još nešto g. Pukovnik Danzi. 12. III. 1942.«

Dragi gosp. Lucichu. Primio sam toliko da se ja Vas stalno moram da stidim! Zašto to od mene pravite? Pajo, Biskupija 15. VI. 1942.

IV. Tko organizira četnike na ličko-bosansko-dalmatinskoj tromeđi?

»Dragi Pajo, šaljem ti kola. Idi u Strmicu gdje se nalazi Brana. Uzmite vaše odluke i prije nego se vratiš u Biskupiji dođi kod mene. Lucich.«

»Dragi Pajo, šaljem ti auto da dođeš na Diviziju, onda idemo skupa u Strmicu, gdje nas čeka Momčilo. Čekam te dođi odmah, Lucich.«

»Dragi brate Pajo, zbog ovoga savjetujem vam da se pre nego što mi odgovorite, još jednom sastanete sa šefovima Preduzeća (bratom Branom i Momčilom) sa kojima treba da postignemo stoprocentnu saglasnost, po svim osnovnim pitanjima.

Vojvoda Birčanin.«

Tko koga rukovodi, Birčanin Talijane ili Talijani Birčanina?

V. Tko je naoružao srpska sela talijanskim oružjem i protiv koga?

»Dragi Pajo, što se tiče Otišića već sam primio informacije iz Sinja. Odgovara istini što ti pišeš. Za Cetinjane sam razgovarao sa komandom

u Splitu i nadam se da će skoro biti pušteni ukoliko budu odobravali protukomunističku akciju i ušli u jednu četvu ili tvoju ili drugu. Ono ću ti poslati ili danas ili sutra. Pozdrav Lucich.«

Dragi gosp. Pajo, sada kod ovoga stanja, obraćam se vama da nam date upute da li ćemo od Talijana primiti oružje i pod kojim uslovima. Da li ova naša četiri čovjeka da se stave pod talijansku komandu, da li da primaju od njih odjeću, hranu, a čak i mjesečnu plaću ili da ostanu nezavisni? Kapetan mi je rekao da mu se javi kad vi odredite doći u Otišić, jer da bi i on onda došao. Prota Petar Stojisavljević, Otišić, 31. V. 1942. g.

»Dragi Pajo, budi siguran, poslao sam karabinjere u ono selo da vide što rade ti ljudi i da tako spriječe svaku akciju. Pozdrav Lucich.«

VI. Kako se Pajo Popović borio protiv okupatora?

Hrvatski vojnici dođoše na »Teritorij Pajinog puka«, da sjeku za Talijane šumu, »komandant« navješta Talijanima rat:

»Dragi gosp. Lucichu. U koliko ste odredili da nas na taj način izazovete, to je druga stvar, vjerujte da ću se teško odlučiti da u Vaše vojнике pucam. Ja se nadam da me vi nećete do toga dovesti. Pajo.«

»Dragi Pajo, to si ti pisao? Zar si zaboravio što smo mi Talijani učinili za srpski narod, od generala do zadnjega vojnika? Reci tvojim borcima, da drže oružje, netroše municiju za takve sitnice. Još jedamput ponavljam da su Hrvati išli da sjeku drva jer smo mi dozvolili i jer je nama bilo tako komodnije. Tvoj Lucich.«

Srpski i Hrvatski narode, evo dokle su te doveli tvoje »vođe« i »saveznici«.

VII. Koji je bio zadatak Paje Popovića?

»Dragi Pajo, javi svima da ni jedan metak ne bude iskorišten protiv nas, onda će sve biti vrlo lako. Kaži svima da kako su znali pucati protiv talijanske vojske, tako isto da pucaju protiv tih blaženih partizana. Nek ljudi djelom dokažu, da su protiv komunizma, a ne samo riječima. Tvoj Lucich.«

»Dragi Pajo, samo te molim, tješi narod, da radi i da bude miran. Jedino tako ti možeš da budeš koristan tvome srpskom narodu, koji je već dosta propatio. Tvoj Lucich.«

Najprije: umirite se, ne idite protiv Talijana, ne osvjećujte se ustašama?

Zatim: idite protiv partizana!

Danas: čestitajte Paveliću imendan!

Sutra:...? na sovjetski front za spas talijanske i Hitlerove kulture!

VIII. Dokument Comando della Divisione di Fanteria Sassari.

P. M. — 15. aprile 1942. — XX

Pajo Popović sa nekoliko svojih naoružanih ljudi nalazi se u borbi protiv komunista..

Pečat.

Vrijedi za 8 dana.

Po naredbi.

II. Colonnello Capo di Stato Maggiore
Cazzino Gazzini:

Ovo je tek jedan mali dio arhive ovog prljavog špijuna i izdajice, a on sam i njegov rad jedan mali dio one zločinačke rabote, koju naš narodom vrše Đujići, Bogunovići, Birčani i ostali krvnici i plaćenici. Čuli smo da je nad mrtvim banditom Pajom još bolje skovano jedinstvo četnika i ustaša, a Talijani, premda su izgubili najvjernijeg i lukavog psa, trljaju ruke od zadovoljstva.

Veselite se i ujedinjujte se, ali se ujedinjujemo i mi, sav narod hrvatski i srpski, ujedinjujemo se u krvavoj i konačnoj borbi za slobodu i bolji život.

OKUPATORI! VI SA SOBOM DOBIVATE SVE NARODNE IZDAJICE, A MI SAV NAROD!

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Iz komesarijata IV. Operativne zone.«

Ubistvo Paje Popovića i njegovo raskrinkavanje u očima naroda Kosovske doline bili su ozbiljan udarac za četnički pokret u sjevernoj Dalmaciji. Idućih nekoliko dana iz kosovskih sela Biskupije, Orlića i drugih javilo se preko stotinu dobrovoljaca za partizane, ali uslijed nedostatka oružja nisu svi bili primljeni u bataljon. Jedinice I. udarnog bataljona ulaze u kosovska sela, održavaju sastanke s narodom tumačeći mu značaj i ciljeve NOB-e. U pojedinim od tih sela formirani su tada i prvi narodnooslobodilački odbori i odbori drugih organizacija NOP-a.

FORMIRANJE II. DALMATINSKOG BATALJONA

Dvadesetog juna došli su na Dinaru po naređenju Štaba IV. operativne zone Mosorski odred i Trogirsko-rogerznička partizanska četa, od kojih je 21. juna bio formiran II. bataljon¹ Srednjodalma-

¹ Komandant bataljona postao je Srećko Reiĉ-Petica, a komesar Ante Roje. Nekoliko dana kasnije, odlaskom komesara na novu dužnost, Štab se reorganizira i u njega ulaze: Srećko Reiĉ-Petica, komandant; Jakša Bauĉić, zamjenik komandanta; Gašpar Bergamo, komesar; Nikola Repaniĉ, zamjenik komesara.

tinskog partizanskog odreda. U svom pismu od 22. juna, upućenom Štabu I. udarnog bataljona, Maks Baće pored ostalog piše:

»Jutros u 9 sati dobili smo iz sjedišta štaba vijest da su Mosorska¹ i Rogoznička četa stigle tamo 20. o. mj. Kako je bilo u planu oni su formirali bataljon od tri čete sa 170 ljudi. Bataljon će se uputiti 21. o. mj. predvečer na Svilaju, smjestit će se u pravcu Miočića kod Ađića staje,, gdje će Čekati vezu s Vama. Lozinka će biti planina-pila. Znak raspoznavanja puška dignuta u desnoj ruci okomito iznad glave. Te staje navodno dobro poznaju drugovi iz cetinske čete Duća Šime i Nido. Možeće je međutim, da su oni ostali u logoru, zato vi nađite sa terena neke dobre ljude koji znaju gdje su te staje. Ovaj kurir, koji nosi pismo kaže da bi on takođe mogao te staje naći. U svakom slučaju smjesta ćete poslati jednu dobru patrolu, koja još tokom današnjeg dana mora uspostaviti s bataljonom vezu ...«

Četnički vođe na tromeđi, saznajući za likvidaciju Paje Popovića i za živu partizansku aktivnost u selima Kosovske doline, odlučili su hitno intervenirati. Glavne četničke snage iz Like, sa sektora Knina i Bosanskog Grahova prevezene su talijanskim kamionima u Knin, odakle su 23. juna poduzele snažni napad na jedinice I. dalmatinskog bataljona, koje u to vrijeme drže položaje iznad sela Markovca, Orlića i Biskupije. Istog dana četnici vojvode Mane Rokvića ušli su u Orlič, a odmah zatim krenuli prema Biskupiji, gdje ih na položaju kod zaseoka Pliški sačekuju jedinice I. udarnog bataljona i u žestokoj borbi odbacuju natrag prema Kninu.

Saznaвши za koncentraciju četničkih snaga u rajonu Knina, Štab IV. operativne zone uputio je još 19. juna naređenje Štabu Sjeverodalmatinskog partizanskog odreda, da u pravcu Promine i Kosovske doline hitno uputi bataljon »Bude Borjan« radi hvatanja veze s jedinicama I. dalmatinskog bataljona i zajedničkog izvođenja operacija na tom području. Istovremeno je bilo naređeno i II. dalmatinskom bataljonu, da odmah krene u pravcu Kosova, gdje će pojačati snage I: bataljona.

Drugi dalmatinski bataljon došao je u Kosovsku dolinu u vezu s jedinicama I. udarnog bataljona 23. juna. Toga dana bio je formiran Srednjodalmatinski partizanski odred i njegov štab,² koji je preuzeo komandu nad oba bataljona.

¹ Kad je Mosorska četa ušla u Drugi dalmatinski bataljon, na Mosoru ostaje jedna grupa boraca, koja po dolasku novih dobrovoljaca ponovno prerasta u četu poznatu pod imenom »Leteća mosorska četa-. Njezin komandir je Ljubo Dumičić-Ljubić, a komesar Šime Karaman.

² U štab Srednjodalmatinskog partizanskog odreda bili su postavljeni: Vjekoslav Baričić, komandant; Roje Ante, komesar; Marijan Bilić, zamjenik komandanta; Dušan Kotoraš, intendant.

25. juna oko 6 sati u jutro, uz podršku talijanske artiljerije, četnici su krenuli u napad na snage Prvog i Drugog bataljona, koji drže položaje na jugozapadnim padinama kninskog Kozjaka. Četnici Mane Rokvića nastupali su preko sela Polače sa sjeverne strane planine, dok su četničke snage popa Đujića napadale od sela Orlića i Biskupije. Istovremeno su preko Kosova i Ramijana u pravcu sela Markovci krenule i jedinice talijanske vojske. Takvim rasporedom svojih snaga neprijatelj je namjeravao opkoliti partizane i zatim ih u obruč u uništiti.

Razvila se ogorčena borba, u kojoj su četnici pod cijenu znatnih žrtava uspjeli ovladati uzvisinom Oštra glavica i kotom Orlovica. Četničkim zaposjedanjem tih dominantnih položaja na planini Kozjaku, snage Srednjodalmatinskog partizanskog odreda bile su dovedene u vrlo težak položaj. Tada I. dalmatinski udarni bataljon, pod komandom Ante Jonića, vrši nekoliko uzastopnih juriša, u kojima, borbom prsa o prsa, partizani pokazuju nevidene primjere hrabrosti i požrtvovanja. Četnici su konačno bili odbačeni sa zauzetih položaja i protjerani u pravcu sela Polače i Pakova brda. Razbijanjem četnika na položajima, koje su držale jedinice I. udarnog bataljona, četničke snage napuštaju i ostale položaje, s kojih su bile krenule u napad.

U četničkim memoarima »Četnički pokreti i dela« u zapisu¹ »Bitka na Kozjaku« četnik Boško Šerbedžija, i sam učesnik u toj bitki, piše:

»Jedne noći (sve je to u toku jedne sedmice) ustali smo u tri sata, primili suhu hranu te doručkovali i uputili se sa vodičima u pravcu Kozjaka, preko Tiškova i Polače. Baš kad smo krenuli jedno 500 metara, čuli smo detonaciju bombe. Putem veze odmah smo saznali da se jednom borcu otkočila bomba, eksplodirala i 8 naših ranila. Bomba je bila talijanska. Znam da je tada ranjen i Drago Galić, brat Marka Galića.

Bio je lijep sunčan dan. Išli smo dosta brzo u kolonama po jedan. U ovoj akciji znam da je učestvovao naš puk »Gavrila Principa«. Vodio nas je Milan Cvjetičanin. Na tom istom krilu sa nama bio je i vojvoda Mane Rokvić koji je tada imao pod svojom komandom Petrovčane i Drvarčane. Pomoćnik mu je bio Voja Perišić, koji je isto učestvovao u bici. Ta grupa išla je preko Male i Velike Polače na sam Kozjak. Pokojni Mirko Marić, vojvoda lički, sa svojim ljudima išao je preko Pakova brda s ciljem da zaobiđe Kozjak da partizani ne bi pobjegli na tu stranu. Naša je kolona imala najteži zadatak. Žurili smo da što prije zauzmemo vrh Kozjaka. Vrućina je bila strašna. Naporan je bio put za Kozjak. Vode nigdje nije bilo. Išli smo po 100—200 metara, sjedali bi i

¹ Nekoliko stranica originala u arhivi Muzeja Narodne revolucije u Splitu.

odmarali se. Teško i sporo je išlo naše penjanje iako smo mi davali sve od sebe. Ne znam da li je ikad bilo teže nego tada. Naša prethodnica na vrh ipak stiže — do nas dolazi vezom: požuri partizani idu s druge strane, izlaze na ivicu. Košulje sa znojem prestale se cijediti, sve je išlo naprijed dajući posljednju snagu. Nismo još ni čestito izišli, već smo dobijali raspored za borbu.

Prvi rijetki pucnji. Idemo ivicom Kozjaka naprijed. Naša je kolona zauzela front na samoj ivici. I partizani su na ivici, izlaze u grupama. Nastupamo k njima u rasporedu: sredinom je išao Cvjetičanin sa Markovčanima, Grkovčanima i Pečancima držeći desnu stranu Kozjaka i samu ivicu. Lijevom padinom išao je Voja Perišić i Mane, koji je ostao sam kod nas na centru.

Išli smo svega minut dva i otvara se strahovita paljba, koja 5—& sati nije prestajala. Naši jurišaju, a kroz stroj se čuje: izgiboše Markovčani, poginu Jovo Lošić. Ne mogu nam ništa više Cvjetičanin, pa da ih je sto hiljada. »Naprijed« povika Milan Cvjetičanin. Išli smo naprijed di strašna vatra, bacači naši, vatra naših teških mitraljeza od Đujića spriječise nas u napredovanju.«

U operativnom izvještaju¹ Glavnom štabu PO Hrvatske od 1. jula 1942. Štab IV. operativne zone o bitci na Kozjaku piše slijedeće:

»... 25. VI. četnici, hrvatska i talijanska vojska napali su sa sjevera polazeći sa planine Kozjak na naše snage. Pomoću velikog broja druge vojske i četničkih sela uspjeli su postaviti zasjede i blokirati svu cestu od Vrljike do Drniša. Na taj način našem odredu prijetila je opasnost potpunog opkoljavanja. Citavog dana trajala je ozbiljna borba sa 500 do 600 neprijateljskih vojnika. U večer u 9 sati zaobilazeći preko istočne strane Kozjaka naš se odred povukao na Dinaru. U ovoj borbi na našoj strani bilo je osam mrtvih drugova i šest lako ranjenih, na strani četnika i Talijana bilo je oko 70 mrtvih i više ranjenih...«

Po dolasku na Dinaru snage I. i II. bataljona odmarale su se nekoliko dana, a zatim ponovno prešle u akciju.

U Cetinskoj su dolini seljaci nekih pravoslavnih sela bili od Talijana primili oružje, navodno za obranu svojih sela od partizana i ustaša. Na isti način i ustaše su bile naoružale nekoliko hrvatskih sela za borbu protiv partizana. Partizani su odlučili da pokupe to oružje.

4. jula ušli su dijelovi Prvog udarnog bataljona u srpsko selo Cetinu i na miran način ga razoružali. Naime, po dolasku u selo postignut je međusobni sporazum, po kojemu su partizani od ukupno 75 pušaka, dobili 57, dok su seljaci i dalje zadržali 18 pušaka. Nakon toga partizani su sazvali narodni zbor, na kojemu je formirana seoska četa. Njen glavni zadatak bio je, da čuva prilaze k selu Uni-

> Zbornik V. I. I. V/5, dok. br. 63.

stima, u to vrijeme važnom partizanskom uporištu na plarni Dinari.

Sutradan u zoru partizani su krenuli na selo Vinalić i Ježević u namjeri, da u njemu razoružaju seosku ustašku miliciju. Milicioneri, koji su i noću stražarili, primijetili su dolazak partizana, a zatim izišli i na prilazima mjestu zauzeli položaje. Razvila se ogorčena borba, koja se neprekidno vodila do dva sata poslije podne, kada se milicioneri, videći, da ih partizani sve više stežu, povlače u planinu. Iz istih razloga dijelovi bataljona Srednjodalmatinskog partizanskog odreda upali su 6. jula u selo Duvnjake, ali su se ustaški milicioneri, saznajući, da partizani u drugim selima kupe oružje, povukli u talijanski garnizon u Vrlici. Tako se ni u Ježeviću ni u Duvnjacima nije došlo do oružja.

BATALJON »BUDE BORJAN« U BORBAMA NA PROMINI

Izvršavajući naređenje Štaba IV. operativne zone, jedinice bataljona »Bude Borjan« krenule su u pravcu Promine i Kosovske doline u noći 27. juna.

Na putu prije prebacivanja preko rijeke Krke upućen je u prethodnicu Prvi vod Prve čete, koji je dobio zadatak, da uspostavi vezu sa simpatizerima NOP-a u Promini i po mogućnosti uhvati ustaškog logornika fratra Pavia Silova u selu Čitluku.

Borcima partizanskog voda bio je postavljen zadatak, da fratra ustašu nastoje uhvatiti živa radi dobivanja podataka o cjelokupnoj ustaškoj organizaciji na sektoru Promine. Partizani su u noći 28. juna došli u fratarsku kuću, i nekoliko boraca odmah se popelo uz kućne stepenice. Logornik fra Silov ugledao je partizane, čim su zašli u dvorište kuće, pa je na njih otvorio puščanu paljbu. Kad je ispucao svu municiju, popeo se na krov kuće i stao dozivati u noć: »Ljudi, u pomoć, došli su antikristi!«

Vidjevši, da nitko ne prilazi i da seljacima nije ni na kraj pameti da ga spasavaju, sišao je s krova i zabarikadirao se u svoju sobu. Partizani su tek snažnim udarcima grede uspjeli provaliti debela hrastova vrata. U tom trenutku fratar je poletio na vrata i s pištoljem u ruci stao pucati na partizane. Kad je istrošio i posljednji metak, skočio je na komandira čete Stevu Perića i počeo

ga daviti golim rukama. Videći, što se događa, brzo priskače komandant odreda Rade Bulat, koji je s pištoljem u ruci pozvao fratra na predaju. Logornik fra Silov podigao je ruke uvis, ali čim je Bulat stavio revolver u futrolu, fratar je skočio i na njega i počeo ga daviti. Upravo tada naišao je obavještajni oficir odreda Miloš Nikolić-Lede, koji je u fratra opalio nekoliko metaka i ubio ga na mjestu, iako je znao, da je fratra trebalo pod svaku cijenu uhvatiti živa. Još polumrtav, fratar ustaški logornik, dohvatio je sjekiru, koja je bila za sobnim vratima, ali mu je odmah bila oduzeta. U njegovoj sobi pronađena je čitava ustaška arhiva, u kojoj je naročito interesantna bila prepiska između njega i Glavnog ustaškog stana u Zagrebu. Pored toga u kući je bilo pronađeno i 150.000 lira, veće količine novčanica kuna i znatne količine hrane.

Još dok su partizani bili u Čitluku, ustaško-domobranski garnizon u Oklaju, vjerojatno saznajući za dolazak partizana, povukao se prema Kninu. Uslijed naglog povlačenja ustaše nisu imale vremena niti da unište magazin, u kojemu se nalazilo pet vagona kukuruznog brašna, dva vagona bijelog brašna i jedan vagon šećera.

Po dolasku u Oklaj partizani su sazvali narodni zbor, na koji je došao velik broj seljaka iz prominskih sela. Dotada većina njih nije nikada još vidjela partizane, pa su mnogi došli i iz znatizelje. Komandant odreda Rade Bulat govorio je prisutnom narodu o ciljevima NOB-e, o ulozi četnika i ustaša i zašto su partizani likvidirali ustaškog logornika fratra Pavia Silova.

Uz pomoć stanovništva partizani su zaplijenjenu hranu odmah počeli prebacivati do lijeve obale rijeke Krke, odakle se jednim čamcem prevozila na drugu obalu, gdje su je prihvaćali seljaci Bukovice i prenosili do glavne partizanske baze u mjestu Ruišta. Međutim, prebacivanje hrane odvijalo se sporo. Na rijeci je postojao samo jedan čamac, pa se hrana prenosila tokom čitavog dana i iduće noći. To je bio razlog, da se bataljon u Oklaju zadržao dulje od predviđenog roka.

Talijani, četnici i ustaše saznali su za dolazak partizana u Oklaj te su snagama od nekoliko hiljada vojnika u tri kolone krenuli prema Promini i obuhvatnim podilaženjem zatvorili bataljon u obruč. Ocijenivši, da je situacija krajnje ozbiljna, štabovi odreda i bataljona odlučili su, da se prihvati borba na Prominskoj kosi, a zatim prijeđe u juriš i probije neprijateljska linija.

Neprijatelj je otpočeo napad oko šest sati ujutro. Preko cijelog dana 30. juna borci bataljona »Bude Borjan« junački su odbijali ne-

prijateljske navale i u isto vrijeme sami prelazili u napad trpeći pritom osjetne gubitke. Tako su Druga i Treća četa u toku dana vršile pet uzastopnih juriša pokušavajući probiti neprijateljsku liniju, ali sve je bilo uzalud. Odjednom se oko 5 sati poslije podne začula pucnjava sa suprotne strane Kosovske doline. Pretpostavljajući, da to snage Srednjodalmatinskog odreda s neprijateljem vode borbu, komandant bataljona naredio je novi juriš radi probijanja u tom pravcu.

U sam sumrak četama je uspjelo probiti обруч i doprijeti do pruge, gdje su naišli na zasjedu Talijana i četnika. Došlo je do ogorčenih sukoba i do borbe prsa o prsa, u kojoj su dvije čete bile razbijene, a borci se dalje probijaju neorganizirano i u manjim grupicama. Probijajući se noću u pravcu Bukovice, neki od njih bili su zalutali i u zoru zašli u blizinu ustaški raspoloženih sela, gdje ih je napala seoska ustaška milicija i ubila nekoliko.

U borbi s neprijateljem na terenu Promine bataljon »Bude Borjan« izgubio je 28 boraca. Uz one, koji su stradali na putu probijanja za Bukovicu, to su bili veliki gubici, dotada najveći, koje je u Dalmaciji u borbi s neprijateljem pretrpjela neka partizanska jedinica.

U ogorčenim borbama na Prominskoj kosi i neprijatelj je imao osjetnih gubitaka. Stanovništvo sela uz ceste, kojima se kretao neprijatelj, pričalo je rukovodiocima NOP-a u tom kraju, da su Talijani tih dana prevezli prema Šibeniku nekoliko kamiona mrtvih i ranjenih vojnika.

Po dolasku u Bukovicu snage bataljona »Bude Borjan« okupile su se u zaseoku Vujasinovićima, razmjestile se po kućama u grupicama od 5 do 10 boraca, postavile uokolo straže i odmarale se. Međutim je neprijatelj preko obavještajne službe neprestano pratio kretanje bataljona. Saznavši za mjesto, gdje su se partizani zaustavili, Talijani su istog dana uputili na njih još jače snage od onih, koje su bili doveli u Prominu. Kako se već bližila noć, neprijatelj se neopaženo privukao u blizinu sela i zatvorio oko njega обруч. Tako je ostao pritajen očekujući jutro za početak napada. Za sve to vrijeme partizani nisu ni slutili, što se oko njih događa i u kakvu su situaciju ponovno dovedeni.

Potpomognuti četnicima i ustašama iz Knina i Drniša, Talijani su u 6 sati ujutro počeli sa svih strana nastupati-u streljačkom stroju. Kada su straže, postavljene na prilazima sela, primijetile dolazak neprijatelja, bilo je ostalo još toliko vremena, da se borci pri-

kupe i srede. Štab bataljona odmah naređuje, da se neprijatelj napadne na pravcu Ervenik i probije obruč. Dok manje partizanske snage usporavaju neprijateljsko nadiranje iz ostalih pravaca, na pravcu probijanja glavnine bataljona zametnula ise ogorčena borba. Poslije niza uzastopnih juriša borci Prve i Treće čete bataljona »Bude Borjan« zbacili su Talijane i četnike s kote Sljeme iznad zaseoka Tišme i izvukli se iz neprijateljskog obruča. Prebacivši se odmah preko rijeke Zrmanje, obje čete kreću prema Ruištima, glavnoj partizanskoj bazi na sektoru južne Like. Treća četa bataljona »Bude Borjan« kretala se drugim pravcem i preko sela Kanaziri također stigla u Ruišta.

Probijajući novi neprijateljski obruč u zaseoku Vujasinovićima, partizani su imali 5 poginulih boraca. Među njima bila je i Ruža Vukman,¹ omladinski rukovodilac na području Sjeverne Dalmacije.

Ozlojeđeni, što im nije uspjelo posve uništiti partizane, Talijani su se svetili nad seljacima okolnih sela. U zaseoku Vujasinovićima ubili su 10 ljudi i bacili ih u čatrnje u namjeri, da zatruju vodu. Pokupili su zatečenu stoku i povelili su sobom u Kistanje preko 400 ovaca i 150 volova.

U borbama vođenim na Promini i na putu probijanja u Ruišta, bataljon »Bude Borjan« bio je pretrpio osjetne gubitke. Pored toga iz njega je, pokleknuvši pred teškoćama, dezertirao i jedan broj boraca, od kojih su se neki predali Talijanima i prokazali partizanske veze i uporišta. Među njima predao se i obavještajni oficir odreda Miloš Nikolić-Lede,² pa su Talijani preko njega saznali za mnoge simpatizere NOP-a, koje su pohvatali i odveli u internaciju ili ubili. Talijani i antikomunistička milicija pljačkali su seosku imovinu i palili kuće pristaša NOP-a. Za političkoterenskim radnicima nastala je prava hajka. Svaki kutak, svaki grm neprijatelj je sistematski pretraživao. Cesto su stradali ljudi, koji nisu bili nikakvi aktivisti NOP-a, ali su, zatečeni na putu ili u polju, postajali sumnjivi i na mjestu bili ubijeni.

Neposredno nakon odlaska bataljona »Bude Borjan« u Ruišta, Stab Sjeverodalmatinskog partizanskog odreda i Okružni komitet KP za sjevernu Dalmaciju sazvali su u zaseoku Kučićeviću blizu

¹ Ruža Vukman je bila teško ranjena. Da ne padne živa neprijatelju u ruke, ona je izvadila vlastiti pištolj i ubila se.

² Otišao u Kistanje, radio kao talijanski špijun i surađivao s antikomunističkom milicijom. Kasnije uhvaćen od partizana i 12. septembra 1942. osuđen od Vojnog suda na smrt i strijeljan.

Ervenika konferenciju predstavnika NOO-a bukovičkih sela. Konferencija je održana 16. jula, a prisustvovalo joj je oko 50 delegata. Cilj tog sastanka bio je, da se analizira politička situacija nastala nakon događaja u bataljonu »Bude Borjan« i da se suzbije neprijateljska propaganda, koja se tih dana bila široko razmahala, dokažući da su partizani konačno uništeni.

Dan poslije te konferencije u područje Ruišta stigla su pod komandom Đoke Jovanića dva bataljona Trećeg ličkog partizanskog odreda. Njih je tamo uputio Glavni štab PO Hrvatske, da u nastaloj situaciji pomognu narodu sjeverne Dalmacije u njegovoj borbi.

Ali ni neprijatelj nije mirovao. Znajući, da su partizanske jedinice u posljednjim borbama pretrpjele osjetne gubitke, da su uslijed stalnog gonjenja izgubile na borbenom elanu, Talijani ocjenjuju, da je nastupio najpogodniji trenutak potpunog desetkovanja ili uništenja partizana. Tako već 17. jula poduzimlju dotada svoju najveću ofenzivu na području Bukovice i južne Like. Sa oko 10.000 vojnika i nekoliko hiljada ustaša i četnika Talijani su prešli u frontalni napad na cijelom sektoru Zrmanje, na relaciji Prevjes - Kom - Ruišta - Malovan. Pred znatno nadmoćnijim neprijateljskim snagama povukli su se iz Ruišta bataljoni Trećeg ličkog partizanskog odreda, a zajedno s njima i bataljon »Bude Borjan«. Vodeći neprestane borbe s nadirućim neprijateljem, oni su u toku noći od 17. na 18. jula stigli u Veliku Popinu u Lici.

I sjeverodalmatinski bataljon »Branko Vladušić«, pritisnut jakim snagama Talijana i četnika, povlačio se s tromede. Tri dana trajale su ogorčene borbe na frontu od Gračaca do Otrića. Dok Treći lički odred drži položaje na Bijeloj vili iznad Gračaca, bataljon »Bude Borjan« vodi žestoke borbe s talijansko-četničkim snagama na sektoru Bruvno - Lisac - Srpski klanac. U toku 25. jula bataljon je uz pomoć Omladinske čete u žestokoj borbi na koti Lisac nanio neprijatelju gubitke od preko stotine mrtvih i ranjenih vojnika. U toj borbi čete bataljona »Bude Borjan« imale su 11, a Omladinska četa 7 mrtvih boraca. I bataljon »Branko Vladušić« vodi za to vrijeme borbe na Ljubinoj poljani i na koti Poštak, zatvarajući neprijatelju put k Srbu. U tim borbama bataljoni Sjeverodalmatinskog partizanskog odreda pretrpjeli su nove gubitke od oko 40 mrtvih i nekoliko ranjenih boraca.

U međuvremenu neprijateljska ofenziva bližila se kraju. Glavni štab partizanskih odreda Hrvatske, koji je pratio razvoj operacija

na sektoru Zrmanje, donio je odluku, da jedinice Sjeverodalmatinskog odreda uslijed velike zamorenosti i gubitaka u ljudstvu za izvjesno vrijeme ostanu u pozadini i osvježe svoje snage. Bataljoni su tada došli u Srb i razmjestili se na relaciji Poštak - Ljubina poljana - Jelovi torovi - Srpski klanac štiteći oslobođeni teritorij južne Like od novih talijansko-četničkih upada i odmarali se¹.

Još prije dolaska u Srb u štabu odreda i bataljona bile su izvršene neke izmjene. Tako je umjesto Rade Bulata, koji je otišao za Glavni štab, za komandanta Sjeverodalmatinskog odreda postavljen Jovo Martić, dotadašnji komandant bataljona »B. Vladušić«. Za novog komandanta ovog bataljona bio je postavljen Šime Ivas.

PARTIZANSKA ŽETVA NA PADINAMA DINARE

Konac juna i početak jula je vrijeme, kad i na padinama planine Dinare, na malim kamenjastim njivicama i planinskim vrtačama, dozrijeva žito. Te godine (1942.) bilo je dosta nepožnjenog žita, napuštenog od njegovih vlasnika. To su bili pojedini ustaški ili četnički raspoloženi elementi, koji su iz svojih sela pobjegli u neprijateljske garnizone, bojeći se kazne za svoja počinjena nedjela. Veće količine nepožnjetog žita nalazile su se i na napuštenom imanju manastira Dragović. Boreći se neprestano s ogromnim teškoćama u ishrani partizanskih jedinica, Štab IV. operativne zone došao je na ideju, da to žito požnje i spremi za prehranu partizana na Dinari. Tako je početkom jula na napuštenim ustaško-četničkim imanjima bila organizirana žetva.

Štab IV. operativne zone tom je prilikom svojoj intendanturi i pojedinim jedinicama izdao naredbu za izvršenje ovog zadatka. U njoj je stajalo:

¹ Bataljoni Sjeverodalmatinskog partizanskog odreda ostali su u Lici, reorganizirali i popunjavali svoje redove sve do početka septembra, kada bataljon »Bude Borjan« dobija naređenje, da krene u Livno, gdje je trebao ući u sastav Prve dalmatinske brigade, koja se u to vrijeme formirala. 25. septembra sjevernu Dalmaciju napušta i bataljon »Branko Vladušić«, koji odlazi za Uništa na Dinari, gdje po naređenju Štaba IV. operativne zone ulazi u sastav Druge dalmatinske brigade.

Intendantu, komandiru logorske čete i komandiru Vrdovske čete.

1. Tokom noći od 2. na 3. jula vi ćete izvršiti košenje žita manastira Dragović, prebaciti ga u Bravčev dolac i osigurati čitavu stvar sa vojničke strane.

2. Sa svim tehničkim i organizacionim radom komandirat će drug intendant Drezga Božidar sa pomoćnikom drugom oficirom Ivanom Grubišom.

3. Vojničko osiguranje dat će Vrdovska četa uz pripomoć logorske čete. Time će rukovoditi drug komandir Ivan Bračulj.

4. Vojničko osiguranje će se sastojati u postavljanju boraca na punktove u okolini manastira Dragović, tako da bude onemogućeno iznenađenje i prilaznje okupatorskim snagama i četničkim bandama u cilju da bi onemogućili košenje i prenošenje žita.

5. Drug ekonom spustit će se odmah u Koljane sa Ivanom Grubišom, Stipom Romcom, Đurom Bogovac, Ivanom Bračulj i četiri partizana seljaka iz Vrdovske čete.

6. Odmah po dolasku prići će se sakupljanju i pravljenju užadi.

7. Drug ekonom sa pomoćnicima odmah će pristupiti slijedećim zadacima:

a) mobilisanju što većeg broja kosača, najmanje 25;

b) mobilisanju što većeg broja drugova seljaka za pomoćne radove uz kosce, najmanje 75;

c) mobilisanju što većeg broja konja, najmanje 60. Uz svakoga konja nek se mobilise po jedan kočijaš i jedan radnik;

d) drug komandir logorske čete osigurat će stražu na putu od manastira do Bravčevog dolca, iznad svega ostavit će dobru stražu, najmanje četiri čovjeka sa oružjem na guvnu u Docu. Njegov zadatak je da dobro pazi da ni po putu, niti na guvnu ne pomanjka ništa od pokošenog žita i slame;

e) drug intendant i komandir logorske čete pobrinut će se da se dolje prenese potrebna količina hrane za dva obroka. Sobom neka povedu jednog kuhara, jednog mesara, pomoćno osoblje i posude.

8. Komandir logorske čete uputit će se sa četom odmah poslije ručka. Prije toga mora osigurati da se svi konji koji se nalaze sada u logoru potkuju i da budu spremni za vršidbu.

9. Vršidba će se započeti sutra 3. jula u Bravčevom docu. Njom će rukovoditi drug intendant Drezga Božidar, a vojničkim osiguranjem drug Bračulj Ivan. Svi partizani ostat će na licu mjesta u Bravčevom docu za osiguranje i pomoć u radu i prenosu. Za sutrašnji dan treba se pobrinuti također za hranu, tako da se iz magazina iz sjedišta logora donese potrebna količina brašna.

10. Ovaj štab treba stalno izvještavati o napretku posla. Izvještaje treba poslati pred večer prije samog početka kosidbe, 2. u zoru poslije kosidbe i za vrijeme prenosa u Bravčev dolac. Izvještaje će slati drug intendant Drezga Božidar.

11. Upozoravamo sve rukovodioce i partizane na ekonomski i politički značaj ove akcije. Ona mora da nama donese veliku ekonomsku

pomoć, a pred seljacima mora da pokaže kolika je organizaciona snaga i svijest partizanske vojske. Svi partizani moraju da pokažu radinost, savjesnost, budnost i iznad svega raspoloženje i veselje pri radu. I vojska i narod treba da osjete da je i to jedno djelo u našoj borbi za oslobođenje. U tom smislu neka se mobilišu svi politički povjerenici i savjesni drugovi, kako bi čitava ta stvar svršila sa punim materijalnim i moralnim uspjehom.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Politički komesar
Milić v. r.«

Kosidba žita na imanju manastira Dragović i njegova vršidba na seljačkim gumnima u Bravčevu doeu vršila se od 3. do 6. jula Talijani su pokušali da onemoguće tu partizansku akciju. Jakim snagama, potpomognuti četnicima iz nekih okolnih sela, oni su prešli u napad. Međutim, dvije partizanske čete, koje su držale osiguranje za vrijeme košnje, odbile su sve njihove napade. Tada Talijani dovlače još jače snage, pred kojima su se partizani morali povući. Ali tada je veći dio žita već bio pokošen i prenesen u Dinaru.

VELIKA NEPRIJATELJSKA OFENZIVA NA DINARU U JULU 1942.

Prošlo je nekoliko dana poslije košenja žita na imanju manastira Dragović, a Talijani, četnici i ustaše otpočeli su dotada najveću ofenzivu protiv partizana na Dinari. Neprijatelj je dugo i brižljivo pripremao tu ofenzivu. On je pod svaku cijenu nastojao likvidirati dinarske partizane, u to vrijeme žarište partizanskog pokreta Dalmacije.

Plan te neprijateljske ofenzive bio je: istodobnim navalama sa sjeverozapada od Grahova, s jugoistoka s ceste Sinj - Livno i iz centra sa sektora Vrlika zatvoriti partizane na Dinari i, postepeno stežući taj veliki обруč, satjerati ih u uski prostor na predjelu Vještić-gore i tu ih uništiti.

Prije napada Talijani su uzastopce tri dana i noći na spomenutim pravcima vršili koncentraciju svojih trupa i ratnog materijala. Istovremeno pod vodstvom četničkih komandanata Đujića i Bogunovića izvršena je na prostoru Bosanskog Grahova koncentracija

glavnine četničkih snaga u tom kraju. Talijani su u nekim hrvatskim selima Sinjskog i Livanjskog polja bili mobilizirali ustaške elemente i povelili ih sa sobom u tu borbu.

Napad neprijatelja otpočeo je 10. jula i to na jugoistoku s ceste Sinj - Livno i na sjeverozapadu iz pravca Bosanskog Grahova. 11. jula napad je izvršen i iz pravca Vrlike. Na taj način partizanske snage u jačini od dva bataljona Srednjodalmatinskog odreda, bile su prisiljene da prihvate borbu na frontu dugačkom preko 50 km. Prvi dalmatinski udarni bataljon zauzeo je položaje prema Livanjskom polju i Grahovu, dok se II. bataljon Srednjodalmatinskog odreda rasporedio u pravcu Vrlike, Koljana, Bitelića i na cesti Sinj - Livno. U borbama na dijelu fronta prema Livanjskom polju koordinirano s I. dalmatinskim bataljonom učestvovao je i bataljon livanjskih ustaničkih sela »Starac Vujadin«.

Stab Srednjodalmatinskog partizanskog odreda s komandantima bataljona na Dinari, jula 1942. g. S lijevu na desno: Ante Kronja-Čenčo, Vice BULjan, Branko Dude, Ivan Grubiša, Cvijo Oreščić, Bruno Vuletić, Marijan Bilić i Ante Roje (u bijeloj bluzi). Partizanu (stoji) iznad Roje ime nije ustanovljeno

Ofenziva je otpočela time. što su partizanski položaji bili najprije osuti žestokom vatrom iz svih artiljerijskih oružja i avijacije. Za tim je slijedio masovni napad neprijateljske pješadije.

Partizanske položaje na pravcu ceste Sinj - Livno branio je jedan vod od svega 15 partizana. Njih petnaestorica preko cijelog dana 10. jula herojski su se odupirala daleko nadmoćnijem neprijatelju, nanoseći mu osjetne gubitke. Međutim, zahvaljujući ubitačnoj vatri iz artiljerijskih oružja i avijacije, Talijanima polazi za rukom da ovladaju položajima, s kojih su partizani u toku prvog dana borbe pružali otpor. Partizansko rukovodstvo, uvidjevši, da se grupica od 15 boraca ne će moći trajnije odupirati neprijatelju, uputilo je na taj dio fronta u toku noći od 10. na 11. jula pojačanje od 40 novih boraca. Oni su slijedećeg dana organizirali front na nizu novih ćuka, onemogućujući neprijatelju, da nesmetanim manevriranjem zaobilazi partizanske snage i potiskuje ih kao dan ranije. Koliku je aktivnost tog dana razvio neprijatelj, da bi se probio u pravcu partizanskog štaba na Vještic-gori, najbolje se vidi i iz izvještaja komandanta II. bataljona Stabu Srednjodalmatinskog odreda. Izvještaj glasi:

»Izvještaj br. 2
11. VII. u 12,40 sati.

Dragi drugovi,

Neprijatelj je prodro na naše lijevo krilo, mi smo u tu svrhu isto pojačali. Sa desnog krila neprijatelj se približava od sela Jukića, ali vjerujemo da će zasjeda koju smo mu postavili uspjeti.

Neprijatelj na desnom krilu već je jednom bio nagnat u bijeg, ali on pod svaku cijenu nastoji da prodre bilo kuda. Primili smo vaše pismo u 12,15 sati kao i pojačanje. Gubitaka nemamo.

Uz drugarski borbeni pozdrav.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Petica«¹

Najveći prodor prema centru Dinare postigle su neprijateljske trupe, koje su napadale iz pravca Koljana i Vrlike. Navaljujući bjesomučno, upotrebljavajući kombiniranu vatru minobacača, topova i avijacije, Talijani i ustaše su na tom sektoru uz teške gubitke uspjeli stegnuti front do na 7—8 km, i tu su onda vođene najžešće borbe u toj ofenzivi. Partizani su talijanske vojnike i ustaše puštali

¹ Reić Srećko

do na svega nekoliko metara odstojanja, a onda po njima tukli žestokom pušćanom i mitraljeskom vatrom.

Naročito ogorčene borbe vodile su se na položajima kraj zaseoka Buljani i na predjelu Modraša i Lupoglava. Bilo je jezovito gledati, kako se pokošena tijela talijanskih vojnika strmoglavljuju niz dinarske litice ili lete niz provalije ponegdje visoke i po više od stotinu metara.

Partizani su u tim borbama imali relativno male gubitke. Njihova prednost bila je u tome, što su neprijatelja dočekivali dobro zaklonjeni među stijenama nepregledne kamene pustinje. Neprijateljsko tane moralo je takoreći pasti na glavu borca, da bi pronašlo svoj cilj. A to se rijetko događalo.

I dok je neprijatelj u početku ofenzive uspijevao da ovlada pojedanim položajima, dotle su partizani trećeg dana, koristeći se iskustvom iz borbi vođenih dva dana ranije — tako rasporedili svoje snage i organizirali front, da ih neprijatelj više ni pod cijenu najvećih žrtava nije uspijevao potisnuti.

Talijani su ubrzo ocijenili, da partizanski otpor postaje sve čvršći i organiziraniji, a njihove snage i pored teških gubitaka sve manje su uspijevale da zauzmu još koji metar golog dinarskog kamenjara. Kraih zamisli, da se partizani najprije opkole, a zatim unište, bio je očit. Nastavljanje operacija samo je još više moglo kompromitirati i onako slab ugled talijanske vojske u očima naroda, koji je živo pratio tok borbi na Dinari. Zato talijanska komanda izdaje zapovijed za povlačenje. Tako se neprijatelj u noći od 12. na 13. jula na jugoistočnoj strani planine naglo povukao sa svojih položaja i bez traga nestao.

Na sjeverozapadu planine Dinare, prema Bosanskom Grahovu, gdje su bile rasporedene snage I. dalmatinskog udarnog bataljona i bataljona »Starac Vujadin«, situacija se drukčije razvijala. Na tom je sektoru još prvog dana (10. VII.) jedna talijansko-četnička kolona uslijed neodlučnosti jedne grupe boraca slobodno prošla kroz oslobođeni teritorij i doprla do sela Kazanaca i Sajkovića. A Sajković je u to vrijeme bio središte oslobođenog teritorija u Livanjskom polju i na podnožju Dinare mjesto najbliže udaljenosti od sjedišta partizanskog štaba na Vještić-gori. Odatle su Talijani i četnici otpočeli direktan napad u pravcu Vještić-gore, imajući u planu spajanje s talijansko ustaškim snagama, koje su nastupale s druge strane planine. Situacija je postala vrlo ozbiljna. U slučaju stvarnog

spajanja neprijateljskih kolona s jedne i druge strane planine partizanske snage na Dinari bile bi dovedene u težak položaj. Međutim, tada je uslijedio iznenadni napad I. dalmatinskog udarnog bataljona, koji je u snažnom naletu razbio neprijateljsko nastupanje, odbacivši njegove snage na nove položaje. U toku čitavog dana 11. jula i u noći od 11. na 12. jula borba se nastavljala žestokim naizmjeničnim napadima. Talijanima su naročitu pomoć u tim borbama pružali četnici. Poznavajući dobro te predjele, oni su provodili talijanske čete neprohodnim terenima i sami se zajedno s njima ogorčeno borili.

Još u toku 11. jula, dok su se na predjelima oko Sajkovića i Kazanaca vodile žestoke borbe, jedna četa I. udarnog bataljona zašla je u neprijateljsku pozadinu i na cesti Bosansko Grahovo - Sajković, između Gornjih Peulja i Grkovca, postavila zasjedu. Kroz kratko vrijeme na nju su naišla dva talijanska kamiona, što su prevozila vojnu opremu i vojnike. Osvuži po njima žestoku vatru, partizani su ubili jednog talijanskog potporučnika, jednog narednika, jednog podnarednika i 9 vojnika. Oba kamiona bila su uništena. Pored toga još je zaplijenjeno: tri puškomitraljeza, 21 puška, 4 revolvera, 54 bombe, 350 komada ćebadi, 4 nosiljke za ranjenike, 14 komada fišeklja i nekoliko vojničkih odijela.¹

A onda je došao 12. jula i kraj neprijateljske ofenzive i na tom sektoru. Toga dana I. dalmatinski udarni bataljon u snažnom jurišu potjerao je Talijane i četnike iz predjela Sajkovića i Kazanaca, odbacio ih prema Crnom Lugu i na kraju opkolio. Opkoljeni neprijatelj nastojao se pod svaku cijenu izvući iz obruča, u koji su ga bile čvrsto stegle jedinice I. udarnog bataljona i bataljona »Starac Vujadin«. Kada mu to poslije niza uzastopnih pokušaja nije uspjelo, dovlači iz pravca Grahova nova pojačanja na čelu sa 12 tenkova.

Iako pod zaštitom tenkova, talijansko-četničko povlačenje bilo je ustvari panično bježanje pred partizanskim snagama, koje su neprijatelja gonile u stopu sve do Peulja. U bijegu Talijani su u raskvašenim močvarama Ždralovca pobacali veći dio svoje vojne opreme, a mnogi su u njihovu »živom« blatu i zaglavili.

Tako je neslavno završila i ova druga veća neprijateljska ofenziva na planinu Dinaru. U njoj su Talijani, ustaše i četnici imali veliki broj mrtvih i ranjenih vojnika, koji se tada nije točno mogao ustanoviti. Partizani su ukupno bili zarobili 38 talijanskih

¹ Prema podacima iz izvještaja Štaba IV. op. zone od 19. VII. 1942. g.

vojnika, jednog oficira i znatnu količinu oružja i ratne opreme. U tim borbama, partizani su imali 10 mrtvih i oko 30 ranjenih boraca.

Ne postigavši ništa od svoje zamisli, da uništi partizane, neprijatelj se žestoko svetio stanovništvu sela, što su poglela na padinama Dinare. Talijani, ustaše i četnici palili su i iz aviona mitraljirali kuće u Biteliću, Bravčev Docu, Sajkoviću, Krajinovini Stajama, Ravnom, Vrdovu i drugim selima. Oni su — kao i uvijek u takvim prilikama — pljačkali seosku imovinu ostavljajući za sobom pustoš i gole zidine.

Kad je neprijateljska ofenziva na Dinaru prošla, partizani su ponovno nastavili kosidbu i spremanje žita. Sada se kosilo na napuštenim ustaško-četničkim njivama u Razdolju, Pleštincu, Blušinama, Rkanovcu, Uništima i drugim. U zoru 16. juna otpočelo se s kosidbom u Razdolju, a onda i u ostalim selima. Poslije nego su u svom pohodu na Dinaru doživjeli potpuni neuspjeh i pretrpjeli osjetne gubitke, Talijani više nisu ni pokušavali da ometaju partizane pri kosidbi. Tako su u toku nekoliko narednih dana znatne količine žita bile pokošene i spremljene u partizanske magazine na Vrdovu, na vrhu Dinare.

Prva partizanska žetva na obroncima Dinare imala je velik ekonomski i politički značaj. U tom krševitom i siromašnom kraju prehrana partizanskih jedinica bila je za čitavo vrijeme NOB-e jedan od najvećih problema NOP-a. Sada je za nekoliko mjeseci bilo osigurano redovitije snabdijevanje partizana kruhom. A za sve to vrijeme sela, koja su dotada isključivo hranila partizane, nisu više morala u onolikoj mjeri odvajati od svojih ionako nedovoljnih prinosa.

Žetva je imala i politički značaj, jer je požnjeveno žito, koje je okupator namjeravao iskoristiti za sebe. Osim toga u toj velikoj radnoj akciji dobrovoljno su učestvovali i seljaci nekih sela i na zajedničkom radu s partizanima stjecali još jače međusobno povjerenje i odanost NOP-u.

Učešće seljaka u partizanskoj žetvi bili su organizirali narodno-oslobodilački odbori, koji su se još od aprila stvarali u dinarskim selima. Narodnooslobodilački odbori već u to vrijeme postaju stvarni vršioци vlasti u tom kraju. Bez njihova znanja i suglasnosti u selima se više nisu mogle provoditi ekonomske ni druge akcije i mjere. Tako su i u pitanju žetve između narodnooslobodilačkih odbora i Štaba zone bili sklapani posebni ugovori o uvjetima, pod kojima će

se kositi žito na njihovu području. Po njima se određena količina pokošenog žita imala dodijeliti onim selima, što su već duže vrijeme iz svojih sredstava osiguravala ishranu partizana. U pismu¹ Štabu Srednjodalmatinskog partizanskog odreda od 17. jula Štab IV. operativne zone ga obavještava o jednom takvom ugovoru sklopljenom sa NO odborom Uništa. U njemu među ostalim stoji:

»Ovaj štab je sa Narodno oslobodilačkim odborom iz Uništa sklopio slijedeći sporazum o podjeli žita pokošenog na napuštenim ustaškim njivama u Uništima.

1/3 žita pripada Nar. Osi. Odboru iz Uništa, za potrebe njegovog sela.

Ostale 2/3 žita pripadaju našoj partizanskoj vojsci.

Za 1/3 žita koja će pripasti Nar. Osi. Odboru ovaj se je obavezao, da će našoj partizanskoj jedinici, koja boravi u Uništima, na njezino traženje davati odgovarajuću protuvrijednost u stoci. Pozivate se da odmah izvršite gornje naređenje i čim odvojite naše 2/3 žita da to odmah otpremite Štabu. To kao i ostalo žito neka se odmah otpremi u sjedište ovoga štaba, gdje će se smjestiti u magazin. O ovome neka bude odmah obavještena jedinica u Uništima.«

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Sef štaba:

Marinko Ivanić² v. r.«

U narodu herojskih dinarskih sela Bitelića, Sajkovića, Vrdova, Uništa i niza dugih nikada ne će izbljediti sjećanje na te teške, ali i slavne dane. Bili su to dani, kad su ruke prihvaćale čas pušku, čas kose i srpove. Morala se voditi borba ne samo na vatrenom frontu. Ništa od te nije lakša bila borba protiv nevidljivog neprijatelja — gladi.

FORMIRANJE PRVOG BOKOVSKOG BATALJONA »JOSIP JURCEVIC«

Sredinom 1942. godine broj partizana u planini Biokovu popeo se na nekoliko stotina. Raspoloženje naroda biokovskog područja za borbu protiv okupatora raslo je iz dana u dan. U partizanski centar

¹ Original u arhivi v. I. I Beograd.

² Miloš Žanko

u Grčeniku stalno su pristizali novi dobrovoljci. Akcije i borbe, koje su dotada vođene u pojedinim predjelima Biokova poticale su Talijane i ustaše na česte i sve snažnije napade na partizane. Takav razvoj događaja zahtijevao je stvaranje jedne jače vojničke formacije, koja bi bila u stanju da se suprotstavi i većim neprijateljskim snagama.

Na vojno-političkom savjetovanju, održanom od 4.-6. juna na Dinari, prisustvovali su i predstavnici NOP-a biokovskog područja Petar Bogunović, Nedjeljko Bošković, Ante Galić iz Vrgorca, Jure Galić iz Bijače, Pavao Lozo, Jozo Martinac, Vinko Dragović iz Metkovića i Gojko Ujdurović iz Graca. Polazeći od dotadašnjih uspjeha biokovskih partizana u borbi s neprijateljem i mogućnosti daljnjeg razvitka Oslobođilačke borbe na tom području, na savjetovanju je zaključeno, da se od postojećih partizanskih snaga u južnoj Dalmaciji formira I. biokovski bataljon. Delegati su se složili s prijedlogom sekretara Okružnog komiteta Petra Bogunovića, da se bataljonu dodijeli naziv »Josip Jurčević.¹ U skladu s tim Štab IV. operativne zone izdao je 6. juna slijedeću naredbu:²

»STAB
IV. OPERATIVNE ZONE
A. Br. 91
6. juna 1942.

NAREDBA br. 6

Komandanta IV. operativne zone

I. Današnjim danom formira se bataljon »Jozo Jurčević«, koji će djelovati na teritoriji Južne Dalmacije, a bit će sastavljen od snaga Makarske (i) Neretvljanske čete. U sastav bataljona ući će partizanski dobrovoljci iz Imotske Krajine i poluotoka Pelješca.

II. Za komandanta bataljona imenuje se druga Bogunović Petra³, za njegovog zamjenika druga Juru Galića,⁴ za političkog komesara druga

¹ Josip Jurčević bio je sekretar Okružnog komiteta KP Makarska. Prilikom ilegalnog prebacivanja iz Splita u Makarsku 1941. g. Jurčević je u Znjanskom potoku između Splita i stobreča naišao na talijansku patrolu, koja ga je pozvala, da stane. Ne hoteci pasti u fašističke ruke, počeo je bježati i bio na mjestu ubijen.

² Zbornik V. I. I. V/5. dok. br. 14.

Premda je naredbu za formiranje bataljona »J. Jurčević« Štab IV. op. zone izdao 6. juna, stvarno organizaciono oformljenje bataljona i njegovih četa izvršeno je neposredno nakon Okružne partijske konferencije održane 8. i 9. jula.

³ Petar Bogunović poginuo je u vrijeme V. neprijateljske ofenzive u Crnoj Gori kao politički komesar bataljona Četvrte dalmat. brigade. Proglašen je za Narodnog heroja.

⁴ Poginuo kao komandant Udarnog bataljona Treće dalmatinske brigade u jurišu na neprijatelja na Kamenmostu blizu Imotskog, u martu 1943. Proglašen je za Narodnog heroja.

jžošković Nedeljka, za njegovog zamjenika druga Tomašević Jozu, za operativnog oficira druga Ujdurović Gojka,¹ za informativnog oficira druga Petrović Sergija, za obavještajnog oficira druga Pavia Lozu, za intendantskog oficira druga Antu Sutića.

III, Ovu naredbu pročitati pred strojem.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Politički komesar

Komandant«

Kad su se delegati poslije savjetovanja vratili u Biokovo, održana je 8. i 9. jula u selu Grčeniku Okružna partijska konferencija, kojoj je prisustvovalo oko 30 delegata iz vojske i s terena. Na konferenciji se raspravljalo o zadacima, koje je savjetovanje u Dinari postavilo pred rukovodstvo NOP-a biokovskog područja. Naročita pažnja bila je poklonjena organizaciji bataljona i njegovih četa. Imajući u vidu veličinu biokovskog masiva, potrebu čuvanja diela oslobođene obale i aktivnijeg djelovanja u pravcu Imotske Krajine, delegati su odlučili, da se postojeće partizanske snage podijele u šest četa, od kojih će svaka djelovati na određenom području. Svim četama bili su dodijeljeni posebni nazivi i predviđene njihove komande ovim redom:

Prva četa »Ervin Klarić«, komandir čete Ante Beroš, komesar Ante Nizić;

Druga četa »Vitomir Viskiće«, komandir čete Vlado Viskiće, komesar Andrijašević Ante;

Treća četa »Vid Mihaljević«, komandir čete Niko Glavina, komesar Jerko Kovačević;

Četvrta četa »Srećko Borić«, komandir čete Poldo Mikulić, komesar Mijo Martinac;

Peta četa »Petar Hrستیć«, komandir čete Drinko Tolić, komesar Vlado Aleksić;

Šesta, t. zv. omladinska četa »Ante Torkar«, komandir čete Ivo Hubeša, komesar Niko Katić.

Prilikom formiranja bataljon je broio 650 boraca, većinom članova KP i SKOJA. Od naoružanja imao je 15 puškomitraljeza i 1 teški mitraljez »Breda«. Pored toga svaki borac imao je vojničku pušku.

¹ Narodni heroj. Poginuo za vrijeme V. neprijateljske ofenzive kao komandant "bataljona Prve dalmatinske udarne brigade, kada se javio kao dobrovoljac, da Drepliva Sutjesku, da bi brigadi omogućio prijelaz preko rijeke.

Odmah po formiranju bataljona čete su krenule na određena im područja. Prva, Treća i Peta četa zaposjele su centralni predio Biokova sa zadatkom usmjeravanja operacija u pravcu Imotske Krajine i Hercegovine, gdje su bile stacionirane brojne ustaško-domobranske posade, ojačane seoskom ustaškom milicijom.

Četvrta četa razmjestila se na području Makarskog Primorja, braneći primorska sela od ustaških prepada iz pravca Makarske. Druga i Šesta omladinska četa »Ante Torkar« bile su upućene u predio Baćina - Metković sa zadatkom, da napadaju neprijatelja na čitavom području od Baćinskih jezera do rijeke Neretve.

Prilikom formiranja čete »Ante Torkar« u nju su ušli isključivo omladinci članovi SKOJA, njih 150. Da bi se ti mladići, koji nisu služili vojsku, što prije osposobili za borbu, četi je kao instruktor dodijeljen stari iskusni borac Bogdan Viskiđ. Pod njegovim rukovodstvom četa je ubrzo ovladala osnovnom vojnom vještinom.

Sredinom jula 1942. jedinice bataljona »Josip Jurčević« postavile su nekoliko zasjeda na cesti Vrgorac - Zadvarje i na primorskoj cesti Makarska - Gradac - Ploče. Osjetivši prisustvo partizanskih četa na čitavom prostoru biokovskog masiva, neprijatelj je sve rjeđe upućivao patrole i svoja vozila tim terenom. Makarsko Primorje bilo je tih dana potpuno slobodno.

Da bi onemogućila upadanje jaćih neprijateljskih snaga u oslobođena primorska sela, Četvrta četa bataljona »Josip Jurčević« uz pomoć okolnog stanovništva porušila je na nekoliko mjesta cestu u blizini same Makarske. Nekoliko dana za redom izlazili su ustaše i domobrani iz garnizona u Makarskoj da popravljaju cestu, ali su ih partizani s okolnih ćuka iznenada napadali i svakodnevno im nanosili gubitke od nekoliko vojnika.

Talijani su 19. jula sa snagama od oko 200 vojnika alpinaca napali partizanske položaje iznad Graca u Makarskom Primorju. Jedna desetina omladinske čete »Ante Torkar« pustila je talijansku izvidnicu na svega nekoliko metara i ubila dva njezina vojnika. Otkrivši partizanske položaje, jedna grupa neprijateljskih vojnika popela se uz litice biokovskih padina i zaobišla partizane s leđa. Razvila se ogorčena borba, koja se s nesmanjenom žestinom vodila punih 6 sati. Iako znatno slabiji brojno i naoružanjem, partizani su, dobro zaklonjeni u škrapama kamenjara, uspješno odbijali neprijateljske nasrtaje i nanijeli mu gubitke od 15 mrtvih i ranjenih vojnika.

U noći između 19. i 20. jula partizani su ušli u Igrane u namjeri, da napadnu i razoružaju žandare u tom primorskom mjestu. Međutim, kako su žandari stalno očekujući partizanski napad već ranije bili pobjegli, partizani su zatekli praznu kasarnu, koju su zapalili; a zatim oduzeli izvjesnu količinu hrane od nekih špekulanata u tom mjestu.

22. jula u rano jutro jedan vod omladinske čete »Ante Torkar« nalazio se u zasjedi na cesti Gradac - luka Ploče. Oko 9 sati iz Ploča su naišla dva talijanska kamiona i jedan osobni automobil. Partizani su neprijateljska vozila pustili u neposrednu blizinu i napali ih unakrsnom pušćanom i mitraljeskom vatrom. Kada je paljba bila prekinuta, grupa boraca pošla je da izvidi, nije li se neki talijanski vojnik prikrao u zaklon. Nakon par časaka potpune tišine oni su se spustili na cestu i prišli kamionima. Tada je jedan ranjeni crnokošuljaš, koji se pravio mrtav, bacio bombu među partizane, od čije eksplozije su bili ranjeni Branko Veža, zamjenik komandira čete, vodnik Mate Bošković i borac Ante Penzinović. Partizani su u toj akciji ubili 19 talijanskih vojnika i 1 oficira, zaplijenili 2 puškomitraljeza, 7 pušaka, 3 pištolja, nekoliko komada bombi i 2000 metaka, dok je ostalo oružje izgorjelo zajedno sa zapaljenim talijanskim kamionom.

Za to vrijeme ostale čete vrše niz uspješnih akcija na svom operativnom području. Četvrta četa u Makarskom Primorju vrši neprestane prepade na ustaške položaje pred Makarskom i odbija niz talijanskih pokušaja, da se brodovima iskrcaju u luke, koje drže partizani. Dijelovi čete, stacionirani u Podgori, na moru pred lukom napali su i zarobili jedan talijanski brod pun hrane i doveli ga u Podgoru.

Prva četa »Ervin Klarić« upala je 26. jula u mjesto Šestanovac, likvidirala ustaškog načelnika Franju Nosića i uništila arhive općinske uprave i duhanske stanice. Iz Šestanovca četa kreće u pravcu Imotskog, dopire do sela Krstatica i Slivna i produžuje s operacijama sve do rijeke Tiholjine u Hercegovim. Na tom putu četa je likvidirala nekoliko ustaških i žandarskih patrola i politički djelovala u selima, kroz koja je prolazila.

S ulaskom Neretvanske čete u sastav bataljona »Josip Jurčević«, veći dio neretvanskog područja ostaje bez partizana. Time je bio vidno otežan opstanak i rad terenskopolićkih radnika, ier je neprijatelj, koristeći se brojnim komunikacijama uz rijeku Ne-

retvu, nesmetano i s manjim snagama upadao u pojedina sela ometajući normalni razvitak i aktivnost organizacija NOP-a.

Uviđajući potrebu brze intervencije partizanskih snaga u dolini Neretve, Štab bataljona u dogovoru sa Okružnim komitetom razrađuje plan izvođenja riiza iznenadnih napada na neprijateljske snage i njegove objekte u tom kraju. Tako su u noći između 27. i 28. jula krenuli u pravcu Metkovića dijelovi Druge i Šeste omladinske čete bataljona »3. Jurčević«. Partizani su najprije porušili mostove na željezničkoj pruzi Metković - Ploče, a zatim krenuli u napad na žandarmerijsku stanicu u Kuli Norinskoj.

Već na prilazima mjestu čete su se razvile u borbeni poredak i iz nekoliko pravaca približavale žandarmerijskoj kasarni. Tek po dolasku u neposrednu blizinu partizani su primijetili, da je zgrada prazna. Snažna detonacija nastala rušenjem mosta na Banji admirala je žandare, i oni su se izvukli prije dolaska četa. Partizani su u mjestu uhvatili tri neprijateljska špijuna, uništili magazin željeznčkog alata, zaplijenili izvjesne količine hrane i drugog materijala, a zatim polili naftom i zapalili drveni željeznički most kraj Kule Norinske.

Jedna grupa od 30 boraca krenula je da napadne i razoruža žandarmerijsku stanicu u Novim selima. Čuvši detonacije od bacanja mostova i naslutivši dolazak partizana, žandari su bili izišli iz kasarne i u neposrednoj blizini postavili zasjede. Kada su partizani naišli, na njih se nenadano osula ubitačna vatra iz četiri puškomitraljeza i dvadesetak pušaka. Samo zahvaljujući noći i slabojoj vidljivosti, partizani su se spasili od teških gubitaka.

Pribravši se od iznenađenja, partizani su prihvatili borbu i počeli okruživati neprijatelja, nastojeći povcima i unakrsnom vatrom razbiti njegovu obranu. Ali i pored svih nastojanja partizani nisu uspjeli savladati žandarski otpor, pa su se pred zoru povukli, izgubivši u borbi jednog drugu.

Idućeg dana partizani su ušli u selo Desne, gdje su uhvatili peptoricu mještana neprijateljski raspoloženih prema Narodnooslobodilačkoj borbi. Na javnom zboru, kojemu je prisustvovao sav narod tog mjesta, ispitana je težina neprijateljske aktivnosti uhvaćenih osoba, nakon čega su trojica bila oslobođena, a druga dvojica, kojima je dokazana suradnja s okupatorom osuđena na smrt i strijeljana.

Te i druge manje akcije izvedene tih dana u blizini Metkovića snažno su odjeknule u čitavom neretvanskom kraju. Narod je s oduševljenjem pozdravljao partizane, koji su ulazili u sela noseći zastavu s petokrakom zvijezdom i pjevajući borbene partizanske pjesme. Rušenjem skoro svih važnijih mostova na saobraćajnicama uz rijeku Neretvu bio je za dulje vrijeme prekinut sav kolski saobraćaj u Neretvanskoj dolini.

Neposredno nakon akcija četa bataljona »Josip Jurčević«, izvedenih u dolini Neretve, neprijatelj je poduzeo jak napad na partizane na sektoru Bačina - Brist - Gradac. Tridesetog jula u zoru počela je talijanska artiljerija žestoko zasipati partizanske položaje u predjelu Međugorja iznad Bačine i sektoru Plana iznad Brista. Istovremeno partizani na položajima iznad Bačine bili su izloženi -topovskoj vatri talijanske torpiljarke, koja je doplovila iz luke Ploče. Od mnogobrojnih eksplozija topovskih granata razvio se gust sloj dima, koji je obavio sav okolni kamenjar. Koristeći podršku svojih topova i nastalu dimnu zavjesu, krenula je u napad talijanska pješadija.

Glavne neprijateljske snage bile su usmjerene na krajnje tačke partizanske obrane s ciljem, da bočnim pritiskom odbace partizane prema sredini, gdje su koncentrirane brojne talijanske snage bile spremne da ih zatvore u obruč i unište. Iako brojno mnogo slabiji, partizani nisu odstupili, već su dobro ukopani u škrapama biokovskog krša uspješno odbili niz masovnih napada neprijateljske pješadije. Oko 11 sati Talijani su se povukli sa sektora Plana i krenuli u Bačinu, da bi pojačali snage, koje u predjelu Međugorja još uvijek vode borbu. Neprijatelj pod svaku cijenu nastoji ovladati partizanskim položajima. Oko pet sati poslije podne doletjela su nad Bačinu dva talijanska aviona, koji u tri navrata nadliječu partizanske položaje i zasiplju ih bombama i mitraljeskom vatrom. Svaki put nakon bombardiranja iz zraka talijanska pješadija prelazila je u juriš, ali je uvijek bila dočekana i odbačena natrag. Ogorčena borba vodila se do u sumrak,"a onda se neprijatelj povukao, ostavivši na bojištu oko 40 mrtvih i ranjenih vojnika. Partizani su u borbama, što su ih vodili preko cijelog dana 30. jula, imali usve 4 ranjena borca.

Borba s Talijanima u predjelu Brist - Bačina bila je od velikog značaja za biokovske partizane. U njoj su oni, koristeći se prvi put u većoj mjeri taktikom manevriranja, stekli dragocjeno vojno iskustvo i uvjerenje, da se neprijatelja može nadvladati, makar bio i jači, ne samo brojem nego i u naoružanju.

Početak augusta 1942. g. Štab bataljona »Josip Jurčević« donosi odluku o izvođenju operacija šireg karaktera, u kojima bi uzeo učešća čitav bataljon (bez omladinske čete). Te operacije bile su usmjerene na sektor Imotske Krajine, a sa ciljem, da se razbiju ustaško žandarmerijske stanice i zatalasa narod imotskih sela, iz kojih dotada nije bilo znatnijeg priliva boraca u partizanske redove.

Zamisao Štaba bila je uspješno ostvarena. U munjevitom nalletu snage bataljona »Josip Jurčević« napale su i razbile žandarmerijske stanice u Kozici, Župi, Zagvozdu i Grabovcu. Pored njih bila su likvidirana i ustaško-milicijska uporišta u selima Raštane, Krstatiće, Slivnu, Zagvozdu i Podbablju. U svim ovim akcijama bilo je ubijeno oko 50 žandara i 40 pripadnika ustaške milicije.

Narod imotskih sela za vrijeme tih operacija prvi je put jače osjetio snagu NOP-a, drukčije počeo rezonirati o ustaškoj propagandi, koja mu je dotada govorila o partizanima kao o šačici odbjeglih bandita. U partizane tada dolazi i izvjestan broj boraca iz tih imotskih sela.¹

BRAC POSLIJE SAVJETOVANJA NA VJEŠTIĆ-GORI

Prekretnica u daljnjem razvoju NOP-a na Braču nastaje u drugoj polovini mjeseca juna 1942. g. Tih dana vratili su se s kopna Benko Matulić i dr. Jerko Radmilović, koji su kao brački delegati prisustvovali vojno-političkom savjetovanju održanom 6. juna na planini Dinari. Oni s kopna — gdje se već u to vrijeme vode žestoke borbe s neprijateljem — donose na otok dragocjena vojna i politička iskustva stečena u toj borbi.

¹ Iako znatniji priliv dobrovoljaca iz Imotske Krajine u partizane nastaje tek krajem 1942. i u 1943. godini, ipak je i s tog područja bilo rodoljuba, koji su pod utjecajem Partije, realno sagledavajući razvoj političkih prilika, stali na stranu NOP-a i došli u partizanske redove neposredno nakon stvaranja prvih odreda na terenu Dalmacije. Tako su krajem marta i početkom aprila 1942. g. došli u Morski i Kamešnički odred Imočani: Pavao Lozo, Josip Turić, Marko Bauk, Mijo Bilopavlović. Ante Buljan, Mijo Rudež, Ante Kuprindžić, Mate Buljan, Ljubo Lončar, Ivan Ujević, Krno Pezo, Zvonko Lončar, Ivan Karin, Petar Pezo, Ante Sućur, Blaž Granić, Ivan Pezo, Bernard Granić i nekoliko drugih.

Sredinom juna 1942. u Biokovo dolaze iz Dinare, gdje se dotada bore, Ivan Gaće iz Zagvozda i Pavao Lozo iz Imotskih Poljica. Odmah za njima, krajem juna, dolazi u Biokovo jedna grupa od 8 Imočana, a početkom jula nova, u kojoj su šestorica Zagvoždana i Grabovčana. Do kraja 1942. g. došlo je još nekoliko dobrovoljaca iz imotskih sela u Biokovo.

Odmah po njihovu povratku bilo je sazvano partijsko savjetovanje, koje je održano 19. juna u predjelu zvanom Crnica u blizini Vidove gore. Savjetovanju je prisustvovalo 26 delegata iz svih partijskih organizacija na terenu.

Sve dotada geografska izoliranost otoka i njegova krajnja ekonomska pasivnost dovodila je lokalno rukovodstvo NOP-a u nedoumicu: kojim putem usmjeriti daljnji razvoj Oslobođilačke borbe na otoku. Savjetovanje na Crnici, polazeći od odluka dinarskog vojno-političkog savjetovanja, ukazalo je na te putove. U vezi s tim bilo je zaključeno: prvo, da NOP na Braču svoje naredno političko i vojničko djelovanje usmjeri k potpunom uništenju nosilaca ustaške vlasti na otoku. To su u prvom redu bile žandarske i financijske stanice, te nekoliko ustaških tabornika i drugih funkcionera ustaške vlasti: drugo-, velike talijanske snage na Braču i teritorijalna ograničenost otoka davali su slabe izgleda za postizanje većih uspjeha u borbi protiv Talijana. Zbog toga je potrebno što veći broj dobrovoljaca prebacivati na kopno, gdje postoje povoljniji uvjeti za borbu; treće, na otoku formirati jednu manju partizansku jedinicu u jačini čete. Njen će zadatak biti, da mobilizira nove dobrovoljce, da likvidira žandarsko-ustašku vlast na otoku i da vrši akcije protiv Talijana. Bilo je odlučeno, da se četa formira već narednih nekoliko dana. Važni zaključci bili su doneseni i u pitanju daljnjeg razvoja narodnooslobodilačkih odbora i drugih organizacija NOP-a na otoku.

Prva »Bračka partizanska četa« formirana je 22 juna 1942. g.¹ U njen sastav ušle su dotadašnje partizanske grupe iz sektora Bol, Pražnice, Pučišća, Nerežišća i Sutivana, ukupno 62 borca. Komandir čete postao je Josip Marinković-Bepo, a komesar Zorko Stanušić. Četa se dijelila na tri partizanska voda.-

Teško prohodni brački krš i razmjerno velika udaljenost od sjevernog do zapadnog dijela otoka onemogućavali su, da četa djeluje

¹ Pri polasku na mjesto, gdje se četa imala formirati, grupa boraca iz Pučišća i Pražnica dočekala je kraj Pražnica jednog žandara i jednog učitelja ustašu i likvidirala ih, zaplijenivši pušku i jedan pištolj.

² Vodnik I. voda bio je Roko Negotić, a vodni delegat Vinko Ljubetić. Vodnik III. voda bio je Niko Mihalčić, a vodni delegat Stefan Galetović, kojega je nešto kasnije zamijenio Jakša Petrić, jer je Galetović nesretnim slučajem izgubio život. Vodnik II. voda bio je Brhanović Dinko, koji je ujedno vršio i dužnost vodnog delegata. Svi borci bili su naoružani vojničkim puškama, dok je nekoliko njih imalo bombu i pištolj. Od automatskog oružja četa je imala samo jedan puškomitraljez.

kao cjelina na čitavom tom prostoru. Zbog toga je odlučeno, da se četni vodovi na terenu porazmjeste tako, kako bi partizanskim akcijama bio zahvaćen čitav otok. Tako je III. vod bio upućen na zapadni dio otoka, na prostor Sutivan - Milna. Drugi vod ostao je na prostoru Bol - Nerežišća, a I. vod na prostoru Pučišća - Gornji Humac - Povija. U akcijama većeg značaja vodovi su se za nekoliko sati pješčenja mogli naći na okupu.

Cim su vodovi došli na određena im područja, odmah su otpočeli sa izvođenjem akcija. Bobrena aktivnost partizanske čete kao cjeline i svakog voda posebno bila je tolika, naročito krajem juna i tokom jula, da je rijetko prošao koji dan, a da jedinice nisu bile u akciji ili pokretu. Već 24. juna III. vod Bračke čete upao je po danu u mjesto Sutivan i napao žandarmerijsku i domobransku stanicu. 14 iznenađenih domobrana predalo se bez borbe. Bilo je zaplijenjeno 14 vojničkih pušaka, oko 2000 metaka i ostala vojna oprema.

U izvještaju,¹ kojega je četa bračkih partizana sredinom jula uputila Stabu IV. operativne zone, pisalo je slijedeće:

»1. U noći od 29.—30. VI. t. g. prvi vod ove čete ušao je u Povija, zauzeo poštu i javno na trgu likvidirao jednog omraženog ustaškog špijuna.

2. 30. VI. jedna udarna grupa u Bolu u dogovoru sa komandom čete napala je jednu domobransku patrolu predvođenu od jednog žandara. Žandar je na mjestu ubijen, a jedan domobranac lakše ranjen. Zaplijenjene su dvije puške, 86 metaka, dva opasača sa fišeklijama i noževima.

3. U noći od 1.—2. VII. t. g. III. vod likvidirao je jednog opasnog špijuna u Milni.

4. 5. VII. poslije podne četa bračkih partizana zauzevši prethodno putove i poštu održala je politički zbor u Postirama. Četa je oduševljeno dočekana od čitavog građanstva, koje se sa crvenom zastavom pridružilo četi i formiralo povorku. U povorci, kao i za vrijeme trajanja zbora na kojem je drug partizan² objasnio cilj i svrhu narodno oslobodilačke borbe, klicalo se narodno oslobodilačkoj borbi, partizanima, Sovjetskom savezu i t. d.

5. U noći od 8.—9. VII. četa je ušla u Postira i na preko stotinu konja odnijela iz tvornice sardina podružnice »Neptun« preko 75 hl ulja, 160 barila slane ribe, 100 kg. kositra i još neke manje stvari. Suviše dignuto je iz jedne manje tvornice 15 hl ulja, kojeg su Talijani već bili rekvirirali. Veći dio ulja i ribe podijeljen je stanovništvu otoka Brača, a man., je četa uskladištila.

¹ Original u V. I. I. Beograd.

² Benko Matulić.

6. 9. VII. ujutro tri partizana preobučena u građansko odijelo uz pomoć II. voda ušli su u Postira na motorni brod, koji je vršio prugu Supetar - Postira - Omiš i revolverima prisilili na predaju i uhapsili: 1) ustašu Željka Jakelić, stožerni zapovjednik Starčevićanske omladine za župu Cetina, 2) ustašu Nika Kovačević, dočimovnik, i 3) ustašu Perajicu Dinku, ravnateljicu za tjelovježbu pri ustaškom stožeru. Sva trojica su predvedeni u četni logor i nakon kratkog saslušanja strijeljani. Zaplijenjena su tri revolvera.

7) Istog dana 9. VII. na četiri razne točke otoka Brača iskrvalo se sa jedrenjacima, koje su pratili tri ratna broda i jedan avion oko 1.750 Talijanskih vojnika, koji su uz pomoć 4 tenka i dva kamiona tri dana uzalud obilazili otok da bi pronašli partizane i vojne bjegunce. Kad u tom nisu uspjeli dali su se na pljačku i uništavanje usjeva.

8. 14. VII. III. vod je zaustavio motorni brod i odnio dvije puške, 227 metaka od jednog žandara, koji je na brodu pomenuto oružje pratio u Omiš.

Skoro kod svih akcija, a naročito kod organiziranja zbora koci zapljene ulja i skrivanja vojnih bjegunaca ispred Talijanaca izdašno su nas pomagale mjesne udarne grupe i Narodno oslobodilački odbori.«

U tim akcijama zajedno s partizanima uzimali su učešća i aktivisti NOP-a na terenu. Oni su požrtvovno i uvijek navrijeme dostavljali komandi čete potrebne podatke o neprijatelju, osiguravali veze, provodili borce do samih objekata napada i sami učestvovali u napadu. U nekim akcijama, kao što je bila ona na tvornicu sardina u Postirima, učestvovao je veći broj ljudi iz okolnih sela. Oduševljen partizanskim akcijama, narod im je stavljao na raspolaganje sva sredstva, koja su mogla poslužiti u tim akcijama, naročito mazge za prijenos zaplijenjenog materijala.

U jeku te žive partizanske aktivnosti onaj mali broj ustaša, koji se još dotad bio zadržao u talijanskim garnizonima na Braču u svojstvu vršioaca ustaških civilnih vlasti, u paničnom strahu napušta otok. Izuzevši nekoliko mjesta, u kojima su bili smješteni talijanski garnizoni, čitav otok je slobodan. Karavane konja i mazgi, koje prenose zaplijenjeni materijal, nesmetano se kreću putovima. Partizani slobodno prolaze otokom, u selima ih dočekuje razdragani narod i iznosi pred njih zadnju hranu (iako baš tih dana u bračkim selima dolazi do prvih slučajeva umiranja od gladi). Svagdje po selima odjekuje pjesma (himna) bračkih partizana:

»Partizani mi. smo brački
Škrapi, trnju navikli,
Ustali smo branit zemlju,
Iz koje smo iznikli..

Talijani na otoku ne reaguju, ali budno prate nastalu situaciju. Oni o svemu izvještavaju splitsku prefekturu i talijansko Ministarstvo vanjskih poslova u Rimu i hitno traže intervenciju jačih talijanskih snaga na otok. U jednom dopisu oni pišu:

»Split, 11. srpnja 1942.-XX.

NA OTOKU BRAČU PROGlašENA JE JEDNA SOVJETSKA REPUBLIKA

Ovih zadnjih dana, izuzetno teške situacije izgleda na otoku Braču, čija se sela vide iz Splita, a što je izazvalo opći strah i zabrinutost u gradu. Ustaške vlasti, osamljene i u opasnosti napuštaju zonu, koja će sva skoro postati svojina partizanske vlasti. Strana propaganda stvara još jedan razlog straha u gradu koji se već osjeća kao središte neprijateljskih akcija. Nejasni su ishodi raznih operacija, pa su zato nejasne glasine koje kolaju u naokolo.

Dana 6, 7, 8, 9 i 10 ovog mjeseca situacija u unutrašnjosti otoka Brača neprestano se pogoršavala: vlasti sa svojim ludim zbijegom ostavljale su sliku nereda, a i slobodu. Partizanske bande, zauzevši sva mjesta (sela na moru i na kopnu) svečano su proglasile komunističku republiku. Dotle se crvena zastava vije preko puta talijanske obale, i hoće da bude zalog i obećanje crvenih ovom narodu. Cijeli Brač bi se pridružio partizanskim odredima koji su pripremali teren za borbu. Ovo se sve mora pripisati teškom ekonomskom stanju otoka na kome se već bila počela javljati glad.

Iz Splita je poslao 500 crnih košulja, bataljona Toskana, u ratnoj spremi da bi spriječili potpunu propast Bračana.-«

U jednom drugom dopisu splitske prefekture stoji:

»Kr. PREFEKTURA SPLIT
Br. 104 Pov.
Hitan brzogaj

Kabinetu Ministarstva unutrašnjih poslova — Rim
Ministarstvu unutrašnjih poslova — Rim
Vladi Dalmacije — Zadar

Hrvatski otoci Brač i Hvar, blizu Splita, prešli su u ruke partizana. Načelnik, seoski glavar i ostale hrvatske vlasti bez daljnjega su napustile taj teritorij na osnovu prijetećih pisama. Partizanski odredi su sastavljeni od pravih komunista, pomiješani sa partizanskim elementima kopna t. j. Makarskog primorja i poluotoka Pelješca, te onih koji ne će da se odazovu pozivu hrvatskih vojnih vlasti. Lakoća zauzimanja otoka i ostalog područja predstavlja agilnost i demagošku sposobnost kojom ovi dijele hranu stanovništvu koja je oduzeta oružje iz raznih magazina i okolnih tvornica sardina. Naše rijetke komande ne mogu intervenirati za sada, a partizani pokazuju pravu strategiju i politički smisao time

što ne uznemiruju iste. Ukazujući vam na tešku situaciju područja s kojim graničimo ekonomski, nužno se osjeća potreba intervencije naših oružanih snaga da bi se zauzela i civilna vlast.

Split 24 srpnja 1942. XX.

Prefekt Paolo Zerbino

Talijanska komanda u Splitu upućuje na Brač kaznenu ekspediciju crnokošuljaša. Ta ekspedicija, potpomognuta talijanskim snagama iz bračkih garnizona, otpočela je pretresati teren iz nekoliko pravaca, namjeravajući tako zatvoriti partizane u obruč. Međutim poslije tri dana pretraživanja svih šumaraka i škrapa ona se bez ikakvog rezultata povukla i napustila otok. Dio partizana i političkih radnika za to vrijeme ttlo se sklonio u podzemne bunkere, dok su se neki noću probili u neprijateljsku pozadinu. Fašistički vojnici terorizirali su narod bračkih sela tražeći, da im oda mjesto, gdje se nalaze partizani. Oni su nemilosrdno uništavali polja i usjeve, preko kojih su se kretali, po selima su hvatali kokoši, jagnjad i ostalo, do čega su došli.

Po odlasku kaznene ekspedicije nastaje na Braču novi polet u razvoju NOP-a. Neprestano se javljaju novi dobrovoljci za partizanske odrede. Tako početkom augusta odlazi na kopno, u Biokovski partizanski odred, prva grupa od 22 bračka dobrovoljca.

U prvi sumrak 5. augusta u maloj skrovitoj uvali zvanj Špilice na južnoj strani otoka ukrcali su se u dva ribarska broda i krenuli prema istočnom dijelu otoka Hvara u selo Bogomolje, odakle je u to vrijeme išla veza za Biokovo. Na tom teškom i opasnom putu njih prati sekretar Okružnog komiteta KP srednjodalmatinskog otočja Benko Matulić. Već drugi dan brački dobrovoljci stigli su u Biokovo i ušli u sastav tamošnjeg partizanskog odreda. Tim činom Bračani započinju oružanu borbu izvan svog zavičaja, da bi u daljnjem razvoju Oslobođilačke borbe dali svoj prilog toj borbi u svim krajevima naše zemlje.

OTOK HVAR POSLIJE VOJNO POLITIČKOG SAVJETOVANJA NA VJEŠTIĆ GORI

Kada su se delegati hvarskog NOP-a vratili s vojno-političkog savjetovanja na Dinari, i na Hvaru se odmah prišlo ostvarivanju donesenih odluka. Najvažniji zadatak, što ga je NOP na Hvaru u skla-

du s dinarskim odlukama trebao izvršiti, bio je: uputiti što veći broj dobrovoljaca u partizanske odrede na kopno; što prije formirati hvarsku partizansku četu.

Samo nekoliko dana nakon povratka delegata prva grupa hvarskih dobrovoljaca bila je spremna da napusti otok. Nju su sačinjavali: Pavao Vranjican, Kuzma Jelušić i Andro Kovačević iz Staroga grada, Duško Roić, Petar Giunio i Josip Kirigin iz Hvara, Stipe Dužević i Ivan Roić iz Dola, Nikola Vidošević, Cvjetko Regović i Budimir Bratanić iz Vrbnja, Milatić Jakov iz Svirača, Ivo Gurdulić i Jure Franičević iz Vrisnika, Radovan Radonić i Rato Kokić iz Pitava, Zlatan Sažunić, Jozo Gabelić i Mikoslav Stipišić iz Vrbovske, Pero Splivalo, Milivoj Milatić i Ferdo Stojanović iz Jelse i Darko Curin iz Gdinja.

Bili su to sve članovi KP, od kojih većina s dugogodišnjim partijskim stažom. Oni su se 7. jula ribarskim brodom iz uvale Stara, na istočnom dijelu otoka, prebacili u Podgoru i odatle krenuli u Biokovo, gdje su ušli u sastav bataljona »Josip Jurčević«. To su bili prvi pioniri u utiranju staze, kojom će kasnije krenuti stotine hvarskih mladića i djevojaka, da se bore na svim bojištima Dalmacije, Bosne, Hercegovine i Crne Gore.

To su bili dani, u kojima se NOP na otoku Hvaru počeo naglo razvijati. Pored već od ranije postojećeg partizanskog voda iznad Staroga grada formiran je novi partizanski vod, koji boravi u predjelu Donji vrh, iznad mjesta Vrisnika. Ti partizanski vodovi, uz pomoć terenskih udarnih grupa, gotovo svakodnevno izvode poneku borbenu akciju.

Grupa boraca partizanskog voda u Boroviku ubila je 4. jula u blizini sela Dola talijanskog špijuna Franju Duževića. Koliko je taj špijun bio omražen u narodu, najbolje se vidjelo po tome, što ga nitko nije htio pokopati. Tek poslije tri dana došli su Talijani i sami ga pokopali. Istog dana, kada je likvidiran fašistički špijun Dužević, četiri borca iz partizanskog logora Borovik ušla su u Stari grad, u dućan jednog proustaškog trgovca, i oduzela 120 kilograma kože za potrebe partizana.-

U noći 5. jula grupa ilegalaca komunista iz sela Pitava razoružala je financijsku stanicu u Pitovskoj plaži i zaplijenila 4 puške, a samo par dana kasnije, 8. jula, mjesne udarne grupe iz sela Vrbnja, Svirača i Vrbovske razoružale su u noćnom prepadu žandarmerijsku stanicu u Vrbanju i zaplijenile 7 pušaka, nekoliko pištolja, izvjestan broj metaka i drugu vojničku opremu.

20. jula u noći izvršena je značajna ekonomska akcija u Vrbovskoj. Iz tvornice ribljih konzervi bilo je odneseno 48.000 kutija sardina, 30.000 litara ulja, 150 buradi posoljene ribe i 3000 kg soli. Tu akciju izvršili su članovi KP i SKOJA srednjeg dijela otoka uz pomoć jednog partizanskog voda. Dok su partizani držali osiguranje iz pravaca, kojima je mogao naići neprijatelj, oko 70 ljudi iznosilo je iz tvornice materijal, kralo ga u brodove i tovarilo na mule. Sav materijal bio je još iste noći prebačen u već ranije pripremljena skloništa u Vrbanju, Vrisniku i Pitvama. I dok je ulje bilo ostavljeno na otoku za prehranu hvarskih partizana, najveći dio konzervirane ribe i soli bio je upućen Biokovskom partizanskom odredu.

Idućeg dana, 21. jula, u predjelu zvanom Gorica nedaleko od mjesta. Vrbanja formirana je hvarska partizanska četa »Matija Ivanić«. Za njenog komandira bio je imenovan Vinko Belić, a za komesara Ante Vojković. Prilikom formiranja četa broji 25 boraca podijeljenih u dva voda. Jedan vod pod komandom Benedikta Botanica odlazi u predio Ježev dolac iznad Pitava, a drugi pod komandom Sibe Dulčića ponovno se vraća u dotadašnji logor Borovik nedaleko od Staroga grada. Još-ranije je na istočnom dijelu otoka, u blizini mjesta Selca, pod rukovodstvom Frane Radovančić-Bilca bila formirana jedna partizanska desetina, a u augustu i na zapadnom dijelu, u predjelu Hvara, pod komandom Nikole Kuzmanića formiran je Treći vod čete »Matija Ivanić«. Tako raspoređena, četa je istovremeno na svakoj tački sedamdeset kilometara izduženog otoka mogla izvoditi akcije i napadati neprijatelje.

Samo nekoliko dana poslije formiranja čete jedna partizanska desetina iz logora Borovik pod rukovodstvom vodnika Sibe Dulčića upala je u poreski ured u Starom gradu i oduzela 3 pisaće mašine. 180.000 kuna i izvjesnu količinu zlata, koje su poreznici uzimali od siromašnih seljaka, jer nisu imali novac, da plate porez. Svi zlatni predmeti bili su vraćeni njihovim vlasnicima, a oni, čija svojina nije bila ustanovljena, kasnije su prodani za potrebe borbe.

25. jula jedna grupa partizana uz pomoć terenskopoličkih radnika sa sektora Hvar izvršila je u uvali Dubovica nedaleko od Hvara ekonomsku akciju odnijevši iz sakrivenog skladišta jednog špekulanta 1400 litara ulja, 1 pušku, 5 pari vojničkih cipela, nekoliko pokrivača i drugu vojnu odjeću.

Da bi zaustavili taj nagli porast partizanske aktivnosti i zaplašili narod, Talijani iz garnizona u Jelsi i Starom gradu počinju upadati u pojedina sela i terorizirati stanovništvo. U Dolu Talijani su

pucali za stanovništvom, koje je bježalo, a zatim su upadali u kuće, odnosili vrednije predmete i prolijevali u konobama vino, ulje i rakiju. Talijani iz garnizona u Jelsi zajedno sa žandarima upali su iznenadno u selo Vrisnik i pucajući za razbježalim stanovništvom, ubili staricu Katu Gurdulić.

Tih dana u luke Stari grad i Jelsu doplovila je u nekoliko brodova talijanska kaznena ekspedicija, koja je, čim se iskrcala, u kolonama krenula kroz srednjeotočka sela u namjeri, da zaplaši narod. Talijanski vojnici hvatali su ljude, prisiljavajući ih, da im pokažu, gdje se nalaze partizani. Neke od uhvaćenih vodili su kao taoce na cijelom putu preko hvarskih vrhova i pustili ih, tek pošto se ekspedicija vratila u spomenute luke. Talijanska torpiljarka, koja je bila doplovila u pratnji ekspedicionog konvoja, tukla je topovima hvarska sela i srušila u Jelsi, u predjelu Vitarnja, nekoliko kuća.

Međutim, sve te i druge talijanske represalije nisu mogle zaplašiti hvarski narod, koji je sve odlučnije išao putem borbe za slobodu.

Neposredno nakon povlačenja talijanske ekspedicije s otoka partizani su uhvatili i likvidirali nekoliko talijanskih špijuna u selima općine Jelsa, Vrbovska i Stari grad.

Drugi vod hvarske čete »Matija Ivanić« napao je 8. augusta žandarmerijsku posadu u Starom gradu i poslije kraće borbe razoružao svih 11 žandara u stanici. Partizani su zaplijenili 11 vojničkih pušaka, oko 1500 metaka, 7 pištolja i drugu žandarsku voinu opremu. U dopisu žandarskog vodnog zapovjedništva Hvar od 10. decembra o partizanskom napadu na žandare u Starom gradu, upućenog zapovjedništvu Seste žandarske pukovnije u Mostaru, piše:

»5. rujna 1942. g. zapovjednik talijanske posade u Starigradu zaplijenio je oružje i streljivo oružničke postaje Starigrada, koje je ovaj vod poslao istoj postaji za naoružanje, jer su oružnici od strane partizanskih bandi 8. kolovoza o. g. bili razoružani i to u vremenu, kada je talijanska posada ovo mjesto bila napustila, što su premoćne partizanske bande ovo iskoristile i napad na postaju izvršile . . . M

Kako su žandari bili razoružani i talijanski garnizon momentano odsutan, Stari grad je bio slobodan. Na njegove ulice, nakon dugo vremena, izišao je sav narod. Preko luke odzvanjale su borbene partizanske pjesme i povici Narodnooslobodilačkoj' borbi. Razdraga-

¹ Zbornik V. I. I. V./10, dok. br. 142.

ni narod pozivao je partizane u svoje domove i častio ih prošekom i smokvama. **Na** kraju je bio održan javni miting, na kojemu je prisutnom narodu govorio partizan Mate Carić. Podveče su se partizani iz grada povukli.

Već nakon dva dana u Stari grad je brodovima doplovila iz Splita kaznena ekspedicija, većinom sastavljena od crnoškošuljaša. Fašisti su, iskrcavši se u obližnjim uvalama, opkolili mjesto i držali blokadu puna četiri dana- Za to vrijeme oni su upadali u kuće, odnosili imovinu, terorizirali i hapsili stanovnike. Trinaesticu uhapšenih odveli su sa sobom i deveticu uputili u internaciju u Italiju, dok su ostala četvorica kasnije bila puštena.

Početak septembra 1942. g. komandir Hvarske partizanske čete Vinko Belić i borac Josip Palavršić-Bepica upali su za vrijeme uredovnog vremena na poštu u Jelsi i iz njenih trezora oduzeli 2,210.000 kuna. Narodni fond je taj novac upotrebio za kupovinu raznih artikala prehrane i odjeće, dok je dio novca bio upućen Biokovskom partizanskom odredu i Kotarskom narodnooslobodilačkom odboru Brač. U izvještaju Općinskog partijskog biroa¹ Jelsa za mjesec septembar, upućenom Okružnom komitetu KP Brač - Hvar, o ovoj akciji piše sljedeće:

»Partizanski odred na teritoriji ove općine u toku ovog mjeseca izvršio je jednu ekonomsku akciju na pošti u Jelsi zaplijenivši 2,210.000 kuna. Od ovog novca dostavljena je južno-dalmatinskom odredu suma od 500.000 kuna . .

Kotarski narodnooslobodilački odbor Brač dijelom dobivenog novca kupio je vunu od bračkih pastira. Dio te vune dopremljen je brodom u Vrbosku na Hvaru, odakle je na mazgama prenesen u pojedina sela. Organizacije AFŽ-a isplele su od te vune stotine odjevnih predmeta, koji su bili upućeni u Biokovski partizanski odred.

U izvještaju Općinskog partijskog biroa Jelsa za mjesec septembar stoji i sljedeće:

»U toku ovog mjeseca jedna udarna grupa zaustavila je i uništila jedan luksuzni auto privatnika, kojim se većinom služio komandant okupatora . . .«

Tu akciju izvršila je sredinom septembra u blizini Svirča udarna grupa iz Pitava u sastavu Dušan Mileta, Sibe Kvesić i Miljenko Radonić. Samo nekoliko dana ranije ista udarna grupa upala

¹ U originalu stoji biro umjesto komitet. Original u arhivi Kotarskog komitet® KP - Hvar.

je u ustašku carinsku stanicu u Jelsi, demolirala je i odnijela iz nje pisaće mašine, nekoliko stotina hiljada kuna i ostali materijal, koji je poslužio »tehnicu« Kotarskog komiteta KP Hvar.

Već prvih dana organiziranja NOP-a na otoku Hvaru Partija se bila obratila svim istaknutijim članovima bivših građanskih stranaka, pozivajući ih, da u uvjetima, kad se radi o općenarodnom opstanku, zaborave na uskostranačke interese i svojim radom pridonesu jačanju narodnog jedinstva u borbi za slobodu. U tome je Partija bila postigla takoreći potpun uspjeh. Istina, pojedinci, naročito iz redova HSS-a, pristajali su na suradnju iz straha pred rastućom snagom NOP-a, da bi uvijek, kad je neprijatelj bio u ofenzivi, pronosili njegove parole i rovarili protiv snaga NOP-a. Međutim velika većina bivših pripadnika stranke HSS-a i jugonacionalista, iskreno je pristupila i radila u redovima NOP-a.

Tako se u uvjetima ostvarenog političkog jedinstva hvarskog naroda u borbi protiv neprijatelja počinju na otoku tokom juna i jula 1942. g. stvarati prvi narodnooslobodilački odbori. U njih pored komunista ulaze i neki istaknutiji predstavnici bivših građanskih stranaka. U izvještaju Općinskog biroa partijske organizacije Jelsa za mjesec septembar 1942. g., upućenom Okružnom komitetu KP Brač - Hvar, među ostalim piše:

»U cijeloj našoj općini formirani su NO Odbori koji djeluju po svim direktivama, a koje Kotarski NOO pred njih postavlja.

Organizaciono su postavljeni NOO slijedeće: Mjesto Jelsa ima 7 odbornika. U tom odboru su tri komunista, 3 JNS i 1 HSS. Staleški su: tri intelektualca, dva težaka, jedan radnik i jedan trgovac. Svaki odbornik ima grupu odnosno svaki stalež ima grupu od po 3 do 4 člana.

Selo Pitve: ima 7 odbornika. Od toga su dva JNS, dva HSS, 2 komunista, i jedan simpat. grupe. Staleški su svi seljaci.

Selo Vrisnik: Odbor ima 7 odbornika. Od toga su dva HSS, jedan nacionalist ostali komunisti. Staleški su jedan radnik, pet težaka i 2 intelektualca.

Selo Poljica: Odbor ima 6 odbornika. Staleški su svi seljaci. Predstavnik HSS i komunisti.

Selo Zastražišće: isto kao Poljica.«

Prema tome, Narodnooslobodilački odbori na otoku Hvaru odmah u početku svog postojanja predstavljaju izraz već ostvarenog narodnog jedinstva na liniji borbe protiv okupatora i domaćih izdajica. Formiranje narodnooslobodilačkih odbora bilo je od ogromne

važnosti za daljnji razvoj NOP-a na Hvaru. Narednih mjeseci pod njihovim rukovodstvom poduzimlju se značajne političke i ekonomske mjere i donose odluke, kojima se reguliraju mnoga pitanja iz kompetencije vlasti.

Uporedo sa stvaranjem mjesnih bili su formirani i općinski narodnooslobodilački odbori za općine: Hvar, Stari grad, Vrbovska, Jelsa i Bogomolje, koji preuzimaju rukovođenje s organizacijom Narodne pomoći, iz čijih se fondova pored izdržavanja otočkih partizana znatne količine hrane, odjeće i lijekova upućuju Biokovskom partizanskom odredu.

Međutim, sve brži razvoj NOP-a na otoku Hvaru donio je ^ takve probleme, koji su prelazili mogućnosti i djelokrug rada mjesnih i općinskih narodnooslobodilačkih odbora. Ukazala se potreba stvaranja jednog organa, koji bi vodio računa o općim interesima NOP-a, usklađivao cjelokupnu aktivnost svih NOO-a na otoku. Tako je 15. augusta 1942. došlo do sastanka predstavnika mjesnih NOO-a svih otočkih sela, na kojemu je formiran Kotarski narodnooslobodilački odbor za otok Hvar. Taj sastanak bio je održan u poljskoj kućici seljaka Dinka Pavičića u polju zvanom Rašnik kraj Vrbanja.

Već na tom prvom sastanku Kotarski narodnooslobodilački odbor donosi niz značajnih odluka u pravcu olakšanja uvjeta života radnih ljudi na otoku. Tako je bila donesena odluka ,o obustavljanju davanja dohodaka vlasnicima zemlje, koju su obrađivali seljaci od starine. Dalje, bilo je odlučeno, da se u selima popišu sve neprodane zalihe vina i odredi trgovcima, koliko i gdje treba da kupe vina. To je bilo učinjeno, jer se u uvjetima, kad se nisu mogle prodati sve količine vina, događalo, da pojedinci ili pojedina sela prodaju sve, a drugi ništa. Također je bilo odlučeno, da se u selima uredi rasadnici za uzgoj kupusa i drugog povrća i time u uvjetima, kad otoku prijete glad, omogući stanovništvu, da zasadi povrćem što veće površine zemljišta; da se u selima istočnog dijela otoka, koja su posjedovala kvalitetnije sjeme pšenice, izvrši razmjena za onu, koju su imala sela zapadnog dijela otoka; da se konzerviraju što veće količine suhog grožđa, kako za ishranu stanovništva, tako i za potrebe partizanskog odreda; da se pomogne u obradi zemljišta porodicama partizana, kao i onim siromašnim obiteljima, koje nemaju radne snage.

Uz te bile su donesene i odluke u prilog ekonomskog jačanja narodnooslobodilačkog fonda. Tako je bilo zaključeno, da mjesni

NOO-a provedu t. zv. porez u naturi. Radilo se o tome, da svaki proizvođač vina u vrijeme berbe grožđa dade određenu količinu vina u korist fonda. Tu količinu trebali su odrediti mjesni NOO-i sami prema imovnom stanju pojedinih obitelji. Isto tako bilo je riješeno, da se obradi napuštena zemlja, kao i ona, koja je ležala neobrađena, i da se zasije žitom. Na kraju sastanka donesena je odluka, da organizacija Narodne pomoći prestane funkcionirati i da se u sastavu NOO-a osnuje Narodnooslobodilački fond, koji će preuzeti njenu ulogu. Za prvog predsjednika Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora bio je izabran Martin Gamulin, za tajnika Marin Franičević, dok je za rukovodioca Narodnooslobodilačkog fonda bio izabran Stipe Splivalo.

Većinu odluka donesenih na prvom sastanku Kotarskog NOO-a mjesni narodnooslobodilački odbori su, imajući pritom punu podršku naroda, bili uspješno ostvarili. U svom izvještaju za oktobar 1942. god. Mjesni NOO Stari grad piše Kotarskom NOO među ostalim slijedeće':

»Siromašnim obiteljima je dostavljena određena količina grožđa. Odbor je pružio pomoć siromašnim porodicama čiji su hranioči otišli u partizane. Njima mesari, ribari ili vinogradari dobrovoljno dodjeljuju određeni postotak, hrane. Odbor je organizirao zajedničku berbu grožđa kod onih drugova koji su ilegalno ili u partizanima kako bi na taj način zaštitili njihove porodice, od pustošenja od okupatora. Ovakva berba se obavlja u noći uz veliko učešće rodoljuba, a pod zaštitom oružanih partizana iz čete »Matija Ivanić«.

Mjesni NOO Vrbovska u svom oglasu narodu od septembra 1942. godine poziva narod, da pruži punu pomoć i podršku NOO-u u njegovim naporima na osiguranju ishrane stanovništva. U oglasu se pored ostalog veli:

»Okupatori i njihove sluge opustošili su našu zemlju i ostavili je bez hrane. Prijeti nam glad. Potreban je rad, disciplina i dobra organizacija. Treba da učinimo sve što se može. To traži od nas narod, naša djeca, koju ne smijemo pustiti da umiru najstrašnijom smrću od gladi.

Pojedinci se ne mogu i ne će moći spasiti sami. To možemo samo skupnim snagama zbijenim u jedinstveni Narodno oslobodilački front.«

Pod rukovodstvom Narodnooslobodilačkog fonda bila je organizirana i berba na imanjima pojedinih neprijateljski raspoloženih elemenata, koji su u to vrijeme napustili otok. Berba je tada bila izvršena i na imanjima nekoliko partizanskih obitelji, koje su živjele u ilegalnosti. Tako je sredinom septembra jedne noći izvršena berba

na vinogradima vlasništva nekoliko partizanskih obitelji u neposrednoj blizini Starog grada. U toj berbi učestvovao je velik broj rodoljuba iz svih sela, koja se prostiru između Staroga grada i Jelse. Partizanska četa »Matija Ivanić« držala je osiguranje iz pravca talijanskih garnizona u Jelsi i Starom gradu. Bila je tiha septembarska noć, puna mjesečine, i daleko se čulo kloparanje kopita preko stotine mula i mazgi, na kojima se prenosio mošt iz vinograda. Kada su čuli taj šum, Talijani su izišli iz starogradske garnizona i na prilazima mjesta zauzeli položaje. Pretpostavljajući, da su partizani i vojnički osigurali berbu, nisu se usudili ići dalje, već su nekoliko metaka opalili u pravcu dopiranja šuma.

Te noći bilo je obrano, zgnječeno i preneseno iz vinograda oko dva vagona grožđa. Zgnječeno grožđe prenijelo se u vinograde nekih rodoljuba, u kojima su noć ranije bile pripremljene bačve za sipanje mošta. Narednih dana vlasnici tih vinograda zajedno -sa svojim prenosili su na mazgama i taj mošt kući i ulijevali ga u posebne bačve, kojima je raspolagao NO fond.

U isto vrijeme u svakom selu rukovodioci NO fonda primali su u unaprijed određenim konobama vino - mošt, što su ga donosili rodoljubi kao porez u naturi. Tako su na primjer samo rodoljubi sela Pitava svojim doprinosima bili napunili tri bačve u ukupnoj količini od 60 hektolitara vina. Vino je bilo smješteno u konobi Vjekoslava Bojanića i krajem godine prodano trgovcima u Jelsi. Za dobiveni novac kupilo se 15 kvintala graha, koji je bio odmah upućen Biokovskom partizanskom odredu.

U junu 1942. godine i u hvarskim selima, stvaraju se masovne antifašističke organizacije: najprije AFŽ, a zatim Savez mlade generacije. Međutim, još u 1941. godini Partija je osobitu pažnju posvećivala radu sa ženama, i omladinom privlačeći ih u redove NOP-a. Zato je i ona živa aktivnost, koju su sredinom 1942. godine razvile organizacije AFZ-a i SMG ustvari bila samo nastavak već davno započetog rada i djelovanja.

Te antifašističke organizacije obuhvatile su naročito u drugoj polovini 1942. g. u svoje redove skoro svu omladinu i veći broj žena. U izvještaju Općinskog biroa partijske organizacije općine Jelsa za mjesec septembar 1942, g., upućenom Okružnom komitetu KP Brač i Hvar, među ostalim piše:

»Savez mlade generacije koje je formiralo rukovodstvo SKOJ-a organizaciono je postavljeno tako, da u svakom mjestu isti savez postoji i to sa po jednim odborom. Ne računajući unutar saveza mlade generacije obuhvaćene SKOJ-evce brojčano stanje bi bilo slijedeće: Jelsa 49, Pitve 53, Vrisnik 53, Poljica 12 i Zastrazišće 32.

Poslovi koje je obavljao Savez mlade generacije u ovom mjesecu bili su slijedeći: kontrola, racionalizacija utroška vode, gdje je snabdijevanje vodom teško, učestvovanje u zajedničkom obradi/anju zemljišta, učestvovanje u zajedničkom trganju vinograda onim drugovima koji su u borbenim redovima i drugovima ilegalcima. Zasijavanje, zalijevanje i uređivanje zajedničkog rasadnika. Puna angažiranost na sakupljanju odjevnih stvari za borce.«

U istom izvještaju govori se i o brojnom stanju SKOJ-evske organizacije u pojedinim selima općine Jelsa. O tome piše slijedeće:

»Brojčano stanje (misli se na broj članova SKOJ-a u pojedinim organizacijama) je slijedeće: Jelsa 48, Pitve 30, Vrisnik 24, Poljica 27 i Zastrazišće 19.«

Kad se ima u vidu, da se u dijelu izvještaja o Savezu mlade generacije govori samo o broju njenih članova bez skojevaca, onda se tek vidi, koliki je broj omladine u hvarskim selima već u to vrijeme bio zahvaćen u NOP-u. Tako u Savezu mlade generacije u selu Pitvama nisu bila obuhvaćena svega tri omladinca, u Vrisniku dva, u Poljicima jedan i t. d. Slično stanje bilo je i na čitavom otoku. Dok je, kao što se vidi, Savez mlade generacije za relativno kratko vrijeme u svoje redove obuhvatio skoro čitavu omladinu otoka, s organizacijom AFŽ-a nije bio takav slučaj. Bilo je nekoliko mjesta, kao što su Vrbanj, Vrisnik, Stari grad i" Rudina, u kojima je u organizaciji AFŽ-a već u početku njenog formiranja bila okupljena većina žena. Međutim, u jednom dijelu otočkih sela veći broj žena tokom 1942. g. nije bio učlanjen u AFŽ. To je bila posljedica ukorijenjenog shvaćanja, prema kojem žena ne treba da se bavi politikom, niti da ulazi u političke organizacije. Zbog toga su, naročito u selima istočnog dijela otoka, gdje je takvo shvaćanje bilo jače, organizacije AFŽ-a formirane tek nekoliko mjeseci kasnije.

U već spomenutom septembarskom izvještaju Općinskog biroa partijske organizacije općina Jelsa o stanju AFŽ-a piše slijedeće:

»U selima Poljica i Zastrazišća pristupilo se formiranju odbora AFŽ-a te se je nadati da će u toku ovog mjeseca pokazati se pozitivni rezultati. U ostalim selima odbori su formirani i organizaciono su postavljeni ovako: mjesto Jelsa: u odboru ima pet žena, u pododboru 28 žena i svega zahvaćeno radom 40 žena. Selo Vrisnik: u odboru ima 5

žena, u pododboru 10 žena, svega obuhvaćeno radom 60 žena. Selo Pitve, u odboru ima 3 žene, u pododboru 5 žena, a svega obuhvaćeno 10 žena.

Rad AFŽ-a kroz ovaj mjesec rujan sastojao se na intenzivnom pletenju vune za odjevne predmete naših boraca, na sakupljanju sanitetskog materijala i na prikupljanju odjevnih predmeta za našu vojsku. Osim toga radilo se na političkom odgajanju žena.«

DO KRAJA AUGUSTA 1942. TRI NOVE GRUPE DOBROVOLJACA S OTOKA KORČULE OTIŠLE U PARTIZANSKE ODREDE NA KOPNO — FORMIRANJE KORČULANSKE PARTIZANSKE CETE

Talijani su primijetili, da se omladinci, koji odlaze u Split, više ne vraćaju na otok. Stvar im je postala sumnjiva. Zbog toga su počeli vršiti strogi nadzor nad izdavanjem propusnica. U nastaloj situaciji rukovodstvo NOP-a na otoku odustaje od daljnjeg upućivanja dobrovoljaca u partizane preko Splita, ali se odmah radi na uspostavljanju druge, podesnije veze, kojom bi se dobrovoljci upućivali na kopno.

Kako već u to vrijeme u planini Biokovu — koja je mnogo bliža Korčuli od Mosora i Dinare — postoji jak partizanski odred, riješeno je, da se što prije uspostavi direktna morska veza s Biokovskim Primorjem i tamo ubuduće upućuju novi dobrovoljci.

Krajem juna u Biokovo odlazi Marinović Petar-Barilo, da s tamošnjim partijskim rukovodstvom na licu mjesta razmotri tu mogućnost. Iz Biokova on je trebao otputovati u Split i Pokrajinskom komitetu iznijeti situaciju u partijskom rukovodstvu na otoku Korčuli.

Došavši u Biokovo, Marinović je tamo našao Nedu Marović, člana Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju. Kada joj je izložio stav pojedinih članova Kotarskog komiteta u pitanju borbe protiv okupatora, Neda Marović mu daje pismeno ovlaštenje za raspuštanje Kotarskog komiteta, za sazivanje partijske konferencije, na kojoj treba da se izabere novi Kotarski komitet, oslobođen oportunitizma i kukavičluka. U isto vrijeme partijsko rukovodstvo makarskog područja bilo se suglasilo, da u Biokovski odred prihvati sve korčulanske dobrovoljce.

FORMIRANJE »KORČULANSKE CETE«

Cim se Marinović povratio iz Biokova, sa odlukom člana Pokrajinskog komiteta bilo je poznato partijsko članstvo u svim organizacijama na terenu. Odmah su otpočele pripreme za saziv Kotarske partijske konferencije. U isto vrijeme — odtiševljeni pričanjem Marinovića o borbi i uspjesima biokovskih partizana — korčulanski ilegalci, ne čekajući odluke konferencije, odmah pristupaju stvaranju prve partizanske čete na otoku.

»Korčulanska četa« formirala se početkom augusta 1942. godine. Nju sačinjavaju dotadašnje grupe ilegalaca, koje su živjele u logorima, a koje sada postaju četni vodovi. U logoru na istočnom dijelu otoka oko Žrnova formiran je Prvi vod s ukupno 16 boraca, u logoru Hotina u blizini Blata formiran je Drugi vod od 20 boraca i u logoru na prostoru Vele Luke formiran je Treći vod od 15 boraca. Sva tri voda zajedno broje 42 borca. Vodovi i dalje ostaju na terenu, na kojem su se formirali.

Već krajem augusta izvršena je značajna ekonomska akcija na tvornicu sardina u Veloj Luci. U tvornici su se nalazile veće količine posoljene ribe, koju su Talijani otkupljivali od ribara, da bi je uputili svojim vojnim jedinicama, dok je narod gladovao.

Akciju je izveo Drugi vod Korčulanske čete uz pomoć članova KP i SKOJA iz Blata i Vele Luke. Kako se u Veloj Luci nalazio jak talijanski garnizon, moralo se raditi oprezno. Zato je već ranije bio razrađen plan akcije, prema kojemu je svaki učesnik dobio svoj zadatak. Već u prvi sumrak partizani su došli u neposrednu blizinu mjesta. Oko 12 sati krenulo se k tvornici. Naoružani borci bili su raspoređeni na pravcima, iz kojih su mogli naići Talijani. Oni su bili dobili naređenje, da se u slučaju talijanske intervencije suprotstave oružjem.

Partizani su najprije probudili upravnika tvornice i od njega zatražili, da im preda ključeve, što je on odmah i učinio.

U tvornici je zatečeno oko 700 kilograma konzervirane ribe, 1000 komada bačvica posoljene ribe, 3 vagona rafiniranog ulja, vagon nafte i benzina. Tolike količine materijala nemoguće je bilo izvući iz neposredne blizine talijanskog garnizona, a da sve ne bude primijećeno. Zbog toga se ponijela samo konzervirana riba, izvjesna količina ulja i posoljene ribe. Ostala riba polila se naftom, ulje se pustilo da isteče, i na kraju to sve zajedno bilo je zapaljeno.

Među korčulanskim narodom ta akcija snažno je odjeknula. Ljudi su se divili partizanskoj odvažnosti. Bilo je onih, koji su — ne mogavši vjerovati, da se tik do talijanskog garnizona može nešto* takva učiniti —• uvjerali, da je akciju izvela engleska podmornica.

Samo nekoliko dana poslije akcije na tvornicu sardina razoružana. su na cesti Prigradica - Blato 3 talijanska financa. Vozeći se na biciklima, oni su išli iz Blata u pravcu Prigradice. Na položaju zvanom Tisne Griže pred njih su na cestu izišli Vicko Milat, Ivan Milat, Franko Martinović i Lovre Hrkalo i pozvali ih na predaju. Iznađeni i videći pred sobom uperene puške,- Talijani su se predali.

Na osnovu dogovora s partijskim rukovodstvom Makarskog Primorja već tokom augusta upućuju se u Biokovski partizanski odred dvije nove grupe dobrovoljaca s otoka Korčule. Oni napuštaju Korčulu u malom motornom čamcu, koji je krenuo iz luke Rasoha na sjevernoj strani otoka do luke Lovišta na Pelješcu, a odatle u uvalu Peličnik, ispod Bogomolje na Hvaru. Iz Bogomolja oni produžuju za Biokovo partizanskom vezom, koja u to vrijeme već redovno¹ saobraća na relaciji Podgora - Bogomolje.

PELJEŠAC U DRUGOJ POLOVINI 1942. GODINE

Provodeći zaključke vojno-političkog savjetovanja na Dinari i pelješko rukovodstvo NOP-a upućuje krajem jula u Biokovo 30 boraca Pelješačke čete. Preko Metkovića i Neretve oni su se probili do Baćine i ušli u sastav biokovskog bataljona »J. Jurčević«. Po odlasku te grupe na poluotoku i dalje ostaje partizanska četa u jačini od oko 30 boraca. Iako brojno oslabljena, četa izvodi nove akcije, od kojih je najuspješnija izvedena 15. augusta u predjelu Perna. Toga dana Pelješka četa napala je talijansku stražu na podmoskom¹-kabelu Orebić - Korčula, zarobila tri talijanska vojnika, koji nisu uspjeli pobjeći, i zaplijenila dva puškomitraljeza, 10 pušaka i nekoliko sanduka municije.

Uspjeh te akcije, naročito plijen u oružju., imao je vidnog odraza na sve brži porast borbenog raspoloženja, u prvom redu među omladinom pelješačkih sela. Tako samo nekoliko dana poslije akcije u Perni oko petnaestak omladinaca došlo je u Pelješku partizansku¹ četetu.

Tih dana Talijani i ustaše poduzimlju snažni napad na biokovske partizane. Četa je ubrzanim maršem krenula u područje Metković - Neretva u namjeri, da izvede nekoliko akcija i time odvrati dijelom pažnju, koju je neprijatelj usmjerio prema Biokovu. Na tom putu pelješki su partizani ubili nekoliko ustaških funkcionera, među kojima i ustaškog tabornika u mjestu Podgradini. Zajedno sa Neretvanskom partizanskom desetinom, četa je napala talijansku posadu u mjestu Bijelom Viru, gdje je nakon višesatne noćne borbe bilo ubijeno i ranjeno nekoliko talijanskih oficira i vojnika. Na strani partizana u toj borbi poginula su dva borca. Poslije nekoliko dana krstarenja po Neretvi, kada je neprijateljska ofenziva na Biokovu već bila prošla, četa se vratila na Pelješac.

Videći, da se NOP na Pelješcu sve više rasplamsava uprkos tome, što teroriziraju i zastrašuju stanovništvo, Talijani i ustaše sredinom septembra 1942. g. dovode na poluotok dotada najveću kaznenu ekspediciju. Oko 2000 talijanskih vojnika prešlo je čitav poluotok pretražujući svaku uvalicu i šumarak, ne bi li pronašli pelješke partizane. Međutim, četa se i ovaj put u noći provukla kroz neprijateljsku liniju i tako izbjegla opasnost, da bude uništena. Talijanska je ekspedicija u prolazu zapalila dvadesetak kuća i ubila 9 rodoljuba.

Nakon povlačenja talijanske ekspedicije partizani su likvidirali nekoliko špijuna, koji su Talijanima davali obavještenja i prokazali kuće aktivista NOP-a, koje su fašisti zapalili. Tada je u Janjini bio ubijen i zloglasni gestapovac dr. Fritz Ziegelbauer.

Ustaški stožer u Dubrovniku po nagovoru logornika don Mate Milića, koji je tamo pobjegao spasavajući glavu, upućuje sredinom oktobra na Pelješac ustaške funkcionere, koji u selima pokušavaju formirati t. zv. antikomunističku miliciju. Međutim još prije nego su obišli cijeli poluotok, partizani su ubili poznatog ustašu Martina Dalmata, koji je trebao postati komandant milicije. Nakon Dalmatova ubistva ustaše odustaju od pokušaja, da na Pelješcu stvore antikomunističku miliciju.

Krajem oktobra komandir partizanskog broda na vezi Korčula - Pelješac - Hvar Dragomir Bilčić bio je na prolazu kroz Orebić zaustavljen od trojice karabinjera, među kojima se nalazio brigadir karabinjerske stanice. Kada je brigadir počeo pretresati Bilčićev kaput, on je munjevito izvadio pištolj, ubio brigadira i 1 karabinjera, dok je treći uspio pobjeći.

Pod utjecajem općih uspjeha NOV širom zemlje i akcija, koje se u to vrijeme izvode na poluotoku, krajem 1942. nastaje dotada

neviđeni polet u razvitku NOP-a na Pelješcu. Velika većina omladine učlanila se u organizaciju USAOH-a i u njoj predano radila na zadacima NOP-a. Naročito u to vrijeme dolazi do izražaja pojačana aktivnost organizacije AFŽ-a, koja svakodnevno pokreće sve veći broj žena u sakupljanju hrane i lijekova za borce, prikupljanju i šivanju odjeće, da bi tih dana krenule u partizane i prve žene s polutoka. Poslije nego su na javnim zborovima u većini mjesta bili izabrani NO odbori, 10. novembra 1942. g. u seoskoj čitaonici u Zupanjem selu formiran je Kotarski NO za Pelješac. Na jednom javnom zboru, koji se tih dana održao u Lovištu, govorili su Andrija Božanić-Stevo, član Pokrajinskog komiteta KP, i Jure Bilić, član PK SKOJA za Dalmaciju.

I Pelješka partizanska četa u to vrijeme pojačava svoju aktivnost. Sredinom decembra 1942. g. četa je u noći upala u Trpanj u namjeri, da napadne i likvidira talijanski garnizon u mjestu. Dok se približavala talijanskoj kasarni, jednom je borcu nehotice opalila puška i ubila drugog borca. Začas je u redovima partizana nastala pometnja. Čuvši pucanj, Talijani su pograbili oružje i izišli da se brane. To je bilo dovoljno, da partizanski plan iznenadnog napada i prisiljavanja Talijana na predaju već u početku bude poremećen. Poslije obostrane žestoke paljbe partizani su se povukli, povevši sa sobom dva zarobljena talijanska vojnika i jednog podoficira.

Samo nekoliko dana kasnije (17. XII.) izvršen je napad i na Orebić, u kojemu je zarobljeno oko 30 domobrana i zaplijenjene znatne količine oružja i municije. Saznavši, da su domobrani razoružani, Talijani već idućeg dana uplovljavaju brodovima u Orebić. Za vrijeme, dok su silazili na orebički gat, partizani su ih napali puščanom i mitraljeskom vatrom i na mjestu ubili oko 20 talijanskih vojnika. Sutra ujutro, 19. XII., pelješki su partizani napali jednu talijansku kolonu, koja je u jačini od oko sto vojnika išla da pljačka i terorizira narod u selu Stankovićima. U borbi, koja se razvila, partizani su zarobili dva talijanska vojnika, dok u svojim redovima nisu imali nikakvih gubitaka.

Da bi zaštitili svoje posade i kolone od sve češćih partizanskih napada, Talijani krajem decembra ponovno dovode na Pelješac kaznenu ekspediciju u jačini od oko 700 vojnika. Na položaju zvanom Smrčevica ekspediciju su dočekali pelješki partizani i u iznenadnom snažnom napadu razbili njenu glavnu kolonu, ubivši i ranivši nekoliko desetaka talijanskih vojnika i oficira. Izbjegavajući nove gubitke, ekspedicija se naglo povukla, ukrcala u brodove i napustila

Pelješac. U paničnom povlačenju Talijani su ostavili čitavu komoru, koja je partizanima pala u ruke. Za vrijeme, dok se ekspedicija povlačila s Pelješca, dolijetali su neprestano talijanski avioni i bombardirali Kunu i okolne položaje, za koje drže da se na njima nalaze partizani.

DALJNI RAZVOJ NOP-a NA MUCKO-LECEVICKOM PODRUČJU

U drugoj polovini 1942. g. Narodnooslobodilački pokret u Dalmatinskom Primorju naglo se počeo razvijati. Naročiti polet nastaje u Srednjodalmatinskom Primorju, iz čijih sela i gradova sve veći broj rodoljuba odlazi u partizane. Ti novi dobrovoljci, u pratnji Solinskog letećeg voda, upućuju se u Dinaru, gdje pretežno ulaze u sastav Dinarskog, a dijelom i Cincarskog i drugih partizanskih odreda. Da bi prolaz boraca za Dinaru bio što sigurniji, na pojedinim čvornim tačkama na putu stvaraju se u to vrijeme t. zv. partizanski punktovi za prihvrat i daljnje provođenje boraca. Ti punktovi bili su ustvari manji logori s nekoliko boraca, odnosno s jednom partizanskom desetinom- Jedan od njih formiran je i na planini Moseću, preko kojega je već od ranije iz Primorja prolazila veza za Dinaru.

Partizanska desetina iz punkta na Moseću pored prihvaćanja i provođenja boraca imala je i zadatak, da na obližnjem području politički djeluje i mobilizira nove borce za partizanske odrede. Boravak partizana na Moseću bio je od velikog značaja za razvitak NOP-a na Mučko - lečevičkom području. Partizani sve češće dolaze u dodir sa seljacima pojedinih sela, sa njima razgovaraju i tumače im ciljeve NOB-e. Tada se u nekim selima pod Mosećom stvaraju i prva uporišta NOP-a. Početkom jula 1942. g. partizanskoj desetini na Moseću pridružilo se i nekoliko dobrovoljaca iz podmosečkih sela.

Stab Srednjodalmatinskog odreda na Dinari, pod čiju je komandu potpadala i Mosećka desetina, imajući u vidu daljnji razvitak NOP-a na mučkom području, dao je desetini uputstvo, da pojača politički rad u okolnim selima, da okupi nove dobrovoljce i što prije preraste u veću partizansku jedinicu. U svom pismu od 9. jula

1942. g. Stab Srednjodalmatinskog partizanskog odreda Mosečkoj desetini pored ostalog piše:

»Dužnost vam je da u što kraćem roku svoju desetinu proširite na vod, sa perspektivom da se taj vod proširi na jednu četvu, koja će djelovati na čitavom sektoru Muća i Lečevice od Svilaje do Kaštela. ... U političkom smislu još više -nastavite dosadašnji rad ...«

Uz pomoć političkih aktivista na terenu, Mosečka je desetina uspješno provodila uputstva Štaba Srednjodalmatinskog partizanskog odreda. Za kratko vrijeme s dolaskom novih boraca desetina prerasta u vod, koji broji oko 20 boraca. Komandir voda postao je Ivan Zekan-Ico, a vodni delegat Ante Bilobrk-Žila.

Ustaše i žandari saznali su za partizane na Moseću i za njihovu sve veću političku aktivnost na tom području. Nekoliko dana poslije nego je desetina prerasla u vod, oko 60 ustaških milicionera iz Ogorja i žandara iz Muća popelo se još tokom noći na Mosec u namjeri, da iznenadnim napadom likvidiraju partizane.

Seljaci simpatizeri NOP-a, koji su još za mraka primijetili ustaše kako se penju uz Mosec, pošli su prijekim putem do partizana i o tome ih obavijestili. Još je bilo dovoljno vremena, da borci zauanu položaje i dočekaju neprijatelja.

Oko 5 sati ujutro zafijukali su prvi meci partizanskih pušaka, cd kojih su oborena dvojica ustaša. Ostali su. se pobacali u zaklone i odgovorili žestokom puščanom i mitraljeskom vatrom. Obostrana paljba trajala je do jednog sata poslije podne, a onda se neprijatelj, videći, da mu se namjere ne će ostvariti, povukao. Partizani u toj borbi nisu imali nikakvih gubitaka.

Već taj neuspjeh u borbi s mosečkim partizanima, porazno je djelovao na ustaški raspoložene osobe mućkog područja. A kada je partizanima pošlo za rukom da likvidiraju komandira ustaške sesoske milicije Jakova Bačinu zvanog Galicu, nastalo je pravo rasulo u njenim redovima. Pripadnici ustaške milicije iz Ogorja i nekih drugih sela predali su oružje žandarmerijskoj stanici u Muću i istupili iz ustaških redova. Na taj način stvoren je oslobođeni teritorij, koji je zahvatio sela Milešinu, Ogorje Gornje i Donje, Pribude, Radunić, Bračević i Gornje i Donje Postinje. Žandare iz stanice u Muću bila je zahvatila tolika panika, da su počeli utvrđivati zgradu i u očekivanju partizanskog napada uopse nisu zalazili u okolna sela.

Takva je situacija omogućila pojačani i masovniji politički rad u selima, pa je tih dana bilo održano i nekoliko seoskih zborova, poslije kojih su izabrani narodnooslobodilački odbori.

Krajem jula mosečki partizani izvršili su u noći napad na domobransku posadu u Kukuzovcu iznad Sinja. Ta akcija bila je izvedena u dogovoru s dvojicom domobrana¹ iz sastava posade, tako da su ostala dvadesetdvojica bila zarobljena bez borbe. Zarobljene domobrane partizani su pustili na slobodu, uzevši njihove puške, nešto bombi i jedan puškomitraljez.

Tokom mjeseca augusta mosečki partizani neprestano su u akcijama napadajući iz zasjeda neprijateljske kolone i vozila, likvidirajući preostale ustaške špijune i druge narodne neprijatelje na mučkom području. Pored toga partizani sve češće zalaze u sela, održavaju zborove i sijela, na kojima populariziraju uspjehe, koje u to vrijeme postižu ostale partizanske jedinice u Dalmaciji i čitavoj zemlji. Preko lečevičkog područja, Moseća i Svilaje, tih dana neprestano prolaze nove grupe boraca, koje iz Primorja odlaze u partizanske jedinice u unutrašnjosti. Sve to stvaralo je posebnu živost na tom području, aktiviralo iz dana u dan sve veći broj ljudi na zadacima NOP-a.

DOLAZAK VRHOVNOG ŠTABA I PROLETERSKIH BRIGADA U LIVANJSKO POLJE — OSLOBOĐENJE LIVNA

U julu 1942. godine proletherske brigade NOV-e, oslobodivši Konjic i Prozor, usmjerile su svoje daljnje operacije k zapadnoj Bosni i na čelu s Vrhovnim štabom nastupale prema Livnu u pobjedonosnim borbama protiv okupatora, ustaša i četnika.

Prodirući u tom pravcu, one su krajem jula došle u dodir s partizanima bataljona »Vojin Zirojević«, čija se jedna četa nalazila u selu Rilićima, najisturenijem partizanskom položaju, na pravcu iz kojega su nastupali proleter. Partizani u Rilićima doznali su od seljaka, da se prema Vukovskom nalaze neke jedinice, čiji borci na kapama nose zvijezde sa srpom i čekićem. Jedna desetina Riličke

¹ Domobrani Vlačević Ante i Dejić Ljubo, koji su bili u dogovoru s partizanima, pristupili su poslije akcije na Kukuzovcu Mosečkom **vodu**.

čete pošla je da izvidi, o kome se radi. Poslije nekoliko sati pješačenja, rilički partizani naišli su na proleterске јединице Народноослободилачке војске.

Komanda proleterских brigada iskoristila je taj prvi kontakt s partizanima Livna, da bi došla u vezu sa njihovim štabom. Bercu Anti Katunariću iz Riličke desetine bilo je predano pismo za Štab bataljona »Vojin Zirojević«, u kojemu se pozivalo, da netko hitno dođe u Vrhovni štab. U selu Vidimlije Katunarić je našao Edu Santinija, u to vrijeme političkog rukovodioca livanjskog područja i predao mu pismo. Videći, o čemu se radi, Santini je odmah pošao u Vrhovni štab i istovremeno obavijestio o svemu Štab IV. operativne zone.

Došavši u Vrhovni štab, Santini je neke njegove članove upoznao s razvojem partizanske borbe na livanjskom području. Vrhovni štab je tada zatražio, da se k njima uputi komandant IV. operativne zone. U svom izvještaju Glavnom štabu POH od 5. augusta Štab IV. operativne zone među ostalim piše:

»Dolaskom proleterских brigada na sektor Bugojno - Kupres - Duvno naša se pažnja odmah skoncentrisala prema njima. Drug Đorđe¹ koji je od bataljona »Vojin Zirojević«, a na traženje Vrhovnog štaba upućen tamo radi davanja potrebnih informacija, izvjestio nas je da Vrhovni štab traži da se odmah uputi k njima drug komandant. Po primitku ovog naređenja, komandant drug Jović², politički komesar drug Jordans i operativni oficir drug Milić⁴, nakon konferencije koja je održana 24. pr. mjeseca u jednom selu Livanjskog polja, na kojem se imao prići formiranju odreda na sektoru Livno - Glamoč - Grahovo, uputili su se prema Vrhovnom štabu. 26. pr. mj. na planini Cincar blizu Donjeg Malovana, došli smo u vezu s njima.

U razgovoru kojeg smo odmah povelі sa drugovima iz Vrhovnog štaba, a naročito sa komandantom drugom Titom, izložili smo im razvikanje i stanje partizanskog pokreta u Dalmaciji o kojemu su oni bili vrlo malo informirani. Naši razgovori o Dalmaciji odrazili su se i na emisije »Slobodne Jugoslavije«, koja je na osnovu naših informacija u nekoliko emisija govorila o stanju i borbama partizana u Dalmaciji.«-

U Vrhovnom štabu članovi Štaba IV. operativne zone detaljno su upoznali njegove članove i druga Tita o stanju NOP-a u Dalmaciji i o perspektivama njegova daljnjeg razvoja. Vrhovni koman-

¹ Edo Santini.

² Vicko Krstulović.

³ Ivica Kukoč.

⁴ Maks Baće.

⁵ Original u V. I. I. Beograd.

dant je tom prilikom izrazio zadovoljstvo s postojećim stanjem NOP-a u Dalmaciji.

Iznoseći plan daljnjih operacija proleterskih jedinica, a u prvom redu plan oslobođenja Livna, drug Tito je u vezi s njim odredio i zadatke jedinica, koje su potpadale pod komandu IV. operativne zone. Njihov glavni zadatak bio je, da u vrijeme napada na Livno zaposjednu sve glavne komunikacije, koje su vodile k tom gradu, i ne dozvole neprijatelju, da napadnutom garnizonu priskoči u pomoć. To su bile komunikacije: Split - Sinj - Livno, Knin - Grahovo - Livno i Imotski - Livno.

Naročiti značaj pridavao se komunikaciji Split - Sinj - Livno, kojom je neprijatelj najbrže mogao intervenirati i dovesti najveća pojačanja. Zato je Štabu Srednjodalmatinskog partizanskog odreda bilo naređeno, da sa svoja dva bataljona hitno krene u pravcu te ceste i na predjelu Vaganj i Prološka draga postavi zasjede. Istovremeno je izdan nalog Mosečkom vodu, da odmah krene prema cesti Split - Sinj i u predjelu Rupotina - Klis - Dugopolje dođe u vezu s Trogirsko-rogozničkim, Solinskim i Mosorskim vodom i zajedno s njima postavi zasjede. Svim jedinicama je nalpženo, da pokrenu što veći broj okolnog stanovništva i zajedno s njim na što više mjesta raskopaju cestu.

29. jula, samo nekoliko sati poslije nego su bataljoni Srednjodalmatinskog odreda zauzeli položaje, cestom Sinj-Livno naišla je kolona talijanskih kamiona vozeći trupe, koje su imale smijeniti svoju posadu na Vagnju. Prvi dalmatinski udarni bataljon, koji je bio raspoređen na položajima, do kojih su kamioni najprije došli, izvršio je na njih žestoki iznenadni napad. U izvještaju Glavnom štabu POH od 5. augusta Štab IV. operativne zone o toj borbi piše:

»29. pr. mj. par sati nakon što je odred zauzeo položaj na Prologu naišla su 23. talijanska kamiona sa trupama i materijalom da smijene posadu na Vagnju. Prvi dalmatinski udarni bataljon koji se nalazio u zasjedi, na samoj cesti, dočekaio je neprijatelja i u borbi koja se vodila od 9 sati u jutro do 2 sata poslije podne i u kojoj je došlo do borbe prsa u prsa ubio je oko 150 okupatorskih vojnika, zapalio 16, a oštetiio 7 kamiona. Zaplijenio je 1 minobacač sa 72 mine, 41 pušku, 2500 metaka i raznog drugog materijala. Plijen bi bio daleko veći da neprijatelju nisu stigla pojačanja i to 60 tenkova i 7 oklopnih automobila, koji su prisilili naše borce na povlačenje. Uprkos ovih snaga neprijatelju se nije uspjelo probiti preko ceste. Ovaj odred se nalazi i dalje na položaju. Neprijatelj je do sada pokušavao nekoliko puta da se probije, ali se uvijek morao da povuče pred našim snagama. Prema današnjim obavještenjima, ovom Odredu je uspjelo da opkoli neprijateljske snage na Vagnju i postoji

mogućnost da budu uništeni. Snage neprijatelja su oko 200 vojnika, nekoliko teških mitraljeza i nekoliko bacača. Zbog važnosti i dalekosežnosti ove akcije, komandant drug Jović je oputovao odmah na teren da bi se neposredno upoznao sa situacijom i lično rukovodio ovom važnom akcijom. Naši gubici su do sada 10 mrtvih i 6 ranjenih.«

Izvršavajući naređenje Štaba IV. operativne zone, u Rupotini kraj Solina bili su se koncentrirali partizanski vodovi iz Solina, Moseća, Mosora i Trogir - Rogoznice. Zajedničkim snagama i uz pomoć stanovništva okolnih sela oni su u noći od 30. na 31. jula rušili cestu na nekoliko mjesta. Poslije toga povukli su se u obližnje brdo Kozjak, gdje već sutradan vode ogorčene borbe s Talijanima, koji su ih napali. U izvještaju Štaba IV. operativne zone od 5. augusta Glavnom štabu POH o akciji partizana na cesti Split - Sinj pored ostalog piše:

»U vezi sa onemogućavanjem okupatora da pošalje pojačanje iz Splita ili Sinja za Livno, naredili smo našim letećim desetinama na Mosoru, Rogoznici, Moseću i Solinu, da se prikupe i da krampanjem i miniranjem, kao i postavljanjem zasjeda onemoguću cestu Split - Sinj. Danas smo primili izvještaj prema kojemu 31. pr. mj. su razrušili cestu kod Rupotina (oko 8, km. daleko od Splita) i razrušili telefonske stupove u dužini od oko 2 km. Nakon toga su se povukli na obližnju planinu Kozjak i odatle osmatrali neprijatelja. 1. VIII. u jutro neprijatelj je počeo da koncentriše svoje snage iz Splita, Solina i Klisa i da se kreće prema planini Kozjak, sa ciljem da opkoli naše snage, koje se tamo nalaze. Naši su (njih oko 50) zauzeli položaje i primili borbu, koja je trajala od 9 sati ujutro do 2 poslije podne. Neprijatelj je u toj borbi imao oko 20 mrtvih i isto toliko ranjenih. Usljed dolaska novih snaga naši su se povukli. Talijani su na planini Kozjak kao i okolnim selima skoncentrirali oko 5000 vojnika. Artiljeriju iz Splita i Solina izvukli su na planinu. Nakon ove neuspjele akcije palio je i pljačkao i hapsio obitelji nekih partizana iz Solina. Ova četa se sada nalazi u Moseću sa zadatkom da vrši prepade na talijanske snage koje se sada nalaze na Kozjaku da bi ih tako privezala dok se ne raščisti situacija oko Livna, ili Vagnja i ujedno da vrši napade na cestu Solin - Sinj u koliko bi neprijatelj pokušao da ovim putem uputi pojačanja.«

Napad na Livno, koji je bio predviđen u noći od 29. jula, nije izvršen uslijed nepredviđenih događaja. Desilo se, da II. proleterska brigada nije bila porušila mostove na cesti Bugojno - Gornji Vakuf, pa se jedna jača ustaška motorizirana kolona iz Jajca i Bugojna probila cestom i ponovno zauzela Duvno - Kupres i Šuicu. Time je privremeno bio poremećen opći plan operacija na livanjskom sektoru, jer bi se u slučaju prodora jedne jače neprijateljske kolone iz pravca Split - Sinj i njenog spajanja s ustaškom kolonom u Kupre-

su i Suici partizanske snage našle presječene i time dovedene u nezavidan položaj. Zbog toga Vrhovni štab donosi odluku, da se napad na Livno odgodi i najprije likvidira ta ustaška kolona. Tako su otpočele borbe na području Šuica - Kupres - Duvno. U tim borbama, koje su potrajale nekoliko dana, neprijatelj je trpio osjetne gubitke, međutim zahvaljujući motorizaciji i tenkovima, on je uspio da se iz Šuice i Duvna izvuče prema Kupresu. U napadu, koji je zatim uslijedio na Kupres, proleterske jedinice imale su znatan broj mrtvih i ranjenih boraca. Ustaše su bile ukopale tenkove u zemlju, a proleter, ne znajući za tu varku, bili su u napadu košeni iz mitraljeza, koji su jedino dijelom tenkovske kupole virili iz zemlje. Pretrpjevši ozbiljne gubitke, proleter, su se povukli ne zauzevši grad. Vrhovni štab tada donosi odluku, da se odustane od daljnjeg napada na Kupres, koji odsječen od Duvna i Šuice, više nije predstavljao ozbiljniju opasnost po izvođenje daljnjih operacija prema Livnu.

Napad na Livno izvršen je 5. augusta 1942. g. Proleterske jedinice, potpomognute livanjskim bataljonom »Vojin Zirojević«, zauzeli su grad u snažnom naletu, izgubivši u borbi samo jednog borca. Međutim, u jednoj zgradi (Mitrovića kuća) na kraju Livna bila se zabarikadiralala grupa Nijemaca i 'oko 130 ustaša, koji su i poslije zauzimanja grada još uvijek pružali ogorčeni otpor. Tek kada je bilo dovedeno teško oružje i po kući počele padati granate, neprijatelj se predao.

Padom Livna,¹ administrativnog i političkog centra cjelokupnog Livanjskog polja i ustaške vlasti u tom kraju, stali su da bježe svi oni, koji su se bili vezali uz ustašku vlast. Naročita panika zavladała je u onim selima Livanjskog polja, u kojima su ustaše bili stekli svoje jače pozicije i čija je seoska ustaška milicija učestvovala u pokoljima srpskog življa. Uvlačeći narod u svoje zločine, ustaše su tada i imanja pobijenih Srba podijelile jednom broju seljaka tih sela. Kasnije su im neprestano govorili, kako će ih partizani, ako ikada dođu u ovaj kraj, likvidirati odreda. I doista, kad je palo Livno, u tim selima je zavladao očajnički strah i bojazan, da se obračun s ustaškim koljačima može prenijeti i na cijelo stanovništvo.

Poslije oslobođenja Livna proleterske jedinice zajedno sa jedinicama IV. operativne zone, nastavljaju čišćenjem ustaša u selima Livanjskog polja. Trebalo je likvidirati njihova uporišta, pohvatati

¹ Kad je oslobođeno Livno, u nj se iz svoga dotadašnjeg sjedišta na Dinari preselio Stab IV. operativne zone.

i kazniti ustaške koljače nedužnog srpskog stanovništva. Ali Vrhovni štab i Stab IV. operativne zone neprestano su imali na umu, da će od stava i odnosa partizanskih jedinica prema narodu tih sela ovisiti njihovo daljnje raspoloženje prema NOP-u. Zato su bile poduzete mjere, kako ne bi došlo do kažnjavanja i onih seljaka, koji su zbog zaostalosti i neznanja bili uvučeni u ustaške zločine. O tome se moralo voditi računa, jer je prolivena srpska krv još uvijek bila svježa, a jedan dio pravoslavnog življa mislio je na osvetu. Naročito među dijelom boraca bataljona »Starac Vujadin« koji se bio i formirao u danima ustaških pokolja za obranu srpskih sela, žed za osvetom još uvijek nije bila posve ugasla.

Iz tih razloga na zadatak čišćenja pojedinih sela od ustaša bile su upućene proleterске jedinice, koje su već svojim dotadašnjim držanjem prema stanovništvu Livna i okoline bile stekle njegove simpatije. Zajedno s proleterima išle su u ta sela i neke jedinice

Stab IV. operativne zone u hivnu', septembar 1942. g. Slijeva: Velimir Terzić, Vicco Krstulović, Ivica Kukoč i Males Bace

Srednjodalmatinskog odreda, koje su već ranije svojim pravilnim političkim odnosom bile utrle početni put bratstvu srpskog i hrvatskog naroda u tom kraju.

Većina ustaških milicionera u selima Livanjskog polja predala je proleterima oružje bez borbe. Međutim IV. četa bataljona »Starac Vujadin« pod komandom zamjenika polit.-komesara bataljona Koste Pajčina, samovoljno je ušla u ustaški nastrojeno selo Celebić, izdajući prije napada letak, u kome su se pozivali seljaci, da predaju oružje, inače će biti uništeni. Zastrašeni seljaci Celebića pružili su IV. četi »Starca Vujadina« oružani otpor i na kraju pobjegli u planinu. Kad su borci IV. čete ušli u Čelebić, u njima se pojavio osvetnički nagon. Počeli su plijeniti žito i drugu imovinu iz seljačkih kuća.

Doznavši za situaciju u Celebiću, Štab IV. operativne zone poduzeo je hitne mjere, da se onemogući daljnja samovolja te jedinice. U svom pismu od 13. augusta Štabu III. proleterske brigade o slučaju sela Celebića Štab IV. operativne zone među ostalim piše:

»Da bi se uspostavilo normalno stanje u odnosu prema selu, IV. četa »Starca Vujadina« upućena je natrag u svoj Štab, a na terenu toga sela sada se nalazi jedna četa I. dalmatinskog udarnog bataljona, zajedno sa snagama vašeg V. bataljona.

Pri obilasku ovih sela, a da bi se onemogućilo da se zaplijenjenim stvarima bilo tko koristi, štab ove zone postavio je jednog komandira za čuvanje zaplijenjenih magaziniranih stvari, i taj je komandir odgovoran ovom štabu. O svemu ovom obavijestili smo Vrhovni štab, odnosno druga Marka¹, te je isti izdao slijedeće naredenje:

»1. Svakome onome seljaku koji se vratio kući ima se odmah vratiti žito i ostale zaplijenjene stvari. Isto tako ima se bez daljnjega povratiti žito i onim seljacima, koji nisu nikuda otišli, već su ostali u selu, kao i onima kod kojih je samo poneki član otišao odnosno izbjegao iz sela.

2. Svakog onog za koga se utvrdi da je ustaša, da je vršio ili učestvovao u pokoljima, da se je s oružjem borio protiv partizana, treba smjesta uhapsiti, bez obzira da li mu se je štogod konfiskovalo ili ne.

3. Ukoliko se neki seljaci još nisu povratili svojim kućama, njihove zaplijenjene stvari neka budu i dalje zadržane.

4. Vojni sud koji će se formirati naknadno će ispitati krivicu pojedinaca i pored ostalih odluka donijeti odluku o konfiskaciji.

5. Drug Marko je naredio da čitavu ovu stvar predamo na izvršenje i odgovornost III. proleterskoj brigadi.

S toga vas molimo da vi ispravnim stavom i nastojanjima poradite da se odbjegli stanovništvo vrati kućama da se svima koji se odmah povrate, kao i onima koji su ostali u selu odmah povrati žito kao i ostale stvari, kao i da se odmah pristupi hapšenju ustaša.«

¹ Aleksandar Ranković.

Iz "toga se očito vidi, koliko se rukovodstvo NOP-a trudilo, da pomogne onima, koji su iz neupućenosti bili stali na stranu neprijatelja i kako se u izricanju kazne uvijek odvajalo prave krivce od zavedenog naroda.

Pošto su jedinice Srednjodalmatinskog partizanskog odreda i III. proleterske brigade očistile od ustaša livanjska sela sve od Čuklića do Rujana na jednoj i od Livna do Celebića na drugoj strani Livanjskog polja, na tom dijelu oslobođenog teritorija partizanske su jedinice razvile živ politički rad. Na tom poslu naročito su aktivnost razvili polit-odjeli proleterskih brigada.

Kad se stanje sredilo, a u nekim selima stvoreni i NOO-i, jedinice III. proleterske brigade i Srednjodalmatinskog odreda dobile su nove borbene zadatke. Tako je bataljonima Srednjodalmatinskog odreda naredeno, da likvidiraju talijansku posadu na planini Dinari, na strateškom položaju zvanom Vaganj.

Snažnim napadom partizanskih bataljona Talijani na Vagnju bili su razbijeni i njihovo povlačenje prema Sinju pretvorilo se u paničan bijeg. Prilikom zauzimanja Vagnja bio je ubijen veći broj talijanskih vojnika i oficira. Partizani su u borbi izgubili 16 boraca, među kojima i komandanta I. dalmatinskog udarnog bataljona Antu Jonića. U operativnom izvještaju od 20. augusta Glavnom štabu POH Stab IV. operativne zone o pogibiji Ante Jonića piše:

»U ovoj akciji pored šesnaestorice drugova, hrabro je poginuo komandant I. D. U. bataljona drug Jonić Ante, neustrašivi borac i primjeran drug. Njegovim gubitkom naša zona je izgubila svog najboljeg oficira, druga i borca. Zbog njegovih zasluga za partizanski pokret u Dalmaciji uopće, a naročito u podizanju i jačanju I. D. U. bataljona, zbog njegovog herojskog držanja u mnogobrojnim akcijama i borbama u kojima je učestvovao, kao i zbog nevjerovatne odanosti narodnooslobodilačkoj borbi i stvari radnog naroda, Štab zone je predložio V. Š. da ga proglasi narodnim herojem što je i prihvaćeno.«¹

Zauzimanjem Vagnja bilo je likvidirano i posljednje neprijateljsko uporište na cesti od Livna do rijeke Cetine u Sinjskom polju. Time je opasnost od neprijateljskog prodora iz Sinja još više bila umanjena. Zauzimanjem Vagnja oslobođeni teritorij zahvaća cjelokupno Livanjsko polje s masivom planine Dinare sve do Cetinske doline.

Kroz to vrijeme jedinice I. proleterske, brigade zajedno sa bataljonom »Vojin Zirojević« čistile su od ustaša jugoistočni dio Li-

¹ Original u V. I. I. u Beogradu.

vanjskog polja. One su u operacijama prema Imotskoj Krajini zauzele 15. augusta Aržano, a nešto kasnije ušle u Studence i druga sela nedaleko od glavnih komunikacija Sinj - Imotski i Imotski - Livnc.

*Ante Jonić na Dinari
januara 1942,*

U svom daljnjem nadiranju prema Imotskoj Krajini jedinice I. proleterske brigade ušle su 19. augusta u sela Cista Prova i Lovreč. Nakon likvidiranja Vagnja u operacije prema Imotskom polaze i jedinice srednjodalmatinskog partizanskog odreda, koje se u Aržanu spajaju s proleterima i zajedno s njima čiste sela Imotske Krajine od neprijatelja.

NEPRIJATELJSKA OFENZIVA NA BIOKOVO

Cim je palo Livno, Talijani pripremaju ofenzivu u cilju likvidiranja novooslobođenog teritorija i uništenja partizanskih snaga na tom području. U prvoj etapi svojih operacija odlučili su napasti i uništiti biokovske partizane.

Odluka neprijatelja, da najprije napadne partizane na Biokovu, a zatim nastavi operacije u pravcu Livna, donesena je iz nekoliko razloga. Prvo, postojanje oslobođenog teritorija planine Biokova i njenog Primorja davalo je mogućnost partizanskim snagama u području Livna, da se svakog časa spoje sa snagama na Biokovu. U tom slučaju partizani bi zaposjeli cjelokupno područje od Livna do mora, čime bi talijanske snage u Dalmaciji bile presječene i time onemogućena njihova međusobna veza na kopnu. Drugo, u slučaju talijanske ofenzive na oslobođeni teritorij Livna biokovski partizani u zaleđu mogli su u pogodnom momentu s leđa napasti i obezglaviti neprijatelja. I dalje, biokovski bataljon »Josip Jurčević« već je nekoliko mjeseci ozbiljno ugrožavao talijanske i ustaške snage na području Biokova, i to ne samo na kopnu, već i na moru. Uspjehi tog bataljona u borbama protiv neprijatelja neprestano su podizali borbeni moral naroda južne Dalmacije, svakodnevno dovodili u njegove redove nove borce. Ti i drugi razlozi utjecali su, da je neprijatelj najprije poduzeo ofenzivu protiv partizana na Biokovu.

Pripremajući ofenzivu, Talijani su koncentrirali velike vojne snage i ratni materijal u Makarskoj, Metkoviću, Vrgorcu, Zagvozdu i Šestanovcu. U Makarsko Primorje doplovilo je i nekoliko talijanskih ratnih brodova, koji su imali zadatak, da vatrom iz brodskih topova podrže operacije svojih trupa s južne strane planine. Plan neprijatelja bio je, da istovremenim napadom iz tih pravaca zaokruži i potisne partizane na određeni predjel i da ih zatim u obruču uništi.

Ofenziva protiv biokovskih partizana otpočela je 20. augusta. Da bi osigurali zaleđe od partizanskih jedinica, koje u to vrijeme nadirući od Livna čiste Imotsku Krajinu, Talijani istog dana upućuju u pravcu Aržana i Studenaca jednu svoju motoriziranu kolonu. Kada je ta kolona stigla u neposrednu blizinu Lovreća, napale su je jedinice I. proleterske brigade i nanijele joj osjetne gubitke.

Iz svih pravaca, na kojima su bili koncentrirali trupe, Talijani, potpomognuti ustašama i četnicima, krenuli su jednovremeno u na-

pad. Njihove zajedničke snage iznosile su oko 4000 vojnika, dok su snage bataljona »Josip Jurčević« u to vrijeme brojile oko 750 boraca. Prije nego ie u napad krenula pješadija, neprijateljska teška artiljerija žestoko je tukla položaje, koje su držali čete bataljona »J. Jurčević«. Pored artiljerije neprijatelj je u toj ofenzivi upotrebljavao avijaciju, tenkove i drugu motorizaciju.

Prvi veći napadi neprijatelja uslijedili su iz Primorja u pravcu položaja Staza i na sjevernoj strani Biokova iz Zagvozda u pravcu Turije. Iako potpomognut žestokom artiljerijskom vatrom i avijacijom, neprijatelj u toku prvog dana borbe nije uspio zauzeti dominirajuće položaje, već je bio prisiljen da se pod udarcima III. čete bataljona »J. Jurčević« na Stazi i njegove II. čete na Turiji, pretrpjevši znatne gubitke, povuče na polazne položaje.

Nakon nekoliko dana ogorčene borbe uslijed velike nadmoćnosti neprijatelja partizani su bili prisiljeni da napuste položaje na Stazi. Kad su partizani napustili Stazu, neprijatelj je zagospodario

Partizanski bacač mina na Stazi iznad Podgore

cestom, koja od Makarske preko Biokova vodi za Kozicu i Vrgorac, i time olakšao koncentraciju motorizacije i artiljerije. U nastaloj situaciji morala se povući II. četa, koja je dotada branila položaje na Turiji.

Neprijatelj u stopu prati jedinice bataljona »J. Jurčević«, koje se povlače prema centralnom dijelu planine. Iako u povlačenju, partizani neprijatelju pružaju žestoki otpor i nanose mu ozbiljne gubitke. Najžešće borbe vodile su se na Malom vrhu i okolnim čukama. Videći, da situacija postaje sve ozbiljnija, Štab bataljona izdaje četama naređenje, da se povuku k vrhu Biokova na kotu Sv. Jure. Na sastanku Štaba 27. augusta donesena je odluka, da se cijeli bataljon, osim V. čete, koja je ostala odsječena u istočnom predjelu Biokova, u noći od 27. na 28. augusta probije u neprijateljsku pozadinu i krene za Aržano, gdje se u to vrijeme nalaze jedinice I. proletherske brigade.

Poslije sastanka, na kojemu je donesena odluka, da bataljon napustio Biokovo, njegov komandant uputio je Okružnom komitetu KP pismo slijedećeg sadržaja:

»Štab bataljona »Josip Jurjević
28. VIII. točno u 12 sati u noći.

OKRUŽNOM KOMITETU KPH ZA MAKARSKU

Neprijatelj nastupa u pravcu naših snaga ne obazirući se na gubitke. Položaj naših snaga se je pogoršao. Nema vode, rezerve hrane su male, a raspoložemo sa malim količinama municije.

Komanda našeg bataljona održala je sastanak, te je donesena odluka da još noćas napustimo Biokovo i da se probijemo u pravcu Aržana i Livna gdje se nalazi Prva proletherska brigada. Rekao nam je i drug Milić, da kad situacija postane ozbiljna da se probijemo u pravcu Livna. Mjesto proboja neprijateljskog obruča ćemo odrediti.

Komandant Petar Bogunović«

Proboj bataljona¹ u pravcu Aržana izveden je u noći 28. augusta. Spustivši se niz obronke planine u predjelu Dubaca, partizani su prešli cestu između Grabovca i Zagvozda i krenuli u Aržano. a

¹ Probile su se I., II., III. i IV. četa, u čijem sastavu su bila 602 borca. Peta četa bataljona »J. Jurčević« u čijem sastavu je bilo 175 boraca, u ofenzivi je ostala odsječena na istočnom predjelu Biokova. Ona je kasnije postala jezgro novoformiranog bataljona »Vid Mihaljević«.

da ih za sve vrijeme, dok su se probijali, neprijatelj nije primijetio. Istog dana predveče biokovski partizani stigli su u Aržano i sastali se s proleterima. Bio je to dirljiv susret boraca s dalekih predjela jugoslavenske zemlje, susret srpskih proletera i boraca s trorogim biokovskim kapama, koji su isto tako nesebično i hrabro kao i oni, nošeni istom težnjom, lili krv na sunčanim obalama njenog primorja.

U borbama na Biokovu neprijatelj je imao više desetaka mrtvih i ranjenih vojnika i oficira. Na strani partizana poginulo je 10 boraca, dok ih je 12 bilo ranjeno. Uz njih Talijani su u Podgori uhvatili 5 boraca, od kojih 3 ranjenika i strijeljali ih 1. septembra na podgorskom groblju.

Za vrijeme tih operacija Talijani, ustaše i četnici vršili su nad golorukim narodom biokovskih sela nezapamćena zvjerstva, pri čemu su se naročito isticali četnici. Samo u jedno poslijepodne četnici su u selima Dragljane, Vlaki, Kozici i Raščanima zaklali 220 ljudi, žena i djece, među kojima i 2 svećenika, koji su surađivali s partizanima.

FORMIRANJE I. DALMATINSKE BRIGADE

Krajem augusta na jednom sastanku održanom u Vrhovnom štabu, kojemu su prisustvovali i članovi Štaba IV. operative zone, donesena je odluka o formiranju I. dalmatinske udarne brigade. Štab zone odmah je poduzeo mjere, -kako bi ta odluka što prije bila provedena u djelo. U prvom redu bile su predviđene jedinice, koje su trebale ući u sastav brigade. Tako je odlučeno, da u njen sastav uđu snage Srednjodalmatinskog odreda, i to I. dalmatinski udarni bataljon i II. bataljon tog odreda, biokovski bataljon »Josip Jurčević« i sjeverodalmatinski bataljon »Bude Borjan«. Ovim bataljonima upućeno je naređenje, da izvrše pokret prema Livnu, koncentrirajući se u rajonu sela Golinjevo - Pothum - Vržerala - Vidoši.

Početak septembra sva četiri bataljona stigla su na određenu prostoriju, a zatim krenula u selo Dobro nedaleko Livna, gdje je 6. septembra formirana I. Dalmatinska udarna brigada.¹ Prilikom

¹ Prilikom formiranja brigada broji 1000 boraca podijeljenih u 4 bataljona. Svaki bataljon ima u sastavu 250 boraca, koji su podijeljeni u 3 čete. Od naoružanja, pored pušaka, svaki bataljon je imao po 1 teški mitraljez i 7 puškomitraljeza. Dva bataljona imala su po 1 laki minobacač, dok je pri štabu brigade postojalo odjeljenje teških minobacača.

njenog formiranja Štab IV. operativne zone izdao je slijedeće naredenje:

»Shodno naredenju Vrhovnog štaba N. O. P. i D. Vojske Jugoslavije formirana je pod 6. septembrom t. g. I. dalmatinska narodnooslobodilačka udarna brigada.

Štab I. dalmatinske N. O. U. brigade sačinjavaju:

Komandant: drug Tomić Nikola.¹

Politkom: Drug Cenčo.²

Zamjenik komandanta: drug Marijan Bilie.³

Štab IV. operativne zone zajedno sa štabom I. dalmatinske brigade i štabovima bataljona u selu Dobro kraj LAVna neposredno nakon formiranja brigade

Na službi pri Štabu, kao intendant: drug Ante Sutić, kao referent saniteta drug dr. Žunković,⁴ obavještajni oficir drug Grubiša Ivan, a pomoćnik obavještajnog oficira drug Jelić Slavko.

¹ Petar Četković, poginuo u toku IV. neprijateljske ofenzive 1943. god., kao komandant III. proleterske divizije.

² Ante Kronja.

³ Narodni heroj Božo Bilić-Marijan.

⁴ Poginuo kod Mliništa u januaru 1943. god., kao referent saniteta I. dalmatinske udarne brigade.

Zamjenik političkog komesara Brigade biće naknadno određen.¹

Pri Stabu brigade formirat će se komandni vod, koji će imati jednu desetinu za izvidanje, jednu desetinu za obezbjeđenje, jednu desetinu za vezu. U sastav komandnog voda ulazi brigadna muzika sa zastavom.

U sastavu I. dalmatinske N. O. U. brigade ulaze slijedeći bataljoni:

a) Dosadašnji I. dalmatinski udarni bataljon Odreda za srednju Dalmaciju, kao: I. bataljon »Ante Jonić« I. dalmatinske N. O. U. brigade.

b) Dosadašnji bataljon »Bude Borjan« Odreda za sjevernu Dalmaciju, kao: II. Bataljon »Bude Borjan« I. dalmatinske N. O. U. brigade.

c) Dosadašnji bataljon »Josip Jurčević« Odreda za južnu Dalmaciju, kao: III bataljon »Josip Jurčević« I dalmatinske N. O. U. brigade.

d) Dosadašnji II bataljon Odreda za srednju Dalmaciju kao: IV. bataljon »Tadija Anušić« I dalmatinske N. O. U. brigade.

Komandni sastav pomenutih bataljona određen je i on je slijedeći:

1) I bataljon.

Stab bataljona:

Komandant: drug Branko Dude, politkom. drug Danilo Smiljanić, zamjenik politkoma drug Marin Sirotković, intendant drug Martinić Pero.

I četa: komandir drug Petar Bjelobrk, komesar drug Pilić Paško.

II četa: komandir drug Mijakovac Petar, komesar drug Davor Radovniković.

III četa: komandir drug Stupar Bogdan, komesar drug Bilić Milan.

Zamjenike četnih komesara odredit će se naknadno. Također Stab bataljona odredit će sporazumno sa štabovima četa četne ekonomie.

2) II bataljon.

Stab bataljona:

Komandant: drug Stančić Mate, politkom. drug Saša.² Zamjenik komandanta drug Blažević Božo, zamjenik politkoma drug Kursar Frano, intendant drug Jolić Ljubo.

I četa: komandir drug Radošević Nikola, zamjenik politkoma drug Jerkin Ante.

II četa: komandir drug Bulat Branko, politkom. drug Maglica Vinko, zamjenik politkoma drug Antulov Mate.

III četa: komandir drug Rak Marinko, politkom. drug Bjedov Stevo.

Politkoma I čete, zamjenika politkoma III čete odredit će se naknadno. Također Stab bataljona odredit će sporazumno sa štabovima četa četne ekonomie.

3) III bataljon.

Stab bataljona:

Komandant drug Galić Jure, politkom. drug Viskiće Vlado, zamjenik komandanta drug Radević Petar, zamjenik politkoma Nizić Mate, oficir pri Stabu drug Ujdurović Gojko, intendant drug Srzić Martin.

¹ Bio je određen Vlado Šćekić.

³ Oskar Lučev. Poginuo poslije Pete neprijateljske ofenzive, 1943. god. na prelazu iz Crne Gore prema istočnoj Bosni, kao komesar Drugog bataljona Frve dalmatinske NO udarne brigade.

I četa: komandir drug Veža Branko, komesar drug Milošević Stipe.

II. četa: komandir drug Potočnik Josip, komesar drug Kovačević Jerko.

III četa: komandir drug Beroš Ante, komesar drug Paunović Tonči.

Zamjenici političkih komesara u četama bit će naknadno određeni. Štab bataljona odredit će sporazumno sa štabovima četa četne ekonomes.

4) IV bataljon

Štab bataljona:

Komandant: drug Reić Srećko, komesar drug Repanić Nikola, zamjenik komesara drug Vlahov Roko, zamjenik komandanta drug Vojvođić Zeko, informativni oficir drug Bogdan Petar, intendant drug Tomas Kazimir.

I četa: komandir drug Jelovac Dušan.

II "četa: komandir drug Studin Frane.

III četa: komandir drug Opačić.¹

Politički komesari i njihovi zamjenici u četama bit će naknadno određeni. Štab ovoga bataljona odredit će sporazumno sa štabovima četa četne ekonomes.

Svaki bataljon ima formirati bolničko odjeljenje bataljona, dok svaka četa imaće četne bolničare. Organizaciju sanitetske službe u Brigadi izvršit će referent saniteta u Brigadi, po uputstvima Štaba brigade, kako je to već predviđeno od strane ovog Štaba.

Organizaciju intendantske službe u Brigadi izvršiće također intendant Brigade prema datim usmenim uputstvima i direktivama.

Svaki bataljon rasporedit će ravnomjerno svoja automatska oružja na čete.

Bataljoni imaju biti jačine od po tri čete, a svaka četa od po tri voda, a svaki vod od po dvije desetine.

Svaki bataljon imaće i svoju bataljonsku komoru, koja će nositi municiju i prtljag (kuhinju).

Štab brigade nastojće da se bataljoni popune potrebnim brojem tovarnih konja, kako za teška automatska oružja, tako i komore.

Za sada formirati pri Štabu brigade prateći vod teških bacača kao jedinicu Štaba brigade, pod neposrednom komandom toga Štaba.

Pošto je ljudstvo Brigade većim dijelom mlado i neiskusno, bez vojne obuke, potrebno je da se odmah otpočne sa obukom ljudstva, po bataljonima, u rukovanju oružjem (puškama i puškomitraljezima). Uporedo sa ovom obukom izvoditi i borbenu obuku. Prema tome, u cilju uspješnog izvođenja ove obuke Štab brigade izradit će nastavni plan i program po kome treba odmah izvoditi vojnu obuku po bataljonima. Uopće, pošto su ovo mlade jedinice, neophodno je potrebno da se posveti puna pažnja moralno-političkom i vojničkom uzdizanju i usavršavanju ovih bataljona, kako bi se isti što prije osposobili za izvršenje zadataka koje interesi narodno-oslobodilačke borbe budu nalagali. Zato je sveta dužnost Štaba brigade, štabova bataljona i komanda četa da što prije osposobe svoje jedinice za izvršenje predstojećih zadataka.

¹ Stevo.

Od sada svi naprijed pomenuti bataljoni obraćat će se uvijek za sve što im treba svojoj pretpostavljenoj komandi, t. j. Štabu brigade.

Po izvršenom formiranju Štab brigade dostavit će iscrpan pismeni izvještaj ovome Štabu.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Politički komesar
Jordan¹

Načelnik štaba
Terzić²
(M. P.)

Komandant
Vicko Krstulović

Članovi štaba IV. operative zone vrše smotru jedinica I. dalmatinske brigade prilikom formiranja u selu Dobro kod Livna

Brigada je formirana na jednom zaravanku ukraj sela. Postro[^]jenim bataljonima govorio je komandant IV. operative zone V. Krstulović, predavši brigadi i bataljonima ratne zastave. Po završetku svečanosti bataljoni ponovno odlaze na područje Vidoši - Golinjevo - Vržerala očekujući naređenje za početak akcija.

¹ Ivica Kukoč.

² Velimir Terzić.

FORMIRANJE III. DALMATINSKOG PARTIZANSKOG ODREDA

Od partizanskih jedinica, koje se u vrijeme formiranja I. dalmatinske brigade nalaze na jugoistočnim granicama oslobođenog teritorija čuvajući prilaze livanjskom području s te strane, bio je već 4. septembra formiran III. dalmatinski partizanski odred. U taj odred ušle su slijedeće jedinice: livanjski bataljon »Vojin Zirojević«, Duvanjski bataljon i dio biokovskog bataljona »Josip Jurčević«. ¹ Za komandanta III. odreda bio je postavljen Petar Bogunović, za komesara Nedo Bošković. Zamjenik komandanta bio je Andrija Buble, a zamjenik komesara Mate Ujević. ²

Glavni zadatak novoformiranog Trećeg odreda bio je, da brani jugoistočne granice oslobođenog livanjskog područja i da napada neprijateljske snage na komunikacijama, koje su iz Imotskog, Zadvarja i Trilja vodile k Livnu. U pismu Štaba IV. operativne zone od 4. septembra Štabu III. dalmatinskog partizanskog odreda pored ostalog piše:

» . . . Za sada u ovoj situaciji vaš je zadatak slijedeći: da spriječite, odnosno zadržite i usporite svaki pokušaj neprijateljskog nadiranja od Imotskog, Zagvozda, Zadvarja i Trilja, gdje se nalaze za sada neprijateljski garnizoni, koji nas mogu ugroziti pravcima od Imotskog preko Roškog polja ka Duvnu i preko Aržana i Voštana ka Livnu . . .«

FORMIRANJE MOSECKOG BATALJONA

Krajem augusta i početkom septembra u partizane na Moseću došlo je iz sela pod Svilajom i Mosećom desetak novih boraca, pa je dotadašnji vod prerastao u četv. Bila su formirana dva voda, koji

⁵ Bataljon »Josip Jurčević« prilikom dolaska u Aržano brojio je 602 borca (bez njegove V. čete, koja je ostala u Biokovu). Od tog broja 200 boraca ušlo je u sastav I. dalmatinske udarne brigade kao njen III. bataljon, 150 boraca bilo je dodijeljeno I. proleterskoj brigadi za popunu, a ostatak od 250 boraca formirao se kao III. bataljon III. dalmatinskog partizanskog odreda.

² Mate Ujević, rodom iz Krivodola kod Imotskog, živio je pred rat u južnoj Srbiji, gdje je radio u Ibarskim rudnicima, a zatim u tvornici antimona u Ivanjici kod Čačka. Među prvima otišao je u Uzički partizanski odred i učestvovao u borbama za oslobođenje Užica. Nakon formiranja II. proleterske brigade ulazi zajedno s odredom u njen sastav. U vrijeme dolaska proleterskih jedinica u područje Livna nalazio se na dužnosti komesara I. bataljona II. proleterske brigade. Na traženje Štaba IV. operativne zone postavljen je na ovu dužnost.

su istovremeno mogli napadati neprijatelja na različitim pravcima. Brojno ojačani, mosečki partizani počinju izvoditi akcije na mnogo širem području, nego što su dotada bili u mogućnosti. Tako su 6. septembra izveli napad na okupatorski vlak kraj sela Dugopolja u blizini ceste Sinj - Split, a samo nekoliko dana kasnije napali i zarobili jednu kolonu žandara i domobrana u blizini sela Postinja, na cesti Muć - Drniš. O tim akcijama Mosečke čete, Štab IV. operativne zone u svom izvještaju Vrhovnom štabu od 18. septembra među ostalim piše:

»Na dan 6. septembra ove godine, noću, jedan leteći vod Mosečkog bataljona* kod sela Dugopolje, zaustavio je teretni voz Split - Sinj. Ovaj voz je prenosio cement za potrebe okupatora. Tom prilikom ubijeno je nekoliko italijanskih vojnika, koji su pratili voz, dok su ostali uspjeli da pobjegnu u okolna sela. Prilikom izvođenja ove akcije zaplijenjena je izvjesna količina vojničke opreme i nešto municije. Pošto su voz detaljno pregledali i uzeli potrebne stvari, naši partizani pustili su ga niz stranu, najvećom brzinom u pravcu Splita. Poslije kratkog vremena cijela kompozicija voza bila je potpuno uništena.

Na dan 13. septembra ove godine oko 8 sati u jutro, jedna je zasjeda Mosečkog bataljona uspjela da u Mućkom polju, kod sela Postinje, zarobi 33 domobrana i jednog žandarma, koji su bili upućeni u akciju protiv partizana. Tom prilikom zaplijenjeno je: 1 puškomitraljez, 30 pušaka, 1200 metaka te talijanski mitraljez, oko 2000 metaka za pušku i nešto vojničke opreme. Neprijatelj je imao 2 mrtva i to: jednog domobrana i jednog žandarma . .

Već sutradan po zarobljavanju domobrana ustaše iz Sinja zajedno sa Talijanima došle su u Muć i počele paliti kuće partizanskih obitelji. Međutim, oni su jedva bili uspjeli zapaliti tri kuće, kada je trčećim korakom stigla Mosečka četa i na njih otvorila vatru iz pušaka i dva puškomitraljeza. Žestoka obostrana paljba vodila se preko cijelog dana, a podveče, kada se neprijatelj počeo povlačiti, mosečki partizani gone ga sve od Sutine do u blizinu Sinja. S ustašama i Talijanima povukli su se bili i žandari iz stanice u Muću. tako da je cijela Mućka dolina zajedno sa Mosećom i Svilajom bila slobodna.

U narodu je zavlдало oduševljenje. Ljudi su zahvaljivali partizanima, koji su ih spasili od paleža i pljačke. Stanovnici Kule i Postinja Gornjeg odmah poslije završetka borbe pripremili su večeru

¹ U dokumentu stoji, da je akciju izveo bataljon vjerojatno zbog toga, što je izvještaj pisan 18. septembra, kada je četa prerasla u bataljon.

i ponijeli je borcima na Moseć. U to vrijeme vladala je velika suša, i na Moseću nije bilo vode. Žene i omladina u dugačkoj koloni krenuli su uveče oko 9 sati uz planinu noseći borcima vodu i hranu.

Taj novi uspjeh u borbi s neprijateljem i oslobođeno mućko područje učinili su, da se NOP u ovom kraju razgario novom snagom. Dva dana poslije borbe na Muću samo iz sela Postinja Donjeg došlo je u Mosećku četu 15 novih boraca. Tih se dana veći broj dobrovoljaca za partizane javio i u selima Bračeviću, Ogorju Donjem i Gornjem, Muću Donjem, Zelovu, Sutini i Neoriću. Tim brojnim prilivom novih boraca Mosećka četa u drugoj polovini septembra prerasla je u bataljon, koji u svom sastavu ima tri čete sa oko 2,50 boraca. Komandant Mosećkog bataljona postao je Duje Bašić, a komesar Ante Beretin.

U tem općem vojnom i političkom razmahu snaga NOP-a na mućkom području bio je pod rukovodstvom seoskih narodnooslobodilačkih odbora organiziran veliki narodni zbor. Na padinama Svi-laje, na mjestu zvanom Vrba., okupilo se 21. septembra oko 2000 ljudi i žena iz Milešine, Pribuda, Ogorja, Radunića, Bračevića, Crivaca, Postinja, Ramljana, Muća Donjeg i drugih mućkih sela. Okupljenim seljacima govorili su o Narodnooslobodilačkoj borbi Svetislav Stefanović-Cečo¹, Ivo Amulić, Davorka Piplović-Daša, Drago Gizdić i komandant Mosećkog bataljona Duje Bašić.

Miting u Vrbi snažno je odjeknuo u svim selima mućko-lećevičkog područja i imao je velik značaj za daljnji razvoj NOP-a u ovom kraju. Cim je miting završio, osmorica dobrovoljaca javila su se u partizane, a narednih dana stalno su pristizali novi borci.

Nekoliko dana poslije mitinga u Vrbi ubijen je u gostionici u Pćstinju Gornjem ustaški tabornik Ante Vulić. Kako ustaše više nisu uspjeli pronaći novo lice za tu funkciju, time je ustaška vlast na mućkom području i formalno bila likvidirana.

Početkom oktobra 1942. g. dijelovi Mosećkog bataljona pod komandom Mile Grubišića napali su žandarmerijsku stanicu u Lećevici, u kojoj se u to vrijeme pored žandara nalazi i dvadesetak t. zv. žandarskih pričuvnika. Kako su to uglavnom bili mobilizirani seljaci, bez ikakve odlučnosti da brane ustaški režim, već prilikom prvih

¹ S. Stefanovića-Ceču je, dolaskom proleterskih brigada u Livno, CK KPJ uputio na rad u Dalmaciju u svojstvu svoga instruktora. Dotada je bio zamjenik komesara u Prvoj proleterskoj brigadi. Otada on ostaje u Dalmaciji sve do 1944. god. Kao iskusni partijski radnik i rukovodilac mnogo je učinio na razvijanju i učvršćenju partijske organizacije u Dalmaciji.

partizanskih pucnjava oni su se predali, izuzevši jednog broja aktivnih žandara, koji su se razbježali prema Kaštelima i Unešiću. Partizani su tom prilikom zaplijenili 37 pušaka, 2 puško-mitraljeza i oko 3000 metaka.

Likvidacijom i tog neprijateljskog uporišta bilo je oslobođeno cjelokupno područje bivših općina Muća i Lečevice, čime se oslobođeni teritorij proteže prema jugu do u neposrednu blizinu samih Kaštela. Pošto je oslobodio mučko-lečevičko područje, Mosečki bataljon usmjerava svoje operacije u pravcu sjeveroistoka prema Sinju, a tako isto i u pravcu Drniša.

Sredinom oktobra jedna četa Mosečkog bataljona vrši napad na ustašku posadu u sinjskom Zelovu, gdje je zarobljeno 10 ustaških milicionera i zaplijenjeno 30 pušaka. Iste noći dio partizanskih snaga vrši prepad i na ustašku posadu kraj ciglane na periferiji Sinja. Za to vrijeme glavnina Mosečkog' bataljona bila se prebacila na područje prema Drnišu i u noći 4. oktobra zajedno sa jedinicama I. bataljona I. dalmatinske brigade vrši napad na ustašku posadu u selu Kljacima kraj Drniša. U borbi u Kljacima partizani su zarobili oko 30 ustaša, dok su se ostali u noći razbježali. Sutradan su iste jedinice napale četnike u selu Otišiću, razbile ih i zaplijenile oko 20 pušaka i raznu drugu opremu. U borbi s četnicima partizani su imali 4 poginula borca.

11. oktobra u noći dijelovi Mosečkog bataljona napali su žandare i ustašku miliciju u selu Ružiću i zarobili 20 milicionera i 11 žandara. Čisteći sela Drniške Krajine od žandarsko-ustaških posada, mosečki partizani rastjerali su ili zarobili ustašku miliciju u selima Baljci, Otavicama, Kadinoj Glavici, Gradecu i drugima. Tim se oslobođeni teritorij Mučke kotline širio sve više prema zapadu, dopirući do u blizinu samog Drniša.

FORMIRANJE I BORBE PRIMORSKE CETE

Još 7. juna 1942. na vodičkom terenu u predjelu zvanom Duga bila je formirana I. primorska četa. U njenom sastavu toga dana bilo je 35 boraca, ali samo desetak dana kasnije, kad su došli novi dobrovoljci, ona broji oko 60 partizana- Komandir čete postao je Drago Živković, a komesar Krešo Maras,

Istog dana, kada je formirana, četa kreće u pravcu Dazine, Rasline i Gaćeleza u namjeri, da pohvata neke talijanske špijune. U Dazini je bila uhvaćena talijanska učiteljica¹ i u Raslini jedan domaći špijun poznat pod imenom Remido.

Kada su Talijani saznali za odvođenje njihovih špijuna., uputili su iz Tijesna i Pirovca u pravcu Duge grupu od 16 karabinjera u namjeri, da o njima nešto saznaju. Četna izvidnica navrijeme je opazila dolazak karabinjera, pa su borci imali vremena da se postave u zasjedu. Kada su Talijani došli na odstojanje od oko 50 metara,

¹ U t. zv. anektiranim krajevima Talijani su u osnovnim i drugim školama postavljali talijanske učitelje, dovedene iz Italije. Odreda članovi fašističke stranke, više su se bavili prikupljanjem raznih podataka za talijanske obavještajne organe nego školom, za ovu učiteljicu, uhvaćenu u Dazinu, Talijani su prilikom razmjene zarobljenika predali partizanima starog komunista dr. Oresta Zunkovića, koji je uhvaćen na Hvaru u decembru 1941. g. prilikom prenošenja oružja.

na njih je otvorena žestoka vatra iz pušaka i puškomitraljeza. Od šesnaestorice karabinjera jedan je uspio pobjeći, dok su ostali ubijeni.

Talijani su brzo saznali za rezultat karabinjerskog pohoda na Dazinu. Pretpostavivši, da se partizani još uvijek nalaze na tom sektoru, odmah su u tom pravcu uputili svoje trupe. Primorska četa dočekala je Talijane u rajonu Duga i prihvatila borbu. Uz pomoć dvaju izviđačkih aviona neprijatelj je saznao točan raspored čete na položaju, pa je kolonom, koja je dolazila iz Ciste, zašao partizanima za leđa i zatvorio ih u obruč. Tada dolazi do ogorčene borbe, u kojoj borci Primorske čete pokazuju izvanredne primjere hrabrosti i požrtvovanja. Neprekidna borba vodila se do u sumrak, a onda se četa pod zaštitom noći uspjela izvući u pravcu Benkovca.

Tokom juna Primorska četa stalno napada talijanske patrole, likvidira špijune i postavlja zasjede na glavnim komunikacijama, kojima se kreću neprijateljske kolone. Na postavljenu zasjedu na cesti Gaćezezi - Vodice u predjelu Kovča naišla je krajem juna jedna talijanska kolona od 70 vojnika. Četa je Talijane napala unakrsnom puščanom i mitraljeskom vatrom, od koje je bilo ubijeno oko 30 vojnika.

Neprijatelj je odlučio likvidirati primorske partizane. Znajući, da to ne će postići jednostranom akcijom ni frontalnom borbom, Talijani pripremaju plan njihova opkoljavanja i uništenja u obruču.

Saznavši preko špijuna za mjesto logorovanja Primorske čete, izvršili su koncentraciju svojih snaga iz najbližih garnizona i 22. jula iz nekoliko pravaca otpočeli napad. Njihove kolone u ukupnoj jačini od oko 4000 vojnika išle su iz pravca Vodica, Zatona, Tribunja, Pirovca, Ciste, Gaćezeza i Stankovaca zaokružujući u pokretu cijeli rejon, u kojem je boravila četa.

Ocijenivši, da se jedino borbom može sačuvati od uništenja, četa je zaposjela najpogodnije položaje i organizirala kružnu obranu. Veliku teškoću u ionako ozbiljnoj situaciji predstavljalo je oko 400 neoružanih seljaka, žena i djece, koji su prethodne noći izbjegli iz svojih mjesta vjerujući, da će pod okriljem čete biti spašeni od fašističke odmazde. I baš to prisustvo izbjeglog stanovništva, koje bi u slučaju neprijateljskog prodora bilo pohvatano i likvidirano, davalo je borcima udvostručenu snagu u borbi s neprijateljem. Borci Primorske čete puštali su talijanske vojnike na odstojanje od samih pedesetak metara i onda ih tukli sigurnim pogocima. Ogorčena borba vodila se punih 7 sati. Još za vrijeme bitke pod zaštitom partizanske

vatre veći dio izbjeglog stanovništva izvukao se iz obruča. Na dijelu fronta jugozapadno od Soplja, gdje je neprijatelj najžešće tučen, a njegovi nasrtaji bili sve slabiji, četa je izvršila energični juriš, probila fašistički obruč i izvukla se u pravcu Vranskog jezera. U toj borbi neprijatelj je imao oko 200 mrtvih i ranjenih vojnika, dok su partizani izgubili pet svojih boraca. Talijani su uhvatili i 22 osobe, koje su se za vrijeme borbe probijale iz neprijateljskog obruča, i na mjestu ih strijeljali.¹

Poslije borbe na sektoru Dazine Talijani povlače svoje posade iz nekoliko manjih mjesta, čime je oslobođeni teritorij zatonsko-vođičkog područja bio znatno proširen.

NAKON PODVIGA U BORBI S KARABINJERIMA IZANI FORMIRAJU BATALJON I ODLAZE NA KOPNO

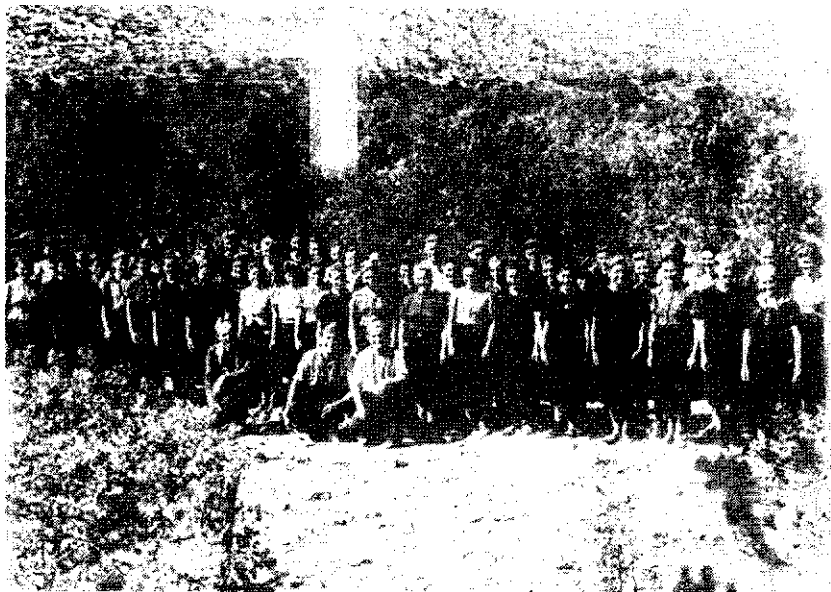
U drugoj polovini jula Talijani su s otoka Iža odlučili odvesti ulje, koje su bili rekvirirali stanovništvu i pohranili u jednom magazinu. Kotarski komitet KP Preko² donio je odluku da se ovo ulje oduzme za potrebe NOP-a. Članovi partijske organizacije u Malom Ižu upali su u noći 25. jula u talijanski magazin i odnijeli 9 bacava ulja. Kako nisu imali vremena da odnesu i ostale količine, dvije su kamene cisterne s uljem razbi'li i ulje prolili.

Saznavši za to, ujutro 26. jula u Mali Iž je došlo 8 karabinjera i 1 talijanski finane. Oni su pokupili stanovništvo, a zatim su oko 80 mlađih ljudi ukrkali na brod i odvezli prema Zadru. Za vrijeme vožnje morem rukovodilac NOP-a u Ižu Šime Lukin je uzviknuo: »Razoružajmo fašiste!« Goloruki Ižani napali su karabinjere, koji su prije nego što su bili savladani, uspjeli ispaliti dvadesetak metaka, od kojih je bilo ranjeno 7, a ubijen jedan omladinac. Ižani su golim rukama za vrijeme borbe dotukli 7 karabinjera. Oslobođeni, vratili su se natrag i odmah krenuli u partizane prebacivši se na Dugi otok. Njima su se istog dana pridružili skoro svi mlađi ljudi i žene, tako je tog dana iz Malog Iža krenulo u partizane 188 muška-

¹ Prema izjavi Drage Zivkovića, tadašnjeg komandira čete.

² U Kotarskom komitetu KP Preko bili su: Marijan Zuvic, Šime Lukin, Rikard Sutlović, Dušan Cmelić i Albino Švorinič. Do odlaska u partizane u decembru 1941. ilan Komiteta bio je Ante Banina.

raca i 60 žena. Da bi ?e barem djelomično naoružali, Ižani su u noć! 27. jula izvršili napad na karabinjerske stanice u Salima i Božavi, ali uslijed nedovoljnog broja pušaka karabinjeri nisu bili savladani. Za odmazdu zbog te smjele akcije Ižana Talijani su u mjestu Malom Ižu strijeljali 6, u Velom Ižu 7 rodoljuba i odveli u internaciju veći broj stanovnika.

Nakon napada na karabinjere, iz Iža je otišlo u partizane i 68 iena. Na slici: Ižanke po dolasku na vodičko područje u predjelu znanom Kozara

Pretpostavljajući, da se Ižani, koji su otišli u šumu, nisu uspjeli prebaciti na kopnoi, Talijani svojim patrolnim čamcima drže višednevnu blokadu Iža i Dugog otoka. Istovremeno oni su na Dugi otok iskreali nekoliko hiljada vojnika, koji su polazeći s njegovih krajnjih tačaka nastupali prema sredini i pretraživali svaki šumarak i otočku uvalicu. Kad je izgledalo, da će Ižani biti pohvatani, oni se krajnjim naporom u noći provlače kroz talijanske linije i tako ostaju neprijatelju za leđima. Za vrijeme pretrage terena Talijani su palili otočke

Žurne, vjerujući, da će tako najlakše otkriti boravište partizana. Kada su pretresli čitav teren, Talijani napuštaju Dugi otok, ali njihovi brodovi i dalje vrše neprestanu morsku blokadu. Zbog toga oko 250 nenaoružanih dobrovoljaca više od mjesec dana živi u šumskim logorima na Dugom otoku izvrgnuti neprestanoj opasnosti od dolaska novih talijanskih snaga.

Kada je talijanska blokada konačno popustila, Ižani su u noći 31. augusta u 12 ribarskih brodova krenuli iz Dugog otoka i došli na Kornate, gdje ih je u uvali Stiniva prihvatila jedna grupa boraca Primorske čete, koja je tamo upućena pod vodstvom Mile Skračića. U noći od 1. na 2. septembra istim brodovima na vesla Ižani su se prebacili na kopno i iskrcali na mjesto Binjuš kraj Tribunja. Odlukom Okružnog komiteta KP sjeverne Dalmacije od novopridošlih

dobrovoljaca s Iža bio je formiran partizanski bataljon, čiji je komandant postao Šime Ivas, a komesar Zdravko Bego. Taj Ižanski bataljon, čim se formirao, preko Ruišta i Drvara kreće za Dinaru i ulazi u sastav tamošnjih partizanskih jedinica.¹

Za sve to vrijeme Primorska partizanska četa neprestano je u akciji. Ona napada okupatorske patrole i na komunikacijama njihova vozila, njeni su borci sasjekli električni dalekovod, ubili više fašističkih špijuna i izvršili niz drugih manjih akcija. Koristeći se obavještajnom službom, Talijani u stopu prate kretanje te partizanske jedinice i vrše niz novih napada na četetu nastojeći svim silama da je unište.

Sredinom augusta uz pomoć t. zv. antikomunističke milicije oni ponovno poduzimlju jedan jak napad u pravcu Rasline, gdje se u to vrijeme nalazila četa. Partizani su sačekali neprijateljsku kolonu, koja je dolazila iz Zatona, razbili je i natjerali u bijeg. Na bojištu je ostalo 15 mrtvih neprijateljskih vojnika, dok ih je 7 bilo zarobljeno. Razbijenom neprijatelju ubrzo je stiglo pojačanje iz Vodica. Četa na položaju zvanom Mrdakovica, u blizini Zatona, sačekuje i tu neprijateljsku kolonu, napada je žestokom unakrsnom vatrom i nanosi joj gubitke od oko 20 mrtvih vojnika.

Pored akcija, koje izvode na kopnu, borci Primorske čete vrše prepade i na neprijateljske brodove, koji se kreću uz obalu. Među njima je bila formirana grupa minera, koja je u više navrata izvodila iz mora oko 200 komada neprijateljskih mina, koristeći se njihovim eksplozivom za rušenje raznih objekata, koji služe neprijatelju.²

Borci Primorske čete svojom hrabrošću i smjelim borbenim podvizima bili su strah i trepet fašističkom okupatoru.³ O jednom takvom podvigu Štab IV. operativne zone u svom izvještaju⁴ od 26. septembra 1942. g. Glavnom štabu PO Hrvatske piše:

»... 4-tog IX jedna patrola Primorske čete upala je u kantu na kupalištu u samoj šibenskoj luci i ubila 4 crnokošuljca, a jednog zarobila. Ovaj uspjeh naših partizana u samom gradu izazvao je veliki strah kod fašista, a veliko oduševljenje kod svih stanovnika Šibenika.«

¹ Kasnije ulazi u sastav Druge dalmatinske brigade kao njen IV. bataljon.

² U grupi minera bili su: Josip Grubelić, Dušan Vlahov, Karmelo Antić, Martin Vladić i Ante Lučev.

³ Koliko su Talijani strepili od Primorske čete, najbolje se vidi i po tome, što su na glavu njenog komandira raspisali ucjenu od milijun lira. To je bila jedna od najvećih ucjena, koju su Talijani u Dalmaciji raspisali za rukovodiocima NOP-a.

⁴ Zbornik V. I. I. V./7, dok. br. 77.

Još smjelija bila je akcija izvršena 28. oktobra 1942. g., na dan talijanskog fašističkog praznika. Toga dana u gradu Šibeniku fašisti su formirali paradnu povorku noseći u njoj svoje organizacijske zastave i druge fašističke relikvije. Upravo kada su prolazili šibenskom

*Iva Crljenak i Marija
Matešan iz Vodica,
borci I. primorske čete*

obalom, na njih se preko kanala Krke iz predjela Martinska osula rafalska mitraljeska vatra. To se grupa boraca Primorske čete bila prikrala na spomenuti položaj i odlučila omesti fašističko slavlje. Kada su mitraljeski meci počeli pljuštati po obalnom prostoru, po-

vorka se razbježala, i za nekoliko sati ulice su ostale potpuno puste. Samo nekoliko dana nakon te akcije, t. j. 1. novembra, Primorska četa ušla je u sastav novoformiranog Primorskog bataljona.

NEPRIJATELJ SPREMA OFENZIVU NA LIVNO — MJERE PARTIZANSKOG RUKOVODSTVA U ONEMOGUĆAVANJU NEPRIJATELJSKIH NAMJERA

Snažni udarac zadan talijanskoj motoriziranoj koloni 20. augusta kod Lovreća dao je neprijatelju naslutiti, da malim snagama neće zauzeti Livno. Zato ustaše i Talijani odmah po završetku biokovskih operacija počinju koncentrirati trupe i ratni materijal u Trilju, Zadvarju, Zagvozdu i Imotskom s ciljem, da napadnu i likvidiraju oslobođeno područje Livna.

Ustaše su u međuvremenu u nastojanju, da zagospodare komunikacijom Imotski, Duvno, Šuica, Kupres, bile zauzele grad Duvno. Na taj način još jedna važna saobraćajnica prema Livnu pala je u ruke neprijatelju. Poslije nego je ovladao cestom Imotski - Duvno, neprijatelj je i na toj relaciji počeo gomilati trupe i ratni materijal pripremajući napad na grad Livno.

Neprijateljska koncentracija trupa i ratnog materijala u garnizonima na jugoistoku oslobođenog livanjskog područja dala je naslutiti, da se napad priprema s te strane. Vrhovni štab NOV i POJ i Štab IV. operativne zone poduzimlju tih dana brze i energične mjere, [kako bi u začetku onemogućili neprijateljske planove. U prvom redu bile su pojačane partizanske snage na jugoistočnom dijelu oslobođenog teritorija. Uz jedinice I. proleterske brigade i III. dalmatinskog odreda na ovom sektoru su i dalje zadržana, u rezervi, tri bataljona I dalmatinske udarne brigade. Njen IV. bataljon, koji se nalazio u selu Priluci, sjeverozapadno od Livna, hitno je upućen u pravcu Dinare, gdje na Vaganjskom prijevoju pojačava snage Vaganjske čete¹, koja dotada jedina zatvara pravac Sinj - Obrovac. U

¹ Vaganjska četa formirana je početkom septembra. Njeno jezgro sačinjavala je jedna desetina t. zv. Vaganjskog punkta. Po dolasku novih boraca iz sela Cetinske doline Vaganjski punkt je pretvoren u četu. Po naredjenju Štaba IV. op. zone od Vaganjske čete, jedne čete s Vještić-gore i 70 novih dobrovoljaca pristiglih iz Primorja formiran je 19. IX. 1942. Vaganjski bataljon. Za komandanta bataljona postavljen je Bruno Vuletić, a za komesara Antiša Vučić.

isto vrijeme svim jedinicama u neprijateljskoj pozadini naređeno je, da na što većem broju mjesta raskopaju ceste i onemogućće prebacivanje neprijateljskih trupa, da iz zasjeda napadaju njegove kolone, gdje god to mogu.

Iz pisma Štaba IV. operativne zone upućenog 8. septembra Štabu Mosečkog bataljona najbolje se može sagledati značaj mjera, koje se u to vrijeme u vezi s ofenzivom poduzimlju. Pismo¹ glasi:

»Neprijatelj vrši jaku koncentraciju svojih snaga u Trilju, Zadvarju, Zagvozdu i Imotskom u cilju napada na nas —• prema našoj slobodnoj teritoriji, i to pravcem prema Livnu i Duvnu. Ova neprijateljska ofanziva treba da počme do 15. septembra.

U ovakvoj situaciji vaš je zadatak, da odmah poduzmete slijedeće:

a) da organizujete stalne i neprekidne prepade na neprijateljska uporišta u Solinu, Klisu i Kaštelima, kao i duž komunikacija kojima neprijatelj vrši prebacivanje svojih snaga u pravcu Imotske krajine za ofenzivu protiv nas.

Ove prepade treba bezuvjetno da preduzmete odmah napadajući neprijatelja neprekidno i zadajući mu udar za udarcem.

Nastojte da likvidirate špijune sa vašeg područja.

b) Odmah treba da izvestite sve susjedne partizanske jedinice u pravcu Splita i Šibenika, da odmah pređu u ofanzivne akcije napadajući neprijatelja gdje ga stignu, kako bi omeli ovu njegovu ofanzivu.

c) Ovu našu kontra-ofanzivu sa svim vašim snagama preduzmite odmah i izvodite je neprekidno sistematski, dokle god imate mogućnosti, a najkraće do 20. septembra ove godine sa ubrzanim tempom.

d) Prikupite što više podataka o rasporedu neprijateljskih snaga na Vašem području, o njihovom sastavu i naoružanju.«

Jedinice, koje su branile isturene položaje oslobođenog teritorija, dobile su naređenje, da u neprijateljsku pozadinu upućuju takozvane leteće vodove i desetine, koje će iznenadnim prepadima na neprijateljske posade i postavljanjem zasjeda na glavnim komunikacijama unositi dezorganizaciju u neprijateljsku pozadinu, a zatim se, kad izvrše zadatak, vraćati u sastave svojih četa. Iz naređenja Štaba IV. operativne zone upućenog 15. septembra Štabu III. dalmatinskog odreda najbolje se sagledava taktički plan partizanske komande, da još prije početka ofenzive što češćim iznenadnim upadima demoralizira i oslabi neprijateljske snage. U naređenju² se pored ostalog veli:

¹ Original u arhivi V. I. I. Bgd

² Original u arhivi V. I. I. Bgd

»Bataljoni će izvršiti svoje zadatke na slijedeći način i to: (misli se na bataljone III odreda, op. p.) III bataljon upućivat će svakodnevno leteće vodove ka Trilju, Lovreću i Imotskom.

I. Bataljon »V. Zirojević« upućivat će svakodnevno svoje leteće vodove ka selu Brišniku i selu Kovačima kao i ka Roškom polju i Duvnu.

II. bataljon upućivat će svakodnevno leteće vodove ka selu Blažnju i Tomislavgradu.

Ovi leteći vodovi imaju da vrše prepade i zasjede na neprijatelja, da budu drski, nasrtljivi, energični napadajući neprijatelja gdje to mogu, uznemiravajući ga i nanoseći mu gubitke. Neprijatelju ne smijete dozvoliti da oka otvori, stalno ga treba napadati. Vaši izviđački vodovi imaju dolaziti do samoga Duvna i vršiti prepade. Ako budete ovako radili u potpunosti ćete izvršiti dobiveni zadatak.

I najmanja pasivnost i neaktivnost sa vaše strane skupo će vas koštati i nećete izvršiti dobivene zadatke.

Pred napadom jačih i nadmoćnijih neprijateljskih snaga, a poslije uporne aktivne obrane, vaši bataljoni bi se u redu povlačili sa položaja na položaj pravcem prema Livnu.

Imajte u vidu da se bataljoni I. Dalmatinske brigade nalaze na prostoru: Podkraj - Vidoši - Zagoričani - Borje . .

Međutim, pored općeg naređenja partizanskim jedinicama, da na što širem frontu prijeđu u napad na neprijateljske posade i kolone u pokretu, pri čemu je štabovima prepušteno da ispolje maksimum samoinicijative u određivanju napadnih objekata, Štab IV. operativne zone je, imajući uvid nad cjelokupnim razvojem događaja, tih dana izdavao i direktna naređenja za pojedine objekte napada. Tako je Štabu I. dalmatinske brigade bilo naređeno, da s jednim svojim bataljonom u noći između 17. i 18. septembra napadne i likvidira ustašku posadu u Studenim vrelima na cesti Imotski—Duvno. U akciji na Studena vrela bio je upućen III. bataljon (Biovski) ove brigade. Još dok je bio u pokretu, bataljon su primijetili ustaše i zauzeli pogodne položaje za borbu. Saznavši za to, Štab bataljona donosi odluku, da ne prelazi u napad.

Istovremeno Štabu II. bataljona III. partizanskog odreda u naređenju od 16. septembra bilo je stavljeno u zadatak, da od 16. IX. pa do 20. IX. svake noći manjim jedinicama vrši vatrene prepade na grad Duvno. Međutim, prepadi partizanskih jedinica na Duvno i druge neprijateljske posade i uporišta na okolnom području, kao i postavljanje zasjeda na svim cestama, a naročito na cesti Duvno - Posušje - Imotski, produžili su se i poslije 20. septembra. O jednoj

cd tih zasjeda Štab IV. operativne zone u svom izvještaju¹ Glavnom štabu PO Hrvatske među ostalim piše:

»Noću 24/25 septembra tek. god. jedna četa I bataljona »Vojin Zirojević« III odreda, koja je bila dobila zadatak da postavi zasjedu kod sela Kovači na cesti Duvno - Posušje, sukobila se je sa jednom ustaškom satnijom na položaju iznad samog ovog sela. Poslije kraće ali žestoke borbe ustaška satinja bila je razbijena i potučena. Pred zoru neprijatelju su pristigla jaka pojačanja od Imotskog, u jačini od 300 boraca ustaša sa bacačima i artiljerijom. Naša četa sačekala je ova neprijateljska pojačanja i prihvatila borbu. Razvila se je žestoka borba sa brojno i tehnički nadmoćnijim neprijateljem. Borba je trajala šest časova sa nizmjeničnim jurišima obiju strana. Oko 11 časova neprijateljske snage su bile razbijene i prinuđene na povlačenje u pravcu Imotskog.

U ovim borbama neprijatelj je imao 20 mrtvih i više ranjenih ustaša, dok sa naše strane nije bilo uopće žrtava.

Držanje ove čete u ovoj teškoj i neravnoj borbi sa daleko nadmoćnijim neprijateljem je za svaku pohvalu i isticanje za primjer ostalim našim jedinicama . . .«

Prema naređenju Štaba IV. operativne zone od 22. septembra iz Livanjskog sektora preko Dinare upućeni su II. i III. bataljon I. dalmatinske brigade sa zadatkom, da napadnu i likvidiraju ustaško uporište Otok u Sinjskom polju. O ishodu te akcije Štab IV. operativne zone u svom izvještaju² Glavnom štabu PO Hrvatske piše slijedeće:

»Noću 25/26 septembra t. g. jedinice I dalmatinske brigade napale su selo Otok (važno neprijateljsko uporište na cesti Trilj - Obrovac), opkolivši ga sa svih strana. Neprijatelj se je nalazio u dvije kasarne, u kućama Mitre Milanović i Crnoga Đure, u jačini 50 domobrana, žandarima i milicije.

Poslije kraćeg otpora obje neprijateljske posade su se predale. Milicionerima je održan govor i pušteni su svojim kućama, a ostali su sprovedeni štabu zone.

Pokušaj italijanske posade iz Trilja da sa tenkovima ukažu pomoć napadnutom selu Otoku, potpuno je propao, isti su suzbijeni i prebačeni na desnu obalu rijeke Cetine. Naših žrtava nije bilo.

Zaplijenjeno je 3 puškomitraljeza, 45 pušaka, 42 bombe i 2400 metaka i velika količina razne vojničke opreme . . .«

Taktika partizanske komande, da stalnim prepadima na neprijateljske posade i komunikacije onemogućiti koncentraciju njegovih trupa i ratnog materijala i time razbije ofenzivu u samom začetku,

¹ Original u arhivi V. I. I. Bgd

² Original u arhivi V. I. I. Bgd

bila je dobrim, dijelom ostvarena. Naročito ustaške jedinice, koje su se radi prikupljanja u rajonu Duvna i Kupresa kretale komunikacijom Imotski - Duvno - Šuica - Kupres, vraćale su se natrag desetkovane napadima partizanskih jedinica iz zasjeda.

Usljed svakodnevnih gubitaka u ljudstvu i materijalu neprijatelj je bio prisiljen da neprestano vrši reorganizaciju i pregrupiranje svojih snaga. Radi popravka cesta, koje su partizani danomice rušili, neprijatelj je gubio dragocjeno vrijeme angažirajući svoje snage i materijalna sredstva na nepredviđenim teškoćama.

U nemogućnosti, da se kreće glavnim komunikacijama i pod normalnim okolnostima vrši koncentraciju, neprijatelj u nekoliko navrata pokušava da u mjesta prikupljanja prebaci trupe zaobilaznim pravcem. U svom izvještaju¹ od 29. septembra 1942. g. Vrhovnom štabu NOV i POJ Štab IV. operativne zone među ostalim piše:

»Danas pred zoru 29. IX. t. g. jedna neprijateljska kolona probila se je iz Duvanjskog polja pravcem Paklina planina - Javorni vrh - selo Rilići za Kupres. Jačina te kolone bila je 200 ustaša. Druga neprijateljska kolona od jačine 100 boraca pokušala je da se probije danas oko 8 časova cestom Tomislav grad - Šuica. Ova neprijateljska kolona zadržana je od strane jedinica I dalmatinske brigade i poslije kraće borbe bila je prinuđena da se žurno povuče natrag za Duvno.

Kao što se i ranije dogodilo da neprijatelj nesmetano prelazi preko Pakline planine, i Javnog vrha za Kupres, tako se desilo i ovog puta da ova neprijateljska kolona u jačini od 200 boraca prođe ovim nekontrolisanim prostorom i da pojača posadu Kupreškog garnizona. I ovoga puta jedinice Hercegovačke brigade koje se još nalaze na tom području, nisu učinile ništa te da bar uspore ovo neprijateljsko nadiranje ka Kupresu. Pored njih, prolaze neprijateljske kolone potpuno nesmetano, to se dogodilo već do sad tri puta. Mi to više ne smijemo dozvoliti naročito u ovoj taktičkoj situaciji . . .«

Ovako protuofenzivnim djelovanjem stvorena situacija onemogućila je skoro neprijateljsku ofenzivu na oslobođeni teritorij livanjskog područja. Dan za danom je prolazio, a Talijani i ustaše i pored svih nastojanja nisu uspjeli koncentrirati trupe i otpočeti ofenzivu.

Vrhovni štab NOV i POJ donosi tih dana odluku, da s dijelom proleterskih jedinica otpočne operacije u pravcu sjeverozapada, likvidirajući u prvom redu gradić Bosansko Grahovo, jako četničko uporište na tromeđi Bosne, Dalmacije i Like. Za operacije prema Grahovu određene su bile slijedeće jedinice: I. proleterska brigada,

¹ Original u arhivi V. I. I. Bgd

IV. krajiška brigada, IX. lička brigada i Dinarski bataljon¹ IV. operativne zone, koji se u to vrijeme nalazio na Dinari u predjelu Uništa. Za rukovođenje operacijama u području Grahova bio je formiran kombinirani štab od članova Štaba I. proleterske i IV. krajiške brigade.

Saznavši za dolazak proleterskih jedinica na prostor prema Grahovu i predviđajući njihov napad, Talijani su iz Knina preko Derala dovukli u Grahovo znatne vojne snage i velike količine ratnog materijala, utvrdivši na brzinu grad nizom bunkera i drugih utvrđenja. Uz Talijane u Grahovo je bila dovedena i većina četnika iz Kninske Krajine.

Kombinirani štab — ne želeći grahovsku operaciju platiti nepotrebnim žrtvama — nastoji pod svaku cijenu doći do podataka o jačini neprijateljskih snaga, njihovu rasporedu i organizaciji obrane Grahova. Zbog toga se akcija na Bosansko Grahovo iz dana u dan odgađala. Ona se odgađala i zbog toga, što IX. lička brigada, kojoj je bilo naređeno, da hitno krene u tom pravcu, još uvijek nije bila stigla.

FORMIRANJE II. DALMATINSKE BRIGADE

Štab IV. operativne zone u dogovoru s Vrhovnim štabom donosi sredinom septembra odluku, da od jedinica, koje u to vrijeme postoje u sjevernoj Dalmaciji i na Dinari, formira II. dalmatinsku brigadu. U njen sastav trebale su ući slijedeće jedinice: sjevero-dalmatinski bataljon »Branko Vladušić«, Dinarski i Vaganjski bataljon. Bataljonu »Branko Vladušić« bilo je naređeno, da odmah krene za Dinaru. Maks Baće-Milić, koji se u to vrijeme nalazio na prostoru Crni lug - Peulje učestvujući u pripremama za napad na Bosansko Grahovo, dobio je zadatak od Štaba zone, da kao njen član lično preuzme organizaciju II. dalmatinske brigade na Dinari. Već u svom izvještaju od 21. septembra Štabu zone on među ostalim piše:

»a) Tri bataljona, koji će ući u sastav II-e Brigade skoncentrisaće se na Dinari, u Uništima i okolini. Jedan batalion od 240 drugova nalazi se već u Uništima. To je »Dinarski« odnosno II. bataljon Brigade. Bataljon »Branko Vladušić« u broju od 240 drugova još je juče stigao u Peulje

¹ Dinarski bataljon formiran je u drugoj polovini septembra 1942. g. U njegov sastav ušli su borci iz dotadašnjeg Dinarskog punkta u Uništima i novopristigli dobrovoljci iz okolnih podinarskih sela. Komandant Dinarskog bataljona bio je Jakša Baučić, a komesar Jerko Petrinjeli.

danas poslije podne stiže u Uništa, a smjestit će se u okolini. Treći bataljon brigade sastavljen od Vaganjske čete i čete na Vještića Gori, koji se trebao formirati u Krajinovim stajama, stići će također danas poslije podne, ili najkasnije sutra u Uništa i smjestiće se u blizini. Ovaj bataljon treba da ima 200 drugova.

h) Prvi bataljon (Branko Vladušić) *skuipa* sa *aitaibom* i komorom ima 240 drugova.

Ima 190 pušaka, i 6 puškomitraljeza, kao i jedan italijanski mitraljez.

Drugi bataljon (»Dinarski«) skupa sa štabom i komorom ima 240 drugova, 168 pušaka i 6 puško-mitraljeza.

Treći bataljon ima 180 drugova (od prilike) 143 puške i 2 puško-mitraljeza.

U toku reorganizacije nastojaćemo da bataljoni budu podjednaki po broju boraca, pušaka i puškomitraljeza.

Sve ćemo bataljone nastojati organizirati po uputstvima primljenim od V. S.-a tj. u svakom bataljonu po tri čete, a svaku četu po dva voda, vod po dvije desetine.

Uz Štab brigade formirat ćemo mitraljeski vod za kojeg već imamo jedan mitraljez.

Upozoravam na relativno slabo naoružanje sviju bataljona sa automatskim oružjem. Za mitraljeski vod bio bi potreban bar još jedan mitraljez. Po planu bilo bi potrebno da brigada ima 36 puškomitraljeza, naime svaki bataljon po 12. Naši bataljoni nemaju niti polovinu od toga. Svi skupa imaju 14 puškomitraljeza. Da bi svaki imao po 6 puškomitraljeza potrebna su još 4.

c) Štabovi bataljona i Štab brigade.

Do sada su bili slijedeći štabovi:

Prvi bataljon: komandant Glišo Ćuk, zamjenik (operativni oficir) Simo Dubajić (momentalno se nalazi na višem oficirskom kursu u Lici), komesar Slobodan Macura, zamjenik komesara Vanić Mirko.

Drugi bataljon: komandant Baučić Jakiša, zamjenik komandanta Tode Čolović, komesar Petrinjeli Jerko, zamjenik komesara Četnik Jovo.

Treći bataljon: Komandant Vuletić Bruno, zamjenik k-ta Matutinović Svemir, komesar, "Vučićić Antiša, zamjenik komesara neodređeno.

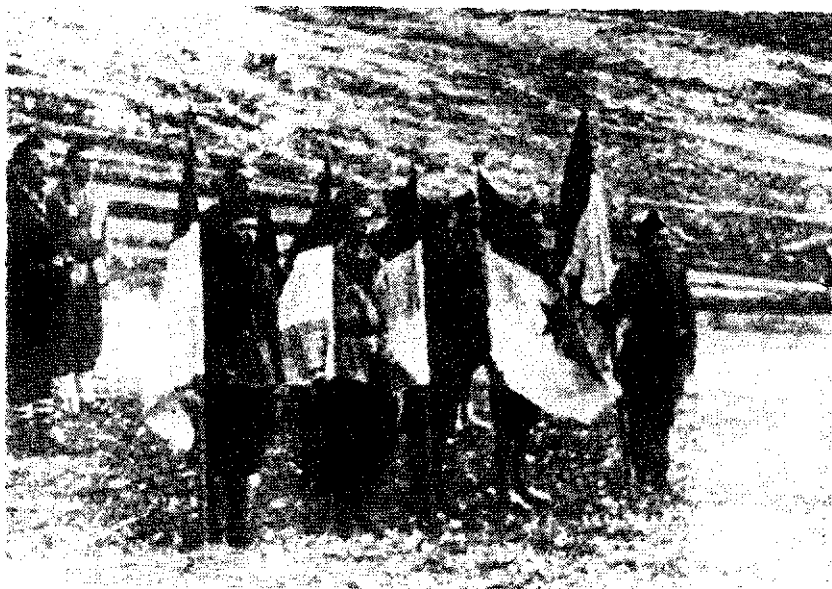
Ulaskom u Brigadu i postavljanju težih zadataka pred bataljone svi bi ovi bataljoni trebali da dobiju pojačanje...«

Druga dalmatinska brigada formirana je 3. oktobra 1942. g. u malom planinskom selu Uništima na Dinari. Na jednoj livadici na čelu postrojenih bataljona stajali su njihovi štabovi. Pred cijelim strojem stajao je Štab brigade. Vicko Krstulović, komandant IV. operativne zone, izvršio je u pratnji drugih članova Štaba zone smotru postrojenih jedinica i predao brigadi njenu ratnu zastavu.

U izvještaju Štaba zone od 10. oktobra komesaru Glavnog štaba Hrvatske o formiranju II. dalmatinske brigade pored ostalog piše:

»3. ov. mj. na Dinari formirali smo našu II. dalmatinsku Narodno oslobodilačku udarnu brigadu. Zahvaljujući pomoći Vrhovnog štaba, dobili smo potrebnu pomoć u vojnom i partijskom rukovodstvu. Za komandanta je imenovan komandant bataljona IV. Crnogorske brigade Ljubo Vučković b. poručnik jugoslavenske vojske. Za politkoma smo postavili druga Marka Jurlina, politkoma Odreda za Sjevernu Dalmaciju. Za zamjenika komandanta je postavljen drug Jovo Martić, komandant Odreda za Sjevernu Dalmaciju, a za zamjenika politkoma drug Jovo Kapičić, politkom I. Bataljona I proleterske Brigade. Politodjel za ovu Brigadu biće od strane Vrhovnog štaba ovih dana određen. Predaja zastave koju je izvršio komandant drug Vicko Krstulović uz prisustvo lijepog broja seljaka iz okolnih sela, proteklo je vrlo svečano i duboko se dojmila svih prisutnih, a naročito boraca. U prilogu vam šaljemo slike sa ove proslave.«

Istog dana, kada je formirana, brigada je dobila naređenje, da se rasporedi na prostoru Grahovo - Tičevo - Drvar i čuva prilaze oslobođenom teritoriju livanjskog područja. U noći od 3. na 4. oktobra bataljoni su napustili Uništa i krenuli na određene im po-

Tormiranje II. dalmatinske brigade u selu Uništa na Dinari: komandanti bataljona primaju ratne zastave

ložaje. Prvi bataljon u zoru 4. oktobra stigao je u selo Peć i rasporedio se na položajima Tavani - Borovača - Veliki krš, II. bataljon zaposjeo je prostor sela Resanovci prema Drvaru, dok je III. bataljon zatvorio pravac, koji od Grahova vodi prema Tičevu.

IV. bataljon II. dalmatinske brigade formiran je i priključen brigadi poslije njenog službenog formiranja. Bataljon je bio pretežno sastavljen od dobrovoljaca iz Velog Iža, koji su došli u partizane poslije nego su 26. VII. na moru između Iža i Zadra napali i poubijali karabinjere, koji su bili došli da plijene ulje. U noći od 8. na 9. oktobra, dok se nalazio u selu Gornja Peulja, ovaj bataljon napali su Talijani i četnici iz Grahova i nanijeli mu gubitke od devet mrtvih i 6 nestalih boraca. Samo zahvaljujući brzom intervenciji III. bataljona II. dalmatinske brigade, IV. bataljon bio je spašen od uništenja.

Nakon odlaska II. dalmatinske brigade na prostor Grahovo - Tičevo - Drvar golet planine Dinare prvi put poslije jednogodišnjeg ratovanja ostaje bez većih partizanskih jedinica. U takvoj situaciji neprijatelj je, naročito iz svojih garnizona u Cetinskoj dolini, mogao na lak način ovladati Dinarskim grebenom, važnim uporištem i bazom partizanske aktivnosti na relaciji Sinj - Knin - Grahovo.

Stab IV. operativne zone, imajući neprestano u vidu nezaštićenost Dinare i sve češće vijesti o koncentraciji četničkih snaga u okolini Vrlike, ishodovao je od Vrhovnog štaba, da se II. dalmatinska brigada vrati na Dinaru s tim, da njene dotadašnje položaje preuzme II. proleterska brigada. Obavještavajući o tome u svom pismu od 19. oktobra Stab II. dalmatinske brigade, Stab IV. operativne zone među ostalim piše:

» . . . Prema Grahovu upućena je preko Drvara II proleterska brigada, koja će vas svakako smijeniti na pravcima Grahovo - Drvar i Grahovo - Tičevo, dok bi vi zatvarali pravac Grahovo - Peulje - Livanjsko polje i to sa jednim bataljonom. Ostatak brigade će biti upućen preko Dinare i Uništa ka dolini Cetine u cilju likvidacije neprijateljskih uporišta oko Kijeve. Drug komesar zone i operativni oficir, koji su vjerovatno već stigli kod vas, dat će vam u ovom smislu sva potrebna uputstva i direktive za daljnji rad..

Tako je II. dalmatinska brigada ponovno došla na Dinaru, usmjeravajući dijelom svojih snaga akcije prema dolini Cetine, likvidirajući u prvom redu četnička uporišta u okolini Vrlike. Prenošanjem operacija k sjeverozapadu u pravcu Grahova, Vrlike i Knina Stab IV. operativne zone premjestio se krajem prve polovine oktobra iz Livna u bosanski gradić Glamoč.

»

NEPRIJATELJ U DALMACIJI KORISTI ODSUSTVO VEĆIH PARTIZANSKIH SNAGA I VRSI NOVA ZVJERSTVA U SELIMA DALMATINSKE ZAGORE

Po odlasku dalmatinskih bataljona u livanjsko područje i njihovu ulasku u novoformirane brigade, Dalmacija privremeno ostaje bez većih partizanskih jedinica.

Koristeći se odsutnošću jačih partizanskih snaga, neprijatelj se svetio nad golorukim stanovništvom, koje je dotada pomagalo partizane. 30. septembra 1942. g. narod donjopoljičkih sela u Omiškom kotaru, pod rukovodstvom svojih narodnih odbora, porušio je na nekoliko mjesta cestu, što iz Splita vodi u Zadvarje. Odazivajući se pozivu partizanske komande da ruše ceste, svi za rad sposobni muškarci i žene učestvuju u tome. Samo iz sela Gata cestu je rušilo nekoliko stotina ljudi. U radu na rušenju naročito se isticala jedna grupa od oko 80 žena, kojom je rukovodila učiteljica Jelica Cović. Za vrijeme, dok su seljaci raskopavali cestu, Talijani su na njih tukli topovima iz Omiša, ali se rad nije prekidao.

Talijani su poslije toga odlučili kazniti narod donjopoljičkih sela. Do bi odmazda bila što oštrija, oni u ta sela dovode četnike popa Đujića iz Kninske Krajine, koji su se već dotada pročuli po svojim zlodjelima u selima oko Knina i Dinare. U predvečerje 30. septembra oko 200 Đujićevih četnika Talijani su kamionima iz Splita prebacili u Omiš. U ranu zoru 1. septembra, predvođeni talijanskim oficirima, četnici su upali u sela Gata, Zvečanje, Čisla i Naklice i počeli klati sve odreda: žene, starce, djecu. Samo u selu Gatima poklali su 92 osobe, većinom žena i djece. U Zvečanju četnici su zaklali oko 20 ljudi, u Čislama 18 i u Naklicama 1 zatečenog starca. Poslije nego su poklali zatečeno stanovništvo, četnici su najprije opljačkali, a zatim zapalili njihove kuće. Selo Gata bilo je spaljeno do temelja. I u drugim selima četnici su zapalili veći broj kuća.

Istog dana jedna veća grupa četnika upala je u selo Dugopolje i Kotlenicu na sjevernoj strani Mosora. U Docu četnici su zaklali 30 stanovnika i selo zapalili. I u Dugopolju i Kotlenicama četnici su uhvatili i ubili nekoliko seljaka. Međutim, do većeg pokolja u tim selima nije došlo, jer se stanovništvo pravovremeno bilo povuklo u Mosor.

Partijska organizacija Omiškog kotara, saznavši za događaje u Gatima, pozvala je svoje članstvo i narod bližih sela, da priteknu

u pomoć postradalom stanovništvu. Svi sposobniji muškarci izrazili su spremnost, da pođu na četnike. Ali nije bilo oružja. S lovačkim i nekoliko vojničkih pušaka krenulo se prema Gatima.

U vrijeme, dok su četnici klali stanovništvo poljičkih sela, Mosorski partizani bili su daleko: Solinski letеći vod u selu Blaca, iznad Kozjaka, a Mosorski vod i Dugopoljska desetina na sjevernoj strani Mosora u selu Dugopolje. Saznavši za četničke zločine, partizani usiljenim maršom kreću prema Gatima: Mosorski vod i Dugopoljska desetina pravcem iznad sela Gornjega Sitna i Dubrave, a Solinski vod spušta se na cestu pokraj sela Tugara u namjeri, da od stanovnika sazna, gdje je neprijatelj postavio osiguranja. Komandir Solinskog letеćег voda Stevo Marković o tome priča: »U Tugarima smo naišli na našeg druga Mirka Pivčevića iz Gata, kojega smo zatekli gdje plače. Četnici su mu poklali čitavu obitelj. On nam je rekao, koje su čuke ukolo Gata zaposjeli četnici i Talijani. Krenuli smo dalje trčeći. Ugledavši označenu čuku, koja je dominirala okolinom, naredio sam, da se uzme međusobno odstojanje, a zatim smo razvijeni u strijelce počeli oprezno nastupati. Već smo bili došli sasvim blizu, ali niotkud nije bilo glasa, niti se netko mogao primijetiti. Bilo je riskantno, ali i jedino moguće: uputio sam trojicu boraca direktno na čuku. Doista, tamo nije bilo nikoga, i oni su nam dali znak, da pridemo.

Popevši se na čuku, ugledali smo pod sobom selo, koje je ležalo kao na dlanu. Nigdje nikoga — grobna tišina. Gledamo, kako se još dime zapaljene kuće. Od vremena na vrijeme začuje se štropt nekog srušenog krova, čije su grede upravo bile dogorjele. Do nas je dopirao užasan miris sagorjelih kuća, stajskog gnoja i ljudskog mesa. Odjednom smo primijetili dvojicu četnika, koji su iskočili preko ograde potoka, popeli se na livadicu i u jednom uglu stali nešto kopati. Odmah smo pomislili, da su tu zakopali opljačkano zlato i sada su odvojeno došli po njega, da ga ne moraju dijeliti s drugima.

Nenadano iza mene začuje se mitraljeski rafal. To je naš puškomitraljezac, držeći na nišanu dvojicu četnika, zabunom pritisnuo obarač. U tom času oko 200 četnika, koji su ležali u potoku i koje dotad nismo vidjeli uslijed ogradnog zida počelo je u neredu bježati prema Omišu. Mi smo tada zapucali, ali bilo je daleko i teren neravan. Potrčali smo na uzvisine iznad Zakučca i otvorili vatru na talijanske komione, koji su hitali iz Omiša, da preuzmu četnike. Od naše vatre bilo je ubijeno nekoliko četnika i Talijana,

ali to je sve bilo malo. Nevine žrtve nisu bile osvećene. A imali smo za to izvanrednu priliku. Nesmotrenost našeg puškomitraljesca sve je pokvarila.

Kad smo se spustila u Gata, ugledali smo strašnu sliku. Pred selom u jarku ležali su leševi petoro djevojaka. To su bile mljekarice iz Gata, koje su četnici sreli na putu, silovali ih, a zatim zaklali i bacili u jarak. U selu smo na svakom koraku, nailazili na pogljenjene, s kućama izgorjele ljude, priklane žene, starce i djecu. Krv na putu, krv kraj zgarišta, krv po njivicama uokolo kuća. Gdje je tko uhvaćen, tu je i ostao s prerezanim vratom.

U međuvremenu su došli Mosoraši i Dugopoljci. Saznavši, da su partizani u selu, oni, koji su uspjeli umaći četničkom nožu, vraćaju se natrag. Bilo je teško promatrati njihova od boli izbezumljena lica, jer je svaki od njih oplakivao nekog najbližeg. Ostali smo neko vrijeme u selu i pomogli, da se pokopaju mrtvi. Vraćajući se kroz poljička sela, prolazili smo kroz špalire stanovnika, koji su nam klečeći zahvaljivali, što smo došli, jer je i njih čekala sudbina Gata.«

Postradalom stanovništvu podmosorskih sela cijeli narod omiškog područja pritekao je u pomoć. Pod rukovodstvom NOO-a bilo je organizirao sakupljanje pomoći za postradale. Iako i sam u već dužoj oskudici, narod Omiša i svih okolnih sela davao je od zadnjeg, što je imao u fond za postradale. Na taj način bar za neko vrijeme ljudima je bila osigurana prehrana i drugo najnužnije za život.

Poslije ovih jezivih četničko-talijanskih zločina narod podmosorskih sela još čvršće je zbio svoje redove, stavljajući sve svoje snage na raspolaganje narodnoj vlasti i partizanima. Već sutradan po izvršenim četničkim pokoljima iz donjopoljičkih sela pristupila su u Mosorski vod 22 nova dobrovoljca.

U DALMACIJU ODLAZE DVA BATALJONA I. DALMATINSKE BRIGADE DA POMOGNU NAROD U NJEGOVOJ BORBI

Da bi se onemogućila neprijateljska propaganda o tobožnjem uništenju partizana i još više podigao borbeni duh dalmatinskog naroda, Stab IV. operativne zone — makar u situaciji predstojeće neprijateljske ofenzive na Livno — naređuje III. i IV. bataljonu I. dalmatinske brigade, da krenu u Dalmaciju.

Treći bataljon I. dalmatinske brigade bio je upućen u pravcu Biokova, a IV. bataljon na područje srednje Dalmacije. Zadatak tih bataljona bio je, da prolazeći kroz sela, u njima održe zborove i upoznajaju narod s najnovijim događajima, a naročito životom na oslobođenom teritoriju. U isto vrijeme bataljoni su trebali izvesti i nekoliko akcija protiv neprijatelja, koje bi ohrabrile narod, još više ga učvrstile u uvjerenju, da partizani nisu uništeni.

Treći bataljon krenuo je u pravcu južne Dalmacije 16. oktobra, a IV. bataljon pošao je na put u svom pravcu 17. oktobra 1942. g.

Dok se III. bataljon kretao prema Biokovu, Talijani i ustaše užurbano provode koncentraciju trupa prema položajima, iz kojih će za nekoliko dana otpočeti ofenzivu prema Livnu. Tako se dogodilo, da je bataljon 17. oktobra kod sela Ciste naišao na jednu talijansku kolonu, koja se kretala cestom iz Trilja prema Imotskom. Došlo je do borbe, u kojoj su Talijani, pretrpjevši gubitke od dvadesetak mrtvih, bili prisiljeni da se ponovno vrate prema Trilju. Bataljon je u toj borbi imao 3 ranjena borca.

Idućeg dana III. bataljon napada talijansku posadu u Blatu n'C. Prije nego je napad otpočeo, bataljon je prema Šestanovcu prokopao cestu i na tom mjestu ostavio u zasjedi jednu četu. Kada su Talijani iz garnizona u Šestanovcu, na čelu sa 10 tenkova, izišli da napadnutoj posadi pruže pomoć, morali su se zaustaviti na mjestu, gdje je cesta bila razrušena. Čim su posade talijanskih tenkova izišle da popravljaju cestu, po njima se osula žestoka puščana i mitraljeska vatra, od koje je na mjestu ubijeno 12 talijanskih vojnika. Ostali su se uspjeli uvući u tenkove, koji su odmah zatim odstupili prema Šestanovcu.

NEPRIJATELJSKA OFENZIVA NA LIVNO

U rano jutro 23. oktobra 1942. neprijatelj je otpočeo opću ofenzivu protiv oslobođenog livanjskog područja. Njegove trupe pošle su u napad iz tri pravca: Šuica - Livno, Aržano - Livno i Sini - Vaganj - Livno.

Težište neprijateljskog napada bilo je usmjereno pravcem Šuica - Livno. iz kojeg je nadirala jedna jaka ustaško-domobranska kolona na čelu sa 8 tenkova. Položaje na tom dijelu neprijateljskog nadi-

ranja branile su jedinice I. i II. bataljona I. dalmatinske brigade. Na položaju Lupoglav uz cestu Šuica - Livno došlo je do žestoke borbe, u kojoj su borci I. dalmatinske pokazali izvanredne primjere hrabrosti i požrtvovanja. Iz neposredne blizine borci su salijetali na cestu, upadali među neprijatelja i često borbom prsa o prsa nanosili mu gubitke i vraćali kolonu natrag. Komesar bataljona Antiša Vučićić skočio je u toku borbe na ustaški tenk i sa flašom benzina u rukama uspio ga zapaliti. Ali sve je bilo uzalud. Bez teškog oružja tenkovi se nisu mogli zaustaviti, a njega partizani nisu imali. Poslije dvodnevni krvavih bojeva ustaško-domobranska kolona probila je partizansku obranu i 25. oktobra ušla u Livno. Jedinice I. i II. bataljona odstupile su prema Glamoču.

Pri povlačenju njihovi štabovi nisu iznalazili najbolja rješenja, pa je neprijatelj uspio zarobiti 16 boraca. Pored zarobljenih, partizani su imali 12 mrtvih i 13 ranjenih boraca. Ustaše su u tim borbama imale preko 150 mrtvih, oko 50 ranjenih i 1 uništen tenk s posadom.

Na pravcu Studenci - Aržano - Livno III. bataljon¹ III. partizanskog odreda u dvodnevni žestokim borbama uspješno je zaustavljao jedan talijanski puk, koji je pokušao da se od Aržana preko Buškog blata probije za Livno. Na isti način neprijatelju, koji je nadirao iz pravca Sinja, suprotstavljala se na Dinari, na položaju Vaganj, jedna partizanska četa od 77 boraca.

¹ Ivan Gaće u to vrijeme komandant III. bataljona, o borbi s Talijanima kod Aržana priča: »Borba s Talijanima vodila se na liniji Vinica — Aržano — Kamenško — Voštane. Nekoliko dana i noći redale su se bjesomučne navale neprijatelja, koji je pod svaku cijenu htio prodrijeti prema Livnu. Ali masovni heroizam boraca III. bataljona nije im dao da maknu korak. Odjednom, trećeg dana, ugledali smo, kako se iz grada dižu visoki stupovi dima. Kasnije smo saznali, da su naši pri povlačenju zapalili neke objekte, koji su isključivo služili neprijatelju.

Livno je palo. Kako je naše daljnje zadržavanje Talijana izgubilo svrhu, povlačimo se u Kamešnicu. Ostali smo bez hrane. Prisiljeni smo da ubijemo dva konja, i mislim, da su to prvi konji ubijeni u Dalmaciji za ishranu partizana. U borbi kod Aržana naročito su se hrabro borili komandiri četa Mate Vukmir i Ljubo Ljiljak, komesar čete Dane Vilović, zamjenik komandira Mijo Bilopavlović i drugovi Krsto vilović, Josip žužur, Petar Trutin, Mirko Jurčević, Ljubo Cikeš, Franjo Zečić, Mate Badić i neki drugi.

Nastupala je zima, u Bosni je već hladno, a borci su u ljetnoj odjeći, većinom poderanoj. Zbog toga neki predlažu, da se vratimo u Biokovo. Održali smo sastanak. Predložio sam, da se probijemo u Bosnu, gdje možemo više koristiti. Drugovi Zvonko Raos, Mate Mustapić, Dane Vilović, Ante Kujundžić, Mate Vukmir i još neki podržali su moj prijedlog. V međuvremenu smo dobili i naredenje, da se probijemo za Glamoč.

Spremamo se za marš preko Dinare. Sa sobom vodimo sve osim ranjenika, s kojima u Kamešnici ostaje liječnik dr. Latifić i Mate Mustapić sa par bolničara.

Poslije prodora ustaško-domobranske motorizirane kolone iz pravca Šuice i pada Livna partizanske jedinice i na tim pravcima prestale su pružati otpor i povukle se sjeverozapadno od grada. Novouspostavljena linija fronta prema neprijatelju išla je od sela Priluka - Ljubunčić sjeverozapadno od Livna, prelazila Livanjsko polje do Prologa na južnoj strani, penjala se uz Dinaru i preko Vrdova spuštala do u Cetinsku dolinu.

Pad Livna nije partizansku komandu naveo na taktiku samobrane ili povlačenja. Naprotiv, rukovodeći se principom, da je napad najbolja obrana, partizanske jedinice odmah prelaze u nove napade na neprijateljske snage. Tako, dok se na jednoj strani oslobođenog teritorija evakuiralo Livno, na sjeverozapadnom području otpočeo je napad na neprijateljsko uporište Grahovo. U pismu Štabu II. dalmatinske brigade od 29. X. Štab IV. operativne zone među ostalim piše :

»Naša ofanziva prema Grahovu u cilju likvidacije ovog neprijateljskog uporišta povoljno se razvija. Grahovo je potpuno opsjednuto i neprijatelj je satjeran u sam grad, gdje daje još otpor. Takva je situacija bila oko Grahova juče 28. X. do mraka.

Na području oko Livna neprijatelj nije ispoljio nikakvu naročitu aktivnost prema sjeveru. Izvjesne neprijateljske snage pokušavaju da se preko Livanjskog polja probiju k Grahovu i ukažu pomoć opsjednutom Grahovu.«

Brigu oko njihove ishrane preuzeo je drug Nikola Milanović s punkta u Kamešnici. Rastanak s ranjenim drugovima, među kojima je zamjenik komesara našeg bataljona drug Zvonko Raos, bio je dirljiv. Mnogim drugovima vide se u očima suze. Pred sam polazak podlegao je ranama drug Andrija Buble, zamjenik komandanta našeg III. odreda. Bio je iz Trogira, po zanimanju kovač. Među prvim Dalmatincima krenuo je u borbu. Bio je neobično omiljen i hrabar. Kad je ranjen, govorio je: »Nije to ništa, za desetak dana eto me k vama.« Nije ni bio teško ranjen, ali je smrt nastupila zbog otrovanja krvi. Još uvijek se sjećam njegovih riječi u zadnjim trzajima prije smrti: »Budite dobri borci, ulijevajte neprijatelju strah. Neka ga strah hvata i kada niste u njegovoj blizini.« Njegova smrt svih nas se teško dojmila.

Cini mi se, treće večeri, krenuli smo za Glamoč. Preko Kamešnice i Dinare vodi nas Stipe Romac, stari sinjski borac, koji poznaje takoreći svaku stopu ovog kamenjara. Poslao nam ga je drug Ante Kronja-Cenčo. Poslije napornih marševa stigli smo na prostor Glamoča, u našoj blizini je selo Vaganj, u kojemu se smjestio Štab IV. operativne zone. Vaganj je tipično bosansko selo, udaljeno par kilometara sjeverozapadno od Glamoča. Kućice sela razmještene su na maloj visoravnoj goleti. Građene su od drvenih greda, oblijepljene balegom pomiješanom s pljevom. Približavala se zima, i seljaci su tih dana stalno dovozili kućama ogrev. Mi smo gledali to dovoženje drva i stalno se prisjećali svoje tanke odjeće. A odakle da je dobijemo?

Nedugo zatim naši su borci ušli u sastav proleterskih brigada i u nadošlim borbama s neprijateljem uspješno riješiti taj problem.

Međutim, Bosansko Grahovo ni ovoga puta nije bilo zauzeto. Pred samim gradom partizanska je komanda naredila, da se obustavi napad. Pokazalo se, da je broj neprijateljskih utvrđenja i bunkera oko grada — iz kojih je sipala ubitačna vatra — bio velik i da bi njegovo zauzimanje bilo plaćeno preobilnom cijenom.

U isto vrijeme, dok se borbe vode pred Grahovom, III. bataljon II. dalmatinske brigade napada na novo uspostavljenu talijansku posadu na Vagnju. Napad je izvršen u noći između 26. i 27. oktobra. Poslije žestoke dvosatne borbe Talijani su bili razbijeni. Povlačeći se prema Sinju, oni su u četiri kamiona odvezli svoje u borbi poginule i ranjene vojnike. Partizani su zaplijenili dva talijanska teška mitraljeza, 2 puškomitraljeza, 7 pištolja, 200 ručnih bomba, 6000 metaka, 6 minobacačkih granata, 30 pušaka, 1 sanduk sanitetskog materijala, veći broj čebadi, šatorskih krila i ostale vojničke opreme. Partizani su u toj borbi imali 4 mrtva i 5 ranjenih boraca.

Poslije nekoliko dana Talijani su se vratili na Vaganj, a jedinice III. bataljona ponovno ih napale u noći između 29. i 30. oktobra. Poslije nekoliko uzastopnih juriša partizani su natjerali Talijane na povlačenje u pravcu Obrovca na rijeci Cetini. U borbi, koja se vodila do pred zoru, neprijatelj je imao oko 40 mrtvih i više ranjenih vojnika. Partizani su imali 5 mrtvih i 6 ranjenih boraca.

TREĆI i ČETVRTI BATALJON I. DALMATINSKE BRIGADE U DALMACIJI

U vrijeme neprijateljske ofenzive na Livno dva bataljona I. dalmatinske udarne brigade našla su se u neprijateljskoj pozadini, III. bataljon na području planine Biokova, a IV. u srednjoj Dalmaciji. Stab brigade, predviđajući ofenzivu, naredio je III. bataljonu, još dok je bio na putu prema Biokovu, da obustavi daljnji pokret i vrati se natrag. Tada u bataljonu, koji u većini sačinjava ljudstvo biokovskog kraja nastupa kriza. I pored naređenja Štaba bataljona, da se vrte prema Livnu, borci su pod svaku cijenu htjeli doći do Biokova. Stab bataljona, pobjavši se osipanja, popušta borcima i pri staje, da se put k Biokovu nastavi.

Usljed prenapornog marša i stalnih akcija na putu na borcima" se, kad su došli u Biokovo, osjećao velik umor. U takvom stanju

pošlo se u primorje u napad na neprijateljski garnizon u Baškoj Vodi. Međutim neprijatelj u garnizonu pružio je partizanima ogorčeni otpor, tako da izmoreni borci nisu imali snage da ga savladaju. Tako je i taj neuspjeh još više umanjio borbenu spremnost ovog biokovskog bataljona.

Pošto je izvjesno vrijeme boravio u Biokovu, gdje su borci bili okruženi masovnim simpatijama naroda, bataljon se odmorio i oporavio. Kad je trebalo krenuti natrag u sastav brigade, tridesetak boraca napustilo je bataljon. To su bili pristalice borbe u svom kraju. Kada je bataljon već otišao, javili su se Štabu Biokovskog odreda izražavajući spremnost, da se bore u njegovu sastavu. Međutim, partizanska disciplina bila je stroga. Svi oni provedeni su u Livno, gdje su ponovno ušli u sastav svog bataljona.

Četvrti bataljon I. dalmatinske brigade, krstareći područjem srednje Dalmacije, napao je 23. oktobra i likvidirao žandarmerijsku stanicu u selu Podgrađu podno Mosora. U zametnutoj borbi tri su žandara bila ranjena, a dvojica ubijena. Neposredno poslije likvidacije žandarmerijske stanice, bataljon je porušio Pavića most na Cetini i time onemogućio neprijateljski saobraćaj na cesti Omiš—Podgrađe.

Dva dana nakon akcije u Podgrađu neprijatelj je izišao iz Omiša i jakim snagama napao IV. bataljon na položaju Gradac - Tugare. Poslije trosatne ogorčene borbe i naizmjeničnih juriša neprijatelj je odbijen i protjeran prema Omišu, pretrpjevši u borbi osjetne gubitke.

Pošto je izveo akcije na omiškom terenu, bataljon preko Klisa, Kozjaka i Moseća kreće prema Drnišu, gdje 28. oktobra zajedno s Mosečkim bataljonom čisti od ustaša selo Kljake.¹ U Kljacima su partizani došli do 50 pušaka, a u Otišiću je Mosečki bataljon zaplenio 35 pušaka.

Borcima IV. bataljona na putu kroz srednju Dalmaciju narod je priredio izvanredan doček. Vidjevši ponovno svoje sinove, narod je još jasnije sagledao, koliko je bilo istine u neprijateljskoj propagandi o uništenju partizana. U izvještaju komesaru Glavnog štaba Hrvatske od 24. XI. Štab IV. operativne zone pored ostalog piše :

¹ U selu Kljaci partizani su uhvatili i strijeljali glavnog ustaškog organizatora fratra Jozu Borkovića, koji je iz centrale rudnika Kljaci pucao na partizane i jednog borca ranio. Kod pretresa u njegovoj kući nađene su 4 puške, a u oltaru crkve jedan sanduk talijanskih bomba.

»Kao karakteristično za raspoloženje naroda u Dalmaciji može da posluži prijem na koji je naišao jedan bataljon¹ I dalmatinske brigade na svom putu po Srednjoj Dalmaciji. Ovaj bataljon je pošao iz Livna pa preko Blata na Cetini, Mosora, Moseća i Dinare vratio se u Glamoč. Sa njime je bio i jedan član politodjela koji je došao iz I proleterske brigade sa kojom je prošao Srbiju, Sandžak, Crnu Goru i Istočnu Bosnu. Prema njegovom pričanju, raspoloženje naroda na koje su naišli prelazi sve što je do danas I proleterska doživila. Čitava sela u kolonama sa raznim darovima dočekivali su ih. Žene su klečale i plakale. Naročito je bio uzbudljiv doček u popaljenim selima u kojima ih je narod listom dočekao kao svoju narodnu vojsku, dijeleći sa njima i 'ono' posljednje što mu je ostalo iz popaljenih i opljačkanih kuća. Na nizu zborova koje su održali, narod se kao jedan odazivao, pokazujući veliko interesovanje za sva pitanja. Svaki učesnik je htio da vidi govornike, da im stisne ruku, da s njime progovori, pokazujući naročito veliko interesovanje za život partizana, način življenja na oslobođenom teritoriju i za borbu protiv četnika i londonske vlade. Iz izlaganja seljaka jasno se vidi da im je uloga četnika koje predvodi londonska vlada potpuno jasna i da u njima gledaju ne samo pokušaj povratka staroga, već ozbiljnu opasnost po same živote i imovinu hrvatskog naroda, jer su to na svojim leđima osjetili. Njihovo ogorčenje je veliko, pa iako još nisu spremni da masovno odlaze u partizane daleko od svojih kuća, ono ipak pokazuje punu spremnost da oružjem brane svoja sela i domove od Talijana i četnika. Što je naročito za istaknuti jeste utjecaj Narodno-oslobodilačkih odbora koji su u selima Srednje-Dalmatinskog primorja svugdje formirani. I pored velikih nedostataka i nesamostalnosti ovih odbora, oni ipak za selo i seljake predstavljaju narodnu vlast koju svi uvažavaju i kojoj se pokoravaju.«

FORMIRANJE DIVIZIJA NOV JUGOSLAVIJE — ULAZAK I. i II. DALMATINSKE BRIGADE U NJIHOV SASTAV

Tih dana Vrhovni štab NOV i POJ donio je odluku od izvanrednog značaja za daljnji razvoj NOV-e Jugoslavije. Bilo je odlučeno, da se od postojećih partizanskih brigada stvore veće vojne jedinice — divizije NOV Jugoslavije. Bila je najprije formirana I., II. i III. divizija. U njih su odlukom Vrhovnog štaba ušle I. i II. dalmatinska brigada. Tako I. dalmatinska brigada ulazi u sastav III., a II. dalmatinska brigada u sastav II. proleterske divizije.²

¹ Odnosi se na IV. bataljon.

² II. diviziju NOV sačinjavale su: II. dalmatinska, II. proleterska (srbijanska) i IV. crnogorska brigada, ni. diviziju NOV sačinjavale su: I. dalmatinska, V. crnogorska i X. hercegovačka **brigada**.

Vrhovni štab NOV i POJ u sporazumu sa Štabom IV. operativne zone riješio je, da se uslijed formiranja divizija i s tim u vezi pomanjkanja sposobnih vojnih rukovodilaca ne priđe reorganizaciji III. dalmatinskog odreda u novu Treću dalmatinsku brigadu, kako je to ranije bilo predviđeno, već da se njegovim ljudstvom popune V. crnogorska i X. hercegovačka brigada, koje su uslijed višemjesečnih neprestanih borbi bile izgubile veći broj svojih boraca. Štab IV. operativne zone u svom izvještaju od 24. novembra komesaru Glavnog štaba Hrvatske u vezi s tim pored ostalog piše:

»Od našeg III odreda, koji je imao tri bataljona sa brojnim stanjem oko 1000, namjeravali smo formirati III dalmatinsku brigadu. Za ovu brigadu trebala nam je pomoć u kadru, kako za sam štab, tako i za štabove bataljona.

Vrhovni štab nam je ovu pomoć bio obećao, pa čak i pojedine drugove odredio. Ali uslijed udaljenosti brigada, u kojima su se ovi drugovi nalazili zbog čega se je odugovlačilo sa formiranjem brigade, te pošto je u međuvremenu došlo do formiranja divizija, koje su tražile nove kadrove, odlukom Vrhovnog štaba odred je rasformiran a ljudstvo dodijeljeno V. crnogorskoj i X. hercegovačkoj brigadi, koje su brojno bile najslabije . . .«

FORMIRANJE III. DALMATINSKE BRIGADE

Pored I. i II. dalmatinske udarne brigade i III. dalmatinskog partizanskog odreda, koji su ušli u sastav proleterskih divizija, početkom novembra na teritoriju Dalmacije, odnosno IV. operativne zone, postojale su slijedeće partizanske jedinice: u južnoj Dalmaciji, u planini Biokovu, postoji bataljon »Vid Mihaljević«, u srednjoj Dalmaciji Mosečki i Mosorski bataljon i Trogirsko-rogoznička četa, u sjevernoj Dalmaciji Primorska četa i Bukovički vod, na otoku Braču Bračka četa, na Korčuli Korčulanska četa i na Hvaru četa »Matija Ivanić«.

Pored tih većih jedinica, na području cijele Dalmacije u to vrijeme postoje pojedini vodovi i desetine te manje grupe boraca na t. zv. partizanskim punktovima.

Početkom novembra 1942. Štab IV. operativne zone, neprestano težeći daljnjem razvitku partizanskih jedinica k višim formama vojne organizacije, donosi odluku o formiranju III. dalmatinske bri-

gade. Bilo je odlučeno, da u nju uđu slijedeće jedinice: Mosečki bataljon, koji je u to vrijeme imao oko 400 boraca, Mosorski bataljon, koji je imao oko 150 boraca, i Trogirsko-rogoznička četa u sastavu od oko 50 boraca. U svom izvješčaju¹ Vrhovnom štabu od 12. novembra 1942. g. Štab IV. operativne zone o formiranju III. dalmatinske brigade piše:

«1. Obzirom na razvoj vojno-političke situacije u Dalmaciji, prema odluci ovoga štaba, formirana je III dalmatinska Narodnooslobodilačka udarna brigada.

Štab ove brigade sačinjavaju:

Komandant: drug Branko Dude.

Zamjenik komandanta: drug Stanko Parmač.

Politički komesar: drug Mate Ujević.

Zamjenik politkoma: drug Ante Roje.

Politodjel brigade: bit će naknadno određen.

Ovu III dalmatinsku N. O. U. Brigadu sačinjavaju slijedeće jedinice: •dosadašnji Mosečki bataljon (preko 400 boraca) koji se ima podijeliti na dva bataljona i to: I. bataljon i II. bataljon ove brigade, zatim Mosorski bataljon², ulazi kao III bataljon ove brigade. Za sada dakle ima svega tri bataljona. U daljem razvoju borbe, nastojati da se formira što prije i IV. Bataljon Brigade.

2. Direktiva za rad. Ova brigada ima zadatak, da na operativnom području: rijeka Cetina — rijeka Krka — morska obala, izvodi akcije napadajući na neprijateljske garnizone, posade i ugrožavajući komunikacije između ovih pojedinih neprijateljskih garnizona u zahvatu naprijed označenog područja.

Za sada težište operacija ove brigade ispoljit će se prvenstveno u zahvatu komunikacija Sinj - Split, Drniš - Šibenik, kao i Split - Šibenik.

U cilju sadejstva i suradnje održavati vezu sa Biokovskim bataljonom na Biokovu, kao i sa Primorskom četom na desnoj obali Krke, koja dejstvuje na prostoru Šibenik—Biograd n/m. Sa ovim jedinicama redovno koordinirati akcije, kako u donjem toku rijeke Cetine, tako i u donjem toku Krke.

U slučaju neprijateljske ofanzive većih razmjera protivu naše slobodne teritorije: Muć - Moseć, odnosno pri napadu jačih i nadmoćnijih neprijateljskih snaga, poslije uzastopnih otpora, ova brigada povlačila bi se pod borbom, a pravcu Uništa t. j. ka Kninskoj Dinari.

Imati u vidu, da se na prostoru oko Kijeva, u dolini Cetine nalazi II dalmatinska brigada, kao jedinica II proleTERSKE udarne divizije, sa kojom trebate odmah uspostaviti i održavati neprekidnu vezu, sadejstvo i suradnju, naročito pri izvođenju operacija prema Kosovskoj dolini.

¹ Original u arhivi V. I. I. Bgd.

² Po odlasku bataljona u sastav brigade na Mosoru i dalje ostaje jedna grupa boraca pod komandom Ljube Dumičića-Ljubića.

3. Tokom akcija mobilisati narodne mase, organizirati ih i formirati u vojne jedinice i sa istima odmah preuzimati izvođenje operacija u sadejstvu i saradnji sa vašom brigadom, a u duhu ove direktive.

Pred narodom se pojaviti i nastupati kao pravi narodni oslobodioci i zaštitnici.

4. Ishrana i snabdijevanje na terenu iz mjesnih sredstava.

5. Ranjene i bolesne upućivati u privremenu bolnicu na Moseću, a teže ranjene i bolesne, kojima je potrebna kirurška intervencija, upućivati preko Vještica Gore za Glamoč.

Vezu sa nama održavati preko Vještica Gore i Sajkovića na Glamoč.-«

Treća dalmatinska formirana je u selu Bračeviću nedaleko Vrbe na jugozapadnim padinama planine Svilaje. Prilikom formiranja brigada ima 560 boraca podijeljenih u tri bataljona. U Stabu I. bataljona bili su: Duje Bašić, komandant, Jakov Corina, zamjenik komandanta, Ante Bilobrck, komesar, i Ante Bezić, zamjenik komesara.

Stab II bataljona formiran je u sastavu: Ante Milić, komandant, Josip Babin, zamjenik komandanta. Sime Ivas, komesar, i Božo Radmilović, zamjenik komesara.

LT Stabu III. bataljona bili su: Stevo Opačić, komandant, Dušan Dumičić, zamjenik komandanta, Stevo Markov-ić, komesar, i Branko Marić, zamjenik komesara.

Odmah po formiranju dijelovi brigade kreću u Vrličku Krajinu, u kojoj tih dana četnici popa Đujića prisilno mobiliziraju seljake u svoje redove provodeći pritom nasilje i teror, Odlučnim naletom partizanskih boraca četnici su bili razbijeni i protjerani iz sela Otišića, njihova najjačeg uporišta u ovom kraju. U isto vrijeme jedinice III. dalmatinske brigade očistile su od četnika i druga okolna sela goneći u stopu njihove ostatke, koji se povlače prema Kninu,

Kako je Mosečki bataljon još ranije bio oslobodio cjelokupno rnučko-lečevičko područje, to se s ulaskom partizana u Vrličku Krajinu oslobođeni teritorij srednje Dalmacije preko rijeke Cetine direktno povezivao s oslobođenim livanjskim područjem. Na taj način veći dio dalmatinskog teritorija našao se tih dana u rukama partizana.

Poslije čišćenja vrličkih sela I. bataljon III. dalmatinske brigade i dalje progoni četničke jedinice i likvidira njihova dotadašnja uporišta i u selima oko Drniša. Za to vrijeme III. bataljon, koji prvih dana zatvara pravac Zelovo - Hrvače i Zelovo - Sinj, i II. bataljon III. dalmatinske brigade odlaze na područje planine Mosora, gdje vrše napade na neprijateljska uporišta i njegove kolone u pokretu.

Prvi bataljon razoružao je u toku 4. i 5. decembra neprijateljska uporišta u selima Petrova Polja kraj Drniša: Gradac, Kanjane, Kadinu Glavicu, Parčiće, Miočiće i Biočiće. Razoružavajući četnike u tim selima, bataljon je zaplijenio oko 40 vojničkih pušaka.

Kada je 6. decembra jedna desetina Prvog bataljona išla prema selu Kričke, da od četnički raspoloženih seljaka pokupi puške, cestom je iz Drniša naišla jedna talijanska patrola, na koju je partizanska desetina otvorila vatru. Razvila se žestoka borba, koja se vodila sve do 4 sata poslije podne i u toku koje su Talijani stalno dovlačili pojačanja iz Drniša. U isto vrijeme partizanskoj desetini došle su u pomoć dvije bataljonske čete. Talijanski redovi već su bili razbijeni, ali im u zadnji čas priskaču u pomoć četnici iz Kosovske doline. Zašavši preko Biočića sela u namjeri, da napadnu par-

tizane s leđa, četnici su naišli na jednu partizansku desetine, koja je na tom pravcu držala osiguranje. Uspješno odolijevajući uzastopnim četničkim napadima, hrabro je na čelu ovog voda poginuo zamjenik komandanta bataljona Jakov Čerina. U ovoj borbi Talijani su imali nekoliko desetaka mrtvih i ranjenih vojnika, dok su četnici imali jednog mrtvog i 6 ranjenih. Na strani partizana, pored poginulog zamjenika komandanta bataljona Cerine, bila su ranjena 4 borca.

Za vrijeme, dok je I. bataljon III. dalmatinske brigade gonio neprijatelja na prostoru uokolo Drniša, jedinice II. i III. bataljona ove brigade izvršile su niz uspješnih akcija protiv ustaša i Talijana na području planine Mosora. Među njima značajna je bila akcija na ustaško uporište selo Bisko i napad na talijanske kamione u Omiškom Primorju.

Na ustašku seosku miliciju u Bisku izvršen je napad u noći 28. novembra. Milicioneri su partizanima pružili ogorčen otpor, ne predavajući se ni onda, kada su partizani zapalili zgrade, u kojima su se bili zabarikadirali. U jednoj od zapaljenih kuća izgorjelo je tako pet ustaških milicionera.

Kako je III. bataljon na putu iz Mosora po mračnoj i kišnoj noći izgubio mnogo vremena, napad na Bisko otpočeo je sa znatnim zakašnjenjem. Da ih zora ne zateče na prostoru, gdje je neprijatelj za kratko vrijeme mogao intervenirati, naročito iz svojih garnizona u Trilju i Dicmu, partizani su se povukli. Ustaški gubici u borbi na Bisku, pored petorice izgorjelih, iznosili su 3 poginula i 2 zarobljena ustaška milicionera. Partizani su imali 3 poginula i 4 ranjena borca.

Poseban uspjeh postigao je ovaj bataljon 2. decembra, kada je na cesti Split - Omiš u blizini Grljevca napao talijanske kamione i u njima ubio 20 i zarobio 11 talijanskih vojnika. U toj borbi partizani su zaplijenili jedan teški mitraljez, 1 puškomitraljez, 14 pušaka, 7 pištolja i 1300 metaka.

Samo dva dana kasnije na istoj cesti u blizini sela Podstrane III. bataljon je ponovno napao dva talijanska kamiona, u kojima se nalazilo oko 40 talijanskih vojnika crnokošuljaša. U napadu su ubijena 23, a ranjeno 15 vojnika i oficira. Kad se bataljon poslije napada povukao u Mosor, Talijani su došli u Podstranu, ubili 25 muškaraca i jednu ženu i zapalili preko 30 kuća. U izvještaju¹ ustaške

¹) Zbornik V. I. I. V/10 dok. br. 133.

Kotarske oblasti Omiš od 15. decembra 1942. g. o napadu partizana na talijansku kolonu kod sela Podstrane među ostalim piše:

Dne 4. prosinca 1942. oko 8 sati jedna veća grupa partizana njih oko 150, naoružani sa puškama i sa nekoliko puškostrojnicama na mjestu »Mutegras« kod sela Podstrane, občine Priko - Poljica, na cesti koja vodi Omiš - Split, napali su jednu talijansku kolonu od dva samovoza u kojima je bilo oko 40 vojnika.

Radi izvida izaslata je ophodnja ove postaje, koja je nakon 3/4 sata nego je napad izvršen stigla na mjesto napada i zatekla slijedeće: dva talijanska samovoza od kojih je jedan potpuno izgorio, osim željeznarije, također u njemu su se zatekla 4 talijanska vojnika, koja su naprosto izpečena. Drugi samovoz bio je od prvog udaljen oko 200 metara, nađen je od ophodnje čitav, osim što je razrešetan tanetima. Na cesti oko samovoza bilo je 23 lješine izginulih talijanskih vojnika, među kojima jedan častnik, čije ime nisam mogao utvrditi.

Radi odmazde istog dana oko 10 sati iz Omiša i Splita došlo je više satnija talijanske vojske raznog oružja i odmah nastavili paljenjem kuća u selu Podstrani, općine Priko-Poljica te zapalili kuću (vulu Ante Buljana, vlasnika tvornice likera u Splitu).

Ova talijanska vojska pod vodstvom jednog talijanskog pukovnika, koji je u isto vrijeme i zapovjednik mjesta posade u Omišu, izvršila je pokolj nad slijedećim osobama u selu Podstrani ili su bili zaklati ili ubijeni vatrenim oružjem, i to:

1) Karaman Juru starog 70 godina, 2) Slavodića Slavomira starog 60 godina, 3) njegovu ženu staru 60 godina, 4) Zukić Milenka star 35 godina, 5) Brajičić Rafaela starog 40 godina, 6) Brajičić Petra starog 40 godina, 7) brata mu Ivana starog 38 godina, 8) Brajičić Marina Antina starog 30 godina, 9) Čičerić Štipana starog 35 godina, 10) Čičerić Petra starog 45 godina, 11) sina mu Petra starog 15 godina, 12) Glavinović Zorka starog 20 godina, 13) Potić Petra starog 77 godina, 14) Banić Marina reč. Vatrića starog 60 godina, 15) Perić Marina Antina starog 45 godina, 16) sina mu Ivana starog 19 godina, 17) Car Petra starog 50 godina, 18) Bagatim Matu starog 50 godina, 19) Šarića Marina pok. Ante starog 50 godina, 20) Bakula Ivana pok. Ivana starog 45 godina, 21) Perišić Ivana Marinova starog 28 godina, 22) Bagatim Tomislava Antuna starog 13 godina i 23) odsjekli nogu Kaštelančić Ani ženi Antinoj staroj 29 godina.

Ubijeni od tek. br. 3 do 7 kada su vidjeli da ide talijanska vojska skrili su se u jednu kuću, gdje su zatečeni od strane talijanskih vojnika i tu noževima ih poklali i ostavili.

Pod tek. br. 8 isti je kada je vidio talijansku vojsku, videći tamošnje djevojke da ih nagone da skaču u vatru preko neke ograde, otišao je kod njih moleći ih da to ne čine od nevinih djevojjaka. Talijani su ga na mjestu noževima izsjekli, ostale su Talijani naprosto zaticajući po ulicama narod iz vatrelog oružja poubijali i tako ostavili.«

15. decembra jedinice III. bataljona izvršile su napad na talijanski blindirani voz na pruzi Split - Knin, na mjestu između Labina i Kaštel-Staroga. Talijani u vozu otvorili su vatru iz svih oružja.

nakon čega se razvila žestoka borba, koja je trajala sve od 11 do 3 sata poslije podne. Za sve vrijeme talijanska artiljerija iz garnizona u Divuljama zasipala je partizane ubitačnom vatrom, a njihovi hidroavioni bombardirali su partizanske položaje. Partizanima je ipak pošlo za rukom da sruše lokomotivu blindiranog voza, nakon čega su se povukli, ne pretrpjevši nikakve gubitke. Talijani su u toj borbi imali 12 mrtvih i veći broj ranjenih vojnika.

Drugi bataljon III. Dalmatinske brigade kroz to vrijeme izvodi akcije na cesti i pruzi Sinj - Split. U izvještaju¹ Štaba IV. operativne zone od 28. decembra Glavnom štabu PO Hrvatske među ostalim piše:

»17. ov. mj. jedinice II. Bataljona postavile su eksploziv na pruzi Sinj - Split i nagaznu minu na cesti Sinj - Split. U blizini su postavljene zasjede. Neprijateljske snage koje uslijed naših ranijih akcija na toj cesti kontrolišu prugu i cestu, te su i tom prilikom primijetili na cesti zakopanu minu. U to isto vrijeme naišla su iz Splita dva tenka i 27 kamiona talijanskih vojnika koji su se odmah razvili u strijelce i počeli pretraživati teren. Naši borci su ih pustili i iz blizine otvorili vatru na njih. Borba je trajala od 10 do 12 sati kada su se naši borci povukli na povoljnije položaje iznad sela Koprivno. U međuvremenu naišao je i voz iz Splita. Iako je neprijatelj poslije pronalaska mine na cesti detaljno pregledao prugu, nije primijetio naš eksploziv, koji je bio vješto kamufliran. Na opšte iznenađenje neprijatelja kada je lokomotiva naišla, eksploziv se upalio i uništio lokomotivu. U borbi koja se vodila neprijatelj je imao oko 40 mrtvih i veći broj ranjenih. Naši su imali jednog teže ranjenog, koji je poslije umro. Uslijed akcija izvršenih na komunikacija Split - Sinj neprijatelj je povećao osiguranje na njima, detaljno ih kontroliše sa jačim snagama. Zbog toga naše jedinice prilikom ovih akcija nisu došle do nikakvog plijena.

19. tek. mj. jedinice II. Bataljona postavile su nagaznu minu na cesti Sinj - Split, kod Kukuzovca, pred samim Sinjom. 20. tek. mj. u 15,30 sati naišli su neprijateljski kamioni iz Sinja. Nakon toga čula se jaka eksplozija. Uslijed jake magle i kiše naše jedinice nisu mogle da vide gubitke neprijatelja. Prema naknadnim podacima naše ob. službe, na minu je naišao neprijateljski tenk koji je potpuno uništen.«

Talijani su krajem novembra i početkom decembra povukli trupe iz svojih dotadašnjih garnizona u Bosanskom Grahovu, Vrlici. Trilju, Blatu n/C, Šestanovcu i Imotskom. Na povlačenje talijanskih trupa iz unutrašnjosti Dalmacije gledano je u partizanskim redovima kao na posljedicu niza poraza, koje su Talijani u to vrijeme trpjeli na afričkom bojištu. Moglo se pretpostaviti, da bi Talijani gubitkom

¹ Zbornik v. I. I. V/10 dok. br. 83.

Afrike, i očekivanom invazijom saveznika na Italiju, bili prisiljeni da se povuku i s druge strane Jadrana. Tih dana uporno su se prenosili glasovi i o povlačenju talijanskog garnizona iz Sinja. U vezi s tim III. dalmatinska brigada bila je dobila naređenje Štaba IV. operativne zone, da u slučaju, da Talijani napuste Sinj, odmah izvrši napad na ustaški garnizon i oslobodi grad. Postupajući po naređenju Štaba zone, dva bataljona III. dalmatinske brigade rasporedili su se u drugoj polovini decembra na prostoru jugozapadno i zapadno od Sinja.

Noću 21. decembra jedna kolona u sastavu od tri ustaške bojne iz Sinja, razvivši na velikom prostoru svoj borbeni poredak, predvođena ustaškom milicijom iz sela Maljkova i Potravlja, neopaženo se približila četama III. bataljona u selu Zelovu i zatvorila ih u obruč. Oko šest sati ujutro ustaše su prešle u napad. Partizani su prihvatili borbu i u toku jutra odbili niz ustaških pokušaja, da ih potisnu na što uži prostor i u obruču unište. Komesar bataljona Stevo Marković uputio je kurira u III. četuu, koja se nalazila nekoliko kilometara daleko u zaseoku Beare, naredivši joj, da se pod borbom povlači u predio Svilaje iznad Zelova, gdje će se okupiti sve snage bataljona za odlučni juriš i probijanje neprijateljskog obruča.

Bilo je oko 11 sati prije podne, kada su sve tri čete došle na položaje iznad sela Zelova. Stab bataljona odmah donosi odluku, da se proboj neprijateljskog obruča izvrši u pravcu sela Hrvača. U silovitom naletu partizanskih četa ustaški redovi bili su razbijeni. Bježeći u panici niz obronke Svilaje, ustaše su bacale rance, oružje i municiju, a neki se zavlačili u grmlje, gdje su pronađeni i zarobljeni. Razbijene dijelove ustaških bojni partizani su gonili sve do Hrvača i zaustavili se pred samim mjestom, u kojemu se pored domobrana nalazio jaki talijanski garnizon.

U toj borbi, posebno u času probijanja neprijateljskog obruča, sve jedinice III. bataljona ispoljile su visak borbeni moral i pokazale izvanrednu hrabrost, pri čemu su junački podvizi pojedinaca dolazili do naročitog izražaja.

Nekoliko dana kasnije po naređenju Štaba brigade III. bataljon odlazi na sektor Drniša, gdje zatvara pravac Drniš - Vrlika, a položaje na pravcu Zelovo - Sinj i Zelovo - Hrvače drže jedinice II. bataljona III. dalmatinske brigade.

Drugi bataljon je u noći između 12. i 13. decembra napao ustašku miliciju u selu Satriću blizu Sinja. U višesatnoj noćnoj borbi

neprijateljska obrana bila je razbijena, pa se ustaše zatvaraju u školsku zgradu, iz koje pružaju ogorčeni otpor. U zoru priskače im u pomoć seoska milicija i oko stotinu domobrana iz sela Potravlja, pod čijom zaštitom milicioneri napuštaju školu i bježe prema Sinju.

U noći 23. decembra jedinice II. bataljona napadaju ustašku miliciju i u selu Sićanima nedaleko od Dicma. Pod zaštitom noći neprijatelj se povukao prema Sinju, pri čemu u partizansku zasjedu upada nekoliko ustaša milicionera od kojih su dvojica bila zarobljena.

Do kraja decembra 1942. g. i tokom januara 1943. jedinice II. bataljona III. dalmatinske brigade vrše neprestane napade na ustašku miliciju u selima uokolo Svilaje. Naročito uporne bile su borbe s ustaškom milicijom u selu Maljkovu. Samo zahvaljujući blizini ustaškog garnizona u Sinju, koji napadnutim selima šalje redovito u pomoć svoje trupe, ustaški su milicioneri u više navrata bili spašeni od potpunog uništenja. Pod zaštitom trupa iz Sinja oni su se često izvlačili iz klopke, da bi se nakon izvjesnog vremena ponovno vratili u selo. Pa ipak, sve čete III. bataljona bile su u tim borbama s ustaškom seoskom milicijom uništile veći broj njenih pripadnika i zaplijenile njihovo oružje.

U prvoj polovini decembra na sektor Muća došao je i Primorski bataljon, koji se poslije dvodnevni ogorčenih bojeva s Talijanima i četnicima na terenu Srma brodom prebacio preko Krke i time izbjegao opkoljavanje od strane neprijatelja. Primorski bataljon stavlja se privremeno pod komandu Štaba III. dalmatinske brigade i vodi uspješne borbe s neprijateljem na prostoru između Šibenika i Drniša.

Po dolasku u područje Drniša jedinice III. bataljona III. dalmatinske brigade bile su raspoređene na prostoru sela Štikova, odakle Štab bataljona rukovodi operacijama čišćenja četničkih uporišta u selima Kosovske doline. Zajedno s četama I. bataljona III. bataljon vodi borbe s četnicima u Markovcu, Orliću, Karanovcu, Grubniću i drugim kosovskim selima. Naročito oštre borbe vođene su u zoru 27. decembra s jednom kolonom od oko 300 četnika i 200 Talijana, koja se pokušala probiti pravcem Knin - Topolje - Mala Polača - Velika Polača - Kijevo. i zatvoriti jedinice bataljona, koje se nalaze na Pakovu brdu, Oštroj glavici i u podnožju Kozjaka. Poslije višesatne žestoke borbe neprijatelj je bio zaustavljen i prisiljen da se vrati natrag. Pri povlačenju četnici su upali u zapadni dio sela Polača, zapalili 7 kuća i opljačkali žito i zatečenu stoku.

Snage I. i III. bataljona III. dalmatinske brigade u kombiniranoj akciji u noći između 7. i 8. januara izvršile su napad na poznato četničko uporište u selu Ridanima. U samom početku borbe, videći napad nadmoćnijih partizanskih snaga, četnici se izvlače u pravcu Kosova. Poslije nekoliko dana oni se vraćaju natrag u selo, a bataljoni 17. januara izvode novi napad na Ridane i Markovac. U ovoj akciji učestvuje i novoformirani Kninski bataljon¹, koji upravo tih dana ulazi u sastav III. dalmatinske brigade kao njen IV. bataljon.

Dok je Kninski bataljon nesmetano ušao u selo Markovac, jer se neprijatelj još ranije bio povukao, borba za Ridane bila je žestoka. Četnici su se zatvorili u mjesnu školu, iz koje su pružali ogorčeni otpor. Tek oko 3 sata ujutro, osjetivši, da će biti savladani, oni napuštaju zgradu i u neredu bježe prema Kosovu.

Nakon razbijanja četnika u selima istočnog dijela Kosova polja manje partizanske snage čuvaju prilaze oslobođenom području iz pravca Drniša, a Primorski bataljon, I., III. i IV. (Kninski) bataljon III. dalmatinske brigade odlaze na područje Knin - Golubić - Strmica, gdje zajedno s jedinicama II. proleTERSKE divizije vode ogorčene bojeve s četnicima popa Momčila Đujića. Naročito oštre borbe vodio je III. bataljon na planini Pleševici, gdje je opkoljen od nadmoćnijih četničkih snaga imao u probijanju 15 mrtvih i oko 20 ranjenih boraca. Među poginulima nalazio se i zamjenik komesara bataljona Branko Marić.

LIVNO PONOVRNO U RUKAMA PARTIZANA

Za vrijeme, dok su jedinice III. dalmatinske brigade izvodile uspješne operacije u predjelu srednje Dalmacije, na livanjskom području odvijali su se značajni događaji.

Koncem novembra 1942. jedinice II. proleTERSKE divizije, potpomognute bataljonima IX. ličke brigade, napale su i prvi put od početka rata oslobodile poznato četničko uporište na jugozapadnom rubu Livanjskog polja — gradić Bosansko Grahovo.

Nakon oslobođenja Grahova i razbijanja četničkih formacija na sektoru Strmica - Golubić - Plavno brigade II. proleTERSKE divi-

¹ Kninski bataljon formiranjem V. dalmatinske brigade ulazi u njen sastav. Komandant bataljona bio je Jošo Durbaba, a komesar Tode Čuruvija.

zije napuštaju taj sektor i po naređenju Vrhovnog štaba otpočinju operacije u pravcu Livno - Duvno - Kupres.

Poslije povlačenja II. proleterske divizije s područja Grahova položaje prema Strmici i Kninu drže bataljoni IX. ličke brigade. Međutim i Lička brigada uskoro dobiva naređenje; da se vrati natrag u Liku, s tim, da jedan bataljon privremeno ostavi kao posadu u Bosanskom Grahovu. Ali, snage jednog bataljona nisu bile garancija za sigurnost Grahova. Neprijateljske trupe iz garnizona u Kninu i Strmici mogle su svakog časa prijeći u napad i ponovno zauzeti taj gradić. Zbog toga je Štab IV. operativne zone odlučio da za pojačanje ličkom bataljonu uputi u Grahovo Dinarski bataljon, koji se u međuvremenu bio formirao na Dinari. U naređenju¹ Štaba zone od 1. decembra 1942. stajalo je slijedeće:

»Štabu Dinarskog bataljona.

1. Odmah po dobijanju ovog naređenja prikupite vaš bataljon i najkraćim pravcem uputite se u Grahovo. U Grahovu se sada nalaze jedinice Ličke brigade od kojih će po vašem dolasku tamo ostati samo jedan bataljon pod čiju ćete se komandu vi staviti.

2. Zadatak ova dva bataljona sa jedinstvenom komandom bit će u zatvaranju pravca Strmica - Grahovo — odnosno Knin - Grahovo.

3. Jedinice vašeg bataljona razmjestite po periferiji grada i na prostoru gdje ćete biti što manje izloženi ugledu i dejstvu iz vazduha, jer su talijanski avioni bombardirali Grahovo još dok su njihove jedinice bile u njemu, misleći da su ga napustile.

4. Razvijajte što veću obavještajnu službu i svojim izviđačkim dijelovima stalno pratite neprijateljski pokret i stanje u garnizonu Strmici. Morate biti vrlo budni, jer nije isključeno da izvjesne četničke bande iako razbijene u posljednje vrijeme, ne pokušavaju kakav prepad na vaše jedinice. Preko naših drugova koji su na tom sektoru, obavještavajte se stalno o situaciji u Kninu i o tome nas izvještavajte. Koristite iskustva drugova Ličana i sa njima zajedno pristupite jednom planskom radu.

8. Ako već nije ništa preduzeto sa bataljonom Ličke brigade preduzmite mjere za organiziranje komande mjesta i nastojte da se u gradu uspostavi za što kraće vrijeme normalan život. Povedite računa o postupanju sa četničkim porodicama ukoliko takovih ima gdje morate biti taktički i elastični.

9. Za slučaj kakovog jačeg pritiska na tom pravcu, u što mi ne vjerujemo, vaš zadatak je da na svaki način zadržite neprijatelja do dolaska pojačanja, jer i sami znate što za nas predstavlja držanje Grahova. O ovakvom slučaju morate nas na vrijeme obavijestiti, a isto tako i Vrhovni štab sa kojim možete i treba da uspostavite telefonsku vezu, pošto je veza do sada postojala do Resanovaca.«

> Original u arhivi v. I. I. Beograd.

Snage II. proleterske divizije u noći 15. decembra napale su neprijatelja u gradu Livnu. U žestokoj borbi, koja je trajala 30 sati, poslije niza snažnih juriša Livno je ponovno bilo oslobođeno. Razbijeni redovi ustaškog garnizona u paničnom bijegu odstupili su prema Šuici. U borbi za Livno naročito se bio istakao IV. bataljon IV. crnogorske brigade, koji je još u toku noći prodro u centar grada i time razbio organiziranu neprijateljsku obranu.

Druga dalmatinska brigada napadala je Livno sa svoja dva bataljona, dok je III. bataljon bio upućen u zasjedu na Borovu Glavu prema Šuici sa zadatkom, da onemogući eventualni ispad neprijatelja iz šuičkog garnizona.

U borbi za Livno težak zadatak bio je dobio II. bataljon ove brigade. On je imao napadati i zauzeti jedan od najutvrđenijih položaja u neprijateljskoj obrani grada, t. zv. Bašajkovac. Ni poslije pet uzastopnih juriša Dalmatinci nisu uspjeli osvojiti Bašajkovac. U tim jurišima II. bataljon II. dalmatinske brigade pretrpio je osjetne gubitke u mrtvim i ranjenim borcima.

Prvi bataljon II. dalmatinske brigade napadao je neprijateljske položaje sa južne strane grada i u sadejstvu sa II. proleterskom brigadom uspješno-izvršio postavljeni zadatak.

Treći bataljon na Borovoj Glavi, zbog nebudnosti Štaba, bio je iznenađen od neprijatelja iz pravca Šuice, uslijed čega je imao 8 mrtvih i 20 ranjenih boraca.

Odmah poslije zauzimanja Livna II. dalmatinska brigada narednjem Štabu II. divizije NOV Jugoslavije dobila je zadatak, da izvrši napad na ustaško uporište Šuicu. U noći između 17. i 18. decembra, u času, kada su se bataljoni II. dalmatinske brigade približavali položajima za napad, ustaše su napustile Šuicu i povukle se prema Duvnu ne pruživši brigadi nikakav otpor.

Slijedeće noći dva bataljona II. dalmatinske brigade zajedno s jedinicama IV. Crnogorske napali su i oslobodili grad Duvno. U vrijeme partizanskog napada ustaško-domobranski garnizon u Duvnu brojio je oko 3000 vojnika. Donoseći odluku da se napadne Duvno, Štab II. divizije nije znao, da u njemu postoje tolike neprijateljske snage. Ali dezorganizacija u ustaško-domobranskim redovima, naročito poslije pada Livna, i snažni napadi boraca IV. crnogorske i II. dalmatinske brigade učinili su, da su i tolike neprijateljske snage, poslije 6-časovne borbe, bile prisiljene na odstupanje.

Ponovno razbijeni i demoralizirani neprijatelj bježao je iz Duvna preko poplavljenog Duvanjskog polja, jedinog prolaza, koji par-

tizani nisu bili zatvorili. Izvukavši se preko močvara, neprijatelj je izbjegao partizanske zasjede postavljene na svim cestama blizu Duvna. Zahvaljujući tome, u borbi za Duvno, neprijatelj je izgubio samo pedesetak vojnika.

Drugoj dalmatinskoj brigadi bile su ovo prve jače borbe, otkad je ušla u sastav II. proleterske divizije. Uslijed nedovoljnog iskustva pri zauzimanju utvrđenih položaja i nebudnosti Štaba II. bataljona na Borovoj Glavi brigada je u tim borbama imala oko stotinu mrtvih i ranjenih boraca. Međutim, učestvujući prvi put u većim kombiniranim operacijama, borci II. dalmatinske brigade bili su se još više prekalili i stekli nova, dotada nepoznata iskustva zamašnijih akcija.

Neprijatelj, koji se u noći 19. decembra bio izvukao iz Duvna, zaustavio se na dnu Duvanjskog polja i poslije dva dana snagama od oko 600 ustaša i domobrana ponovo pokušao upasti u Duvno. Istovremeno IV. crnogorska brigada krenula je u pravcu, gdje su se ustaše bile zaustavile, u namjeri, da ih napadne. Tako se dogodilo, da su se obje kolone, ustaška i partizanska, sukobile u susretu. Spretnim manevrom IV. crnogorska brigada uspijeva da podvoji neprijateljske snage i nanese im gubitke od oko 30 ubijenih vojnika. Ustaše se poslije toga ponovno povlače prema drugoj strani Duvanjskog polja.

Prilikom oslobođenja Livna i Duvna partizani su zaplijenili velike količine oružja i drugog ratnog materijala. Pored ostalog bila su zaplijenjena i dva brdska topa, nekoliko teških i lakih bacača mina, veći broj automatskog oružja i municije za sva oružja. U borbi za Livno partizani su oštetili jedna ustaška borna kola¹, koja su mehaničari uspjeli ponovno osposobiti, tako da su ih partizani upotrebili prilikom napada na Duvno.

Poslije tih uspješno završenih operacija, u kojima su bili oslobođeni Bosansko Grahovo, Livno, Suica i Duvno, II. proleterska divizija zauzela je nove položaje: IV. crnogorska brigada rasporedila je svoje jedinice na prostoru južno od Duvna, prema Posušju i Aržanu, II. dalmatinska brigada drži položaje prema Kupresu, dok je II. proleterska (Srbijanska) brigada ostala u pozadini kao divizijska rezerva.

¹ Ova kola bila su djelomično zapaljena flašom benzina, koju je na njih za vrijeme uličnih borbi bacio borac Dušan Strugar iz IV. crnogorske brigade.

PRVA DALMATINSKA BRIGADA U NAPADU NA JAJCE

Zajedno s ostalim brigadama III. divizije Prva dalmatinska brigada 26. novembra 1942. učestvuje u napadu na grad Jajce. Borba za Jajce donijela je borcima I. dalmatinske brigade besmrtnu slavu. Dobivši zadatak, da savlada najutvrđeniji položaj u neprijateljskoj obrani grada, Cusinu, I. dalmatinska brigada ispoljila je u napadu sve one odlike, koje su dotada krasile u borbi ostale proleterске brigade.

Položaji na Cusini bili su utvrđeni redovima od ukupno 42 jaka bunkera, među kojima se nalazila isprepletana bodljikava žica. Osjećajući se sigurnim u tim utvrđama, ustaše su za vrijeme borbe dobacivale iz bunkera riječi poruge na račun partizana i njihove namjere, da zauzmu Jajce. Međutim, pred masovnim heroizmom i samoprijegorom boraca I. dalmatinske brigade slomila se ustaška obrana utvrđene Cusine. Borci su puzeći po zemlji, koja je gorjela od ustaške vatre, dolazili do pred same bunkere, ubacivali u njih bombe i tako ih jednog po jednog likvidirali. Pritom je bilo jezivih prizora međusobnog obračunavanja, u kojima su gole ruke svršavale ono, što nije moglo učiniti oružje. Padom Čusine oslobođenje Jajca bilo je dobrim dijelom završeno.

Nekoliko dana po oslobođenju Jajca hrabro je poginuo komandant I. dalmatinske brigade Božo Bilić-Marijan. Obilazeći jedinice na položajima oko grada, zašao je s kuririma u selo Brvanci, koje su dotada držali partizani. Ali toga dana selo su ponovno zauzeli Nijemci. Komandant Bilić pao je pokošen iz njemačke strojnice. Petar Četković, komandant III. proleterске divizije, u jednom pismu štabu IV. operativne zone o napadu I. dalmatinske na Jajce i pogibiji njenog komandanta piše:

»Dragi druže Vicko i ostali drugovi i drugarice.

Prošlo je mnogo vremena otkako smo otišli iz Glamoča, a nisam vam se nikada javio. Ima dosta posla i peripetija, što slušate preko radia, pa o tome neću vam ništa pisati.

Pisaću vam drugo, što će vas mnogo ožalostiti, a to je da je naš dragi Marjan poginuo 4. XII. u selu Brvanci kod Jajca. Bila je gusta magla, šuma i snijeg, pa je obilazio bataljone na položaju. Od III-eg bataljona pošao je ka II-om u pravcu sela Brvanci sa tri četiri kurira i došao do samog sela, gdje je malo ranije bio jedan vod iz II-og bataljona. Međutim, za proteklo pola časa situacija se bila izmijenila i Nijemci su bili zauzeli selo. Kada je došao u selo Nijemci su otvorili mitraljesku vatru

sa 10 metara na njih i tu je poginuo Marjan sa dva kurira, a izbjegli su svega dva kurira. Eto kako mu se desilo, jer je bio previše neoprezan i hrabar. Razumljivo je da komandant brigade u teškim prilikama obide svoje bataljone na položaju, i to je dužan, ali ne treba da ide on kao izviđač na čelu, već da se obezbjedi sa izvjesnim brojem drugova. Marjan je bio junak i herojski se svuda borio, pa i tom prilikom i prilikom zauzeća Jajca, kao i na mnogo drugih mjesta, što je vama dobro poznato.

Pri zauzeću Jajca bio je vrlo težak zadatak za I. dalmatinsku brigadu: zauzeće utvrđenog položaja Cusine, na kome je bilo 42 jaka bunkera sa posadom od Nijemaca i ustaša. Bataljoni su hrabro jurišali na žicu i bunkere, ali ih je jaka vatra zadržavala i nije bilo uspjeha. Naredio sam da se upotrebi brigadna rezerva od jednog bataljona. Sa tom rezervom pošao je i štab brigade i lično izvršio raspored za napad, te je iz neposredne blizine osmatrao tok napada. Drug Marjan nije se sa tim zadovoljio, nego je pošao u strijeljački stroj i sa bombašima bacao bombe u bunkere i položaj su zauzeli ujutro u 5 časova. Time je dvije trećine zadatka zauzeća Jajca riješila Dalmatinska brigada. Odatle se sretno vratilo i njegova brigada, kao što vam je poznato po našem predlogu pohvaljena je od Vrhovnog štaba. Za cjelokupni njegov patriotski rad dostavili smo da se naš dragi Marjan oglasi za narodnog heroja.

Sada dalje produžavamo dejstvo, gdje brigada vrlo se lijepo drži i postiže uspjehe, o čemu slušate preko »Sl. Jugoslavije«. Njen komandant sada vrlo dobar drug, Gligo Mandić, zamjenik komandanta Crnogorske brigade, a njegov zamjenik je Peko Bogdan.

Saznali smo o evakuaciji mnogih mjesta u Dalmaciji pa sigurno imate puno posla, na što vam zavidimo jer ćete imati i puno uspjeha.

Molim vas da priloženo pismo pošaljete komandantu III. brigade drugu Branku Silvestru i da mu se uredno predade.

Za sada je dosta, već primite mnogo drugarskih pozdrava.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

od vašeg Pera«

PARTIZANSKE AKCIJE NA MORU

Mnogo ranije nego je bila donesena odluka o stvaranju partizanske mornarice, partizani su u Makarskom i Šibenskom Primorju već bili izveli niz borbenih akcija na moru. Među njima naročito se isticalo potapanje talijanskih glibođera na ušću Neretve, morski desant na Pelješac, čiji rezultat je bio razoružanje finansijske stanice u Crkvici, iskrcavanje na istočni dio otoka Hvara radi razoružanja žandarmerijske stanice u mjestu Bogomolju i potapljanje

broda¹, koji je držao redovitu prugu Šibenik - Zaton - Skradin, kojom su Talijani snabdijevali svoje garnizone u tim mjestima.

Krajem jula 1942. biokovski partizani uspjeli su potopiti i parobrod »Vis, koji je saobraćao na relaciji Split—Makarska—Gradac. Akcija je bila izvedena na slijedeći način: dva omladinca ukrcala su se na parobrod u Podgori; oni su imali zadatak da izvide, koliko se ustaških žandara nalazi u pratnji broda i da o tome, čim brod pristane u Živogožde, izvijeste partizane, koji su se trebali ispustiti u ovo mjesto neposredno pred odlazak broda.

Čim je parobrod uplovio u Živogošće i pristao uz gat, u njega su ušli partizani Niko Glavina, Petar Peko i Božo Mikulić preobučeni u seljačka odijela, noseći u rukama kante s uljem, ali i o pojasu sakriveno oružje. Omladinci skojevci — prema ranijem dogovoru — izvijestili su ih o stanju na parobrodu. Nagli povik: »Ruke u vis, predajte se!« iznenadio je žandare i putnike na brodu. Od trojice žandara dvojica su se odmah predala, dok je treći pokušao pucati, zbog čega je na mjestu ubijen. Na brod su zatim ušli borci partizanskog voda i naredili, da se roba i putnici iskrcaju na obalu. Kad je parobrod bio ispražnjen, kapetan je dobio nalog, da vozi na pučinu. Na mjestu, gdje je dubina već bila velika, otvoreni su ventili, nakon čega je parobrod »Vis« potonuo.

U to vrijeme izvršen je i ponovni desant biokovskih partizana na otok Hvar, na mjesto Bogomolje, gdje je razoružana žandarmerijska stanica. U Hvarskom kanalu zarobljen je neprijateljski brod »Mira«, pun naranača, limuna i drugog voća. Hvarski partizani su brodom na vesla pošli na otočić šćedro i zaplijenili na svjetioniku nekoliko kanta petroleja i drugog materijala. Korčulanski partizani prebacili su se brodom na tri milje udaljen svjetionik Pločice i oduzeli dalekozor, petrolej za rasvjetu i jednu vojničku pušku. Borci Primorske čete u čamcu na vesla sačekali su talijanski trabakul par milja sjeverozapadno od Murtera, napali ga, likvidirali oružanu pratnju od 4 talijanska vojnika, a zatim brod zapalili.² Slične akcije vršile su se duž čitave dalmatinske obale takoreći svakodnevno.

¹ Na brod su sa položaja sv. Josip zapucali partizani Primorske čete i prisilili ga, da skrene k obali, gdje je potopljen. S tog istog položaja krajem jula borci Primorske čete pucali su na jedan talijanski brod, koji je prevozio trupe iz Šibenika u Skradin. Kako nije htio skrenuti k obali, partizani su ga osuli mitraljeskom vatrom, od koje je poginulo i bilo ranjeno oko 30 vojnika. Mecima izrešetan brod počeo se puniti vodom, pa su ga Talijani nasukali.

² Trabakul je bio pun vina. Veći broj bačava, koje u požaru nisu sve uništeno, kasnije je okolno stanovništvo pokupilo po moru.

PARTIZANSKE VEZE NA MORU

Posebnu partizansku aktivnost na moru predstavljaju veze između kopna i otoka, koje su se održavale pomoću malih ribarskih brodova: kaića, barka i leuta. Svake večeri u prvi sumrak, te male lađice s partizanskim posadama napuštale su svoje skrovite uvale i kretale k drugoj obali, da tamo prenesu poštu, razni materijal, naročitu hranu, nove dobrovoljce, terenskopoliitičke radnike i često ranjenike.

Te veze naročito su bile razvijene između Makarskog Primorja i Srednjodalmatinskog otočja. Iz primorskih mjesta na tom dijelu obale: Podgore, Igrana, Drašnica i drugih išla je veza za luku Stara, na otoku Hvaru. Samo nekoliko stotina metara iznad te luke nalazi se malo siromašno selo Bogomolje. To selo je u toku čitave NOB bilo centar-stjecište svih morskih veza sa srednjodalmatinskim otocima. Tako je veza iz Visa pristizala u malu uvalu Zračice nedaleko od mjesta Hvara, a odatle je išla kopnom do Bogomolja. Veza iz Šolte pristajala je nedaleko Milne na otoku Braču, dok je bračka pristizala u skrovitu uvalicu Oskorušna na sjeverozapadnom dijelu stoka Hvara, odakle je također kopnom išla za Bogomolje. Brodovi s Mljeta pristajali su na Pelješcu u uvalu Dingač, a veza iz Korčule i Pelješca išla je do uvale Pelinovik na južnoj strani otoka, ispod samog Bogomolja.

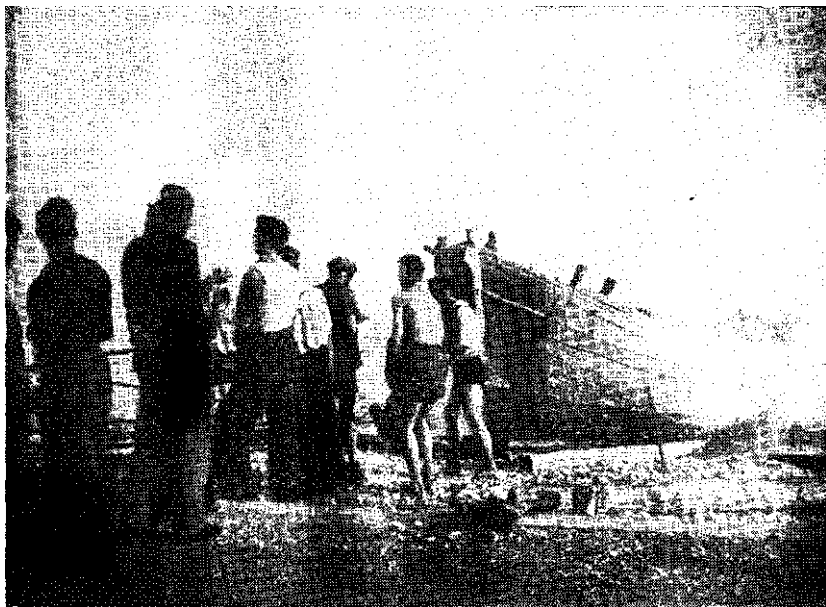
Na taj način u selu Bogomolju često bi se našle veće količine hrane, grupe novih dobrovoljaca, odjeće i svakovrsnog materijala, Jcoji se upućivao u Biokovo.¹

Veza između Makarskog Primorja i uvale Stara najprije se održavala brodom »Pionir«, na kojemu se uvijek nalazila grupa od 4 partizana naoružana puškama i jednim puškomitraljezom. Kad su kasnije biokovski partizani zaplijenili od neprijatelja brod »Evropa«, preudესili su ga, ogradili ivice i nasuli ih šljunkom, da bi branio borce od neprijateljskih metaka, i dali mu ime »Partizan«. Zaplijenjeni brod »Evropa« imao je znatno jači motor od »Pionira«

¹ Organizator većine tih veza i rukovodilac centra za vezu Biokovo — Srednjodalmatinski otoci u Bogomolju bio je Radovančić Frane-Bilae. U vrijeme neprijateljskih ofenziva na Biokovo i višednevnih blokada makarske obale od strane brodova talijanske ratne mornarice on je više puta u noći u maloj sandolini prelazio Hvarsko-makaranski kanal provlačeći se kroz neprijateljsko brodovlje i donosio poštu, direktive i ostalo.

bio je čvršće građen, pa su se na njemu partizanski mornari osjećali spremniji i za veće pothvate na moru.

Talijani su znali, da te veze postoje, pa su činili sve u namjeri, da ih onemoguće. Najprije su pokupili sve brodove u lukama Srednjo-dalmatinskog otočja, one lošije zapalili, a bolje odvezli u svoje garnizone. Računali su, da će među svim tim brodovljem biti i

Prvi partizanski brod »Pionir« posada izvlači na kopno, da bi ga nakon obavljenog noćnog zadatka sklonila od neprijateljske avijacije u obližnju šumicu

oni, kojima se služe partizani. Usto su pojačali i kontrolu u srednjo-dalmatinskim kanalima. Nekoliko patrolnih čamaca-vedeta i torpiljarki danonoćno je patroliralo u Bračkom i Hvarskom kanalu. Ali sve je bilo uzalud. Oni nikada nisu uspjeli uhvatiti bilo koji partizanski čamac s posadom. Kako su znali, da se partizanske veze morem i dalje neprestano održavaju, i vjerujući, da se pretežni dio partizanskog brodovlja sklanja u luke oslobođenog dijela Makar-

skog Primorja, otpočinju vršiti sve češće desante na taj dio obale u namjeri, da to brodovlje unište.¹

Tako tokom druge polovine 1942. g. Talijani vrše niz uzastopnih pokušaja iskrcavanja u područja oslobođenog Primorja. Na tom dijelu Makarskog Primorja bilo je u to vrijeme stacionirano svega nekoliko manjih partizanskih vodova, koji nisu bili u stanju da brane cijelu obalu. Zato se budno pratio svaki pokret talijanskog brodovlja. Kad bi se ocijenilo mjesto talijanskog iskrcavanja, borci bi tada redovito trčali, kako bi stigli prije Talijana i postavili zasjedu. Kada bi im to uspjelo, partizani su puštali talijanske brodove da se približe samoj obali, a onda bi na njih otvarali plotunsku vatru iz pušaka. Tada je na talijanskim brodovima redovito nastajala panika, a brodske mašine stavljane su u punu snagu: brodovi bi vozili k pučini. S rastojanja od više stotina metara Talijani bi otvarali žestoku vatru iz svih brodskih oružja i tukli ne samo partizanske položaje, nego mnogo više i okrutnije primorska sela u tom području.

Ali partizanski vodovi nisu mogli uvijek pristići na svako mjesto, gdje su Talijani vršili iskrcavanje. I tada im se često suprotstavljalo po nekoliko boraca ili političko-terenskih radnika, koji su u više navrata svojom prisebnošću i heroizmom prisilili Talijane na povlačenje. Jednog jutra uspjelo je talijanskoj torpiljarci, sa oko 200 vojnika, ući u luku Podgoru. Još prije nego je torpiljarka uplovila, iza kolone, za koju se vežu brodovi, sakrio se borac Siniša Paunović. On je u ruci držao komad vodovodne cijevi, nabijene sa 4 kilograma ekrazita. Upravo u momentu, kad je vojnicima naređeno, da silaze na kopno, Paunović je među njih bacio zapaljenu cijev. Na; prije se čula strahovita eksplozija, digao se ogroman stup dima, s broda su dopirali jauci i zapomaganje. U isto vrijeme brat Siniše, Branko Paunović, iz zaklona s razdaljine od svega nekoliko desetaka metara počeo je tući po torpiljarci puškomitralješkom vatrom. Talijani su na brzinu presjekli konop, kojim su se bili privezali uz obalu, i najvećom brzinom otplovili prema pučini.

Međutim, Talijani su ponekad ipak uspijevali da se iskrcaju u Primorje. Tada su se nemilosrdno svetili surovo terorizirajući nezaštićeno stanovništvo: hvatali su ljude, koji nisu uspijevali da

¹ Jadransku obalu od Tučepa u blizini Makarske do Bačine blizu Ploča za cijelo vrijeme rata, držali su partizani. Neprijatelj je upadao na to područje jedino u vrijeme većih ofenziva, koje je vodio protiv biokovskih partizana.

umaknu u planinu, ubijali ih ili odvodili u internaciju. Pljačkali su sve, do čega su dolazili; što nisu mogli nositi, ono bi uništavali. A zatim bi stanovništvo, što se sklonilo po padinama planine, ugledalo stupove dima, koji su se dizali iz njihovih sela. To su Talijani palili njihove kuće.

»Dnevne vijesti« u broju 2 od 4. januara 1943. g. (izdanje Agitpropa PK za Dalmaciju) pišu:

»U posljednje vrijeme počeli su fašistički pljačkaši da se iz ratnih brodova iskrcavaju na našem primorju između Makarske i Gradca, pljačkaju i pale sela, ruše kuće paljbom iz brodskih topova, odvlače stanovništvo u koncentracione logore — većinom djecu i starce, koji ne uspijevaju da pobjegnu. Sve količine ulja i vina koje ne mogu odnijeti, prolijevaju.

21. XII. došao je okupator sa pet ratnih brodova u selo Drvenik u namjeri da popljačka i popali ovo selo. Kako su pri iskrcavanju naišli na otpor četvorice naših partizana, otvorili su na njih topovsku i mitraljesku paljbu. Borba je vođena 2 i po sata. Talijani su imali 4 mrtva i 2 teško ranjena. Tek kada su se Talijani iskrcali u jednoj obližnjoj uvali i zašli našima za leđa, naši borci su se povukli. Okupatori su opljačkali 30 kuća, zapalili 9 kuća, topovima srušili 20 kuća. Izgorjelo je 8 velikih mreža plivarica, zapaljena tri motora i 8 manjih ribarskih brodova, internirano je 8 djece i 7 staraca.

Tog istog dana tukli su brodom artiljerijom i selo Igrane, srušili 13 kuća, opljačkali čitavo selo, školu i uljarsku zadrugu, odnijeli vino, ulje, rakiju, vunu i drugo. Sto nisu mogli ponijeti, prolili su. Zaplijenili su veće brodove, a male razbili i potopili. Odveli su 13 osoba u internaciju, među njima 5 djece od 8 do 10 godina . . .«¹

FORMIRANJE PARTIZANSKE MORNARICE

O borbenim akcijama i junačkim podvizima partizanskih boraca -na moru, pričao je komandant IV. operativne zone Vicko Krstulović drugu Titu, kada su — poslije dolaska proleterskih jedinica na čelu sa Vrhovnim štabom u rajon Gornjeg Malovana — članovi Štaba IV. operativne zone bili pozvani u Vrhovni štab. Drug Tito je s naročitim interesom slušao izlaganje o partizanskim akcijama na moru, raspitivao se za detalje iz tih akcija i izrazio zadovoljstvo, što se neprijatelja počelo tući i na moru.

¹ Original u arhivi Muzeja narodne revolucije u Splitu.

Sredinom decembra 1942. g. iz sjedišta baze t. z. Hrvatske mornarice u Makarskoj pobjegli su i došli na oslobođeni teritorij Biokova mornarički poručnik Velimir Škorpik, narednik Stjepan Mućić i podnarednik Ratko Franković. Pri bijegu, koji je izvršen uz pomoć partijske organizacije u Makarskoj, oni su ponijeli 10 pušaka i izvjesnu količinu municije.

Po dolasku u Biokovo odbjegli mornari napisali su proglas, koji su uputili mornarima t. zv. Hrvatske mornarice. U njemu se među ostalim veli:

»Kucnuo je čas da se mi, mornari, dignemo na noge. Okrnjena Hrvatska mornarica postala je samo na papiru. Naša flota je izdajnički predana neprijatelju. Našim divnim Jadranom krstari flota fašističkih razbojnika, a naši brodovi plove danas pod neprijateljskom zastavom i tuku iz svojih topova naša sela i gradove. Izdajnik Pavelić je zajedno sa svojim ustaškim bandama predao fašističkoj Italiji našu divnu Dalmaciju i naše otoke, te stražare našega mora. Hitler traži da pođemo na Crno More, da se tamo borimo za njegove prljave ciljeve. Paveliću nije stalo do nas kao što mu nije stalo ni do Dalmacije ni našeg divnog Jadrana. On *hoće* da nas natjera u boj protiv naše ruske braće.«

Nekoliko dana kasnije mladi poručnik škorpik bio je pozvan u bosanski gradić Petrovac k drugu Titu. Drug Tito je s interesom saslušao Škorpikovo izlaganje o mogućnosti stvaranja mornaričkih jedinica, koje bi duž oslobođenog dijela dalmatinske obale mogle napadati neprijatelja, naročito brodove njegove trgovačke mornarice. Tada je bila donesena odluka, da se na oslobođenom dijelu jadranske obale organiziraju postaje ratne mornarice i da se u isto vrijeme pri Štabu IV. operativne zone uspostavi Sekcija za ratnu mornaricu. U pismu Štaba IV. operativne zone od 28. XII. 1942. g. Pokrajinskom komitetu KP za Dalmaciju među ostalim piše:

»Rješenjem Vrhovnog štaba NOV i POJ od 18. decembra 1942. g. u sastavu ovog Štaba je uspostavljena sekcija za Ratnu mornaricu, kojoj je svrha da se bavi specijalnim zadacima, naime vođenjem pomorskih pitanja, mobilizacijom mornaričkog osoblja, uspostavljanjem centra obavještajne službe po liniji mornaričkih pitanja, kao i organiziranjem pomorskih formacija na oslobođenom dijelu naše obale, te upravljanje njihovih akcija.

U tu svrhu je već u ovom Štabu uspostavljena navedena sekcija koja je otpočela svojim radom . . .

. . . sa mobiliziranim grupama ljudstva mornarice formirati postaje Ratne mornarice na oslobođenom dijelu naše obale, kao i na otocima a po mogućnosti i na anektiranom dijelu obale.

Zadaci postaje Ratne mornarice bi bili uz obavještavanja i vršenja akcija kao: vađenje mina (zbog dostavljanja eksploziva za potrebe NOV), postavljanje mina na pomorske rute, napadanjem brzim motornim čamcima na neprijateljske brodove i trabakule, ometanje neprijateljske plovidbe, potapanje neprijateljskih brodova, kao i vršenje ostalih pomorskih zadataka.

U vezi toga stavljati navedenim postajama na raspoložnje brze Čarne naoružane puškomitraljezima i bombama. Predviđa se za kasnije i montiranje malih topova.

U tu svrhu su već iz ove sekcije otposlata dva mornarička podoficira, narednik Muhtić Stjepan i podnarednik Franković Ratko, da u Podgori uspostave prvu postaju Ratne mornarice.«

Već 13. januara 1943. g. Stab IV. operativne zone izvještava Vrhovni štab NOV i POJ, da je prva postaja ratne mornarice uspostavljena u mjestu Podgori. U izvještaju se o tome veli:

»U našoj luci Podgori je 28. decembra prošle godine uspostavljena postaja Ratne mornarice, čiju posadu za sada sačinjavaju pet mornara

Mornarički partizanski vod ti Podgori 28. januara 1943. Tj vrhu slike (tt oficirskoj uniformi) prvi komandant partizanske mornarice, narodni heroj Velimir Skorpik

partizana. Oni su već proputovali čitavu obalu od Podgore do Gradca[^] da prema uputstvima ove sekcije organiziraju legalnu pomorsku oblast. Koja će voditi kontrolu nad svim prometnim sredstvima u vodama Južne Dalmacije...»

Uskoro zatim bilo je riješeno, da se formiraju još dvije postaje ratne mornarice i-to jedna u mjestu Igrane, a druga u mjestu Zivo-gožde u Makarskom Primorju. Štab IV. operativne zone uputio je naređenje svim jedinicama pod komandom Zone, da u ratnu luku Fodgoru upute sve one borce, koji su služili u ratnoj mornarici bivše Jugoslavije. U isto vrijeme donesena je odluka, da se od ljudstva, koje će sačinjavati postaje ratne mornarice formira Odred ratne mornarice.

U izvještaju¹ Štaba IV. operativne zone od 13. januara Vrhovnom štabu NOV i POJ među ostalim piše:

»U vezi toga će drug Veljko Škorpik preksutra otići za južnu Dalmaciju, da organizira Odred ratne mornarice Južne Dalmacije. Odred će sačinjavati posade Postaja ratne mornarice, koja će biti uspostavljena u svim primorskim mjestima od Baške Vode do Gradca. Odred će biti sastavljen, djelomično od izučenih mornara, koji se nalaze u bataljonima IV. Dalmatinske² brigade, a drugim dijelom od mornara primoraca i' otočana, koji će se u tu svrhu što prije mobilizirati. Svaka Postaja R. M. će imati svog vođu i svoj sektor djelovanja.

Glavni zadatak Odreda R. M. Juž. Dalmacije će biti odbrana obale. Slobodan dio naše obale treba pod svaku cijenu odbraniti. Ne dozvoliti upad. i pljačku neprijatelja. Tu ulogu će preuzeti formacija naše Ratne mornarice. U vezi toga će se dati izraditi mornarske kape sa crvenom zvijezdom, tako da će i mornari partizani i svojom vanjštinom prikazati jedan novi rod naše narodne vojske, našu Ratnu mornaricu...»

U međuvremenu Postaja ratne mornarice u Podgori izvela je niz akcija protiv okupatorskih pomorskih jedinica i njegove trgovačke flote.

Na Staru godinu 1942. oko 8 sati ujutro grupa boraca s broda »Pionir« napala je jedan neprijateljski konvoj sastavljen od jedrenjaka praćenih ratnim jedinicama. Nakon borbe od 15 minuta »Pioniru« je uspjelo da od konvoja odvoji m/j »Istok« i prisili ga na predaju. Talijanska torpiljarka, koja je pratila konvoj, pokušala je vratiti izgubljeni brod. Ona se izdvojila iz konvoja i pošla prema Podgori u namjeri, da »Pioniru«, koji je pred sobom tjerao zapli-

¹ Original u arhivi V. I. I. Beograd.

² Formirana u Biokovu 7. januara 1943.

jenjeni jedrenjak, presiječe put. Tada su se borci na »Pioniru« odlučili na jedan smion podvig: naredili su jedrenjaku, da vozi prema Hvaru. I dok su Talijani prozreli partizansku namjeru, »Pionir« i jedrenjak već su bili daleko odmakli u pravcu Hvara. Brod je bio doveden u hvarsku luku Mlaska. U luci su borci uz pomoć hvarskih rodoljuba iskrcali iz broda oko 6 vagona pasulja, krumpira i druge hrane, koja je odmah zatim prenijeta na sigurno mjesto. Tog istog dana poslije podne bila su zaplijenjena još četiri jedrenjaka s hranom. Oni su vozili u blizini obale, i borci, koji su na isturenim rto-vima stajali u zasjedi, otvorivši na njih puščanu i mitraljesku vatru, prisilili su ih, da skrenu u luku Podgoru. To su bili jedrenjaci »Otac Vladimir«, »Mali Ivo«, »Sv. Nikola« i »Sv. Ante Tučepi«.

1. januara 1943. g. ujutro borci mornaričkog voda u Podgori na sličan način kao i dan ranije zaplijenili su još jedan neprijateljski brod s hranom. U svom izvještaju od 22. januara 1943. g. Štab IV. operativne zone izvještava među ostalim Vrhovni štab i o tim akcijama boraca na moru. U izvještaju pored ostalog stoji:

»30.-XII-1942. g. Postaja naše Ratne mornarice u Podgori u suradnji sa dijelovima Biokovskog bataljona zarobili su u Bračkom kanalu 5 brodova, natovarenih hranom namijenjenom ustaškim vlastima u Omišu i Makarskoj.

1-1-1943. g. Postaja naše Ratne mornarice u Podgori u suradnji sa dijelovima Biokovskog bataljona zarobili su jedan brod natovaren hranom, namijenjenoj ustaškim vlastima u Omišu i Makarskoj. U svih 6 brodova zarobljenih 30-XII-1942. g. i 1-1-1943. g. zaplijenjeno je oko 15 vagona hrane, većinom kukuruza i nešto graha, te 60.000 komada cigareta . . .«

1. januara 1943. g. prije podne doplovilo je pred Podgoru 5 talijanskih ratnih brodova. Cim su stigli otvorili su na mjesto i obalne položaje žestoku artiljerijsku i mitraljesku vatru. Poslije nego što su puna 4 sata tukli položaje, pokušali su iskrcati trupe na obalu i odvući zaplijenjene brodove. A onda su odjeknuli pucnji i sa obale. Borci mornaričkog partizanskog voda pustili su brodove na nekoliko desetaka metara, a zatim ih osuli žestokom vatrom iz pušaka i mitraljeza, prisilivši ih na povlačenje.

Nekoliko dana kasnije talijanski ratni brodovi ponovo su napali oslobođeni dio Jadranske obale u Makarskom primorju. U noći 6. januara oni su patrolirali Hvarskim kanalom s ciljem da iznenade partizanske brodove koji su održavali noćne veze sa otocima.

U 4 sata ujutro oni su se skoncentrirali pred lukom Podgorom. Oko 7 sati brodska artiljerija počela je tući mjesta Drašnice, Igrane, Tučepi i Podgoru. Poslije toga ponovno su — kao nekoliko dana ranije — pokušali iskrcati trupe na obalu, ali su i ovaj put bili odbijeni.

SJEVERNA DALMACIJA POSLIJE ODLASKA BATALJONA »B. BORJAN« I »B. VLADUŠIĆ«

Kada se Sjeverodalmatinski partizanski odred bio povukao u Liku, zajedno s njim, pošla je i većina terenskopolitičkih radnika i odbornika NOO-a. U selima predjela, gdje su često boravili partizani, neprijatelj je zaveo strah i nezapamćeni teror. Talijanske trupe, obično u zoru, opkoljavale su pojedina sela, hvatali stanovništvo i odvodili ga u internaciju. Palili su kuće simpatizera NOP-a i namjestu ubijali ljude, koji su pokušavali bježati. Istovremeno oni iz aviona bacaju letke i u selima lijepe oglase, u kojima se govori o potpunom uništenju partizana.

Talijani su došli na ideju, da u Bukovici, vrbujući najzaostaliји seoski elemenat, formiraju posebne oružane odrede za borbu protiv partizana. Uz pomoć izvjesnog broja domaćih izdajica, kao što su bili" Vlado Korolija u Kistanjama, Uroš Malešević u Đevrskama, Milorad Stegnjajić u Benkovcu i drugih, oni uspijevaju stvoriti prve takve odrede pod nazivom M. V. A. C.¹ Pripadnike tih formacija, koje narod zove banda, obukli su u tamnobraun uniforme, naoružali ih, dali im plaće i vojno sledovanje i omogućili nesmetanu pljačku u selima, kroz koja su prolazili.

¹ Milizia volontaria anticomunista. U narodu poznata pod imenom antikomunistička milicija ili banda. Formacije antikomunističke milicije nisu bile organizirane na političkoj osnovi kao na pr. četničke formacije, iako su po načinu odijevanja i znaku mrtvačke glave na kapi najviše naličili četnicima. To je ustvari bio ološ bez ideje i savjesti, koji je u ratu gledao priliku za pljačku i zločin, U akciju su redovito išli kolima sa zapregom, na koja su trpali opljačkane stvari i odvozili ih svojim kućama. Među njima je često dolazilo do obračuna pri raspodjeli opljačkanih stvari. Većinu pripadnika odreda M. V. A. C. partizani su pohvatili u vrijeme kapitulacije Italije. Oni, koji nisu bili okrvarili ruke, primljeni su u partizanske jedinice. Drugi su prišli četničkom vođi Momčilu Đujiću, borili se u njegovim redovima do svršetka rata, a zatim se s njim zajedno povukli Kninske Krajine* Neki su ostali i krili se neko vrijeme u okolnim brdima,, dok na kraju nisu bili pohvatani.

Talijani su antikomunističku miliciju bili formirali i u selima Sjeverodalmatinskog Primorja i na otocima. Tamo su u nju ulazili skoro isključivo bivši ljotičevci.

Iako su formacije M. V. A. C. imale svoje vlastite komandire, Talijani su u svaku postavili svog oficira, koji je kao vojni instruktor stvarno komandovao bandom.

U takvim uvjetima dotadašnji tempo razvitka NOP-a bio je u Bukovici primjetno usporen. Imajući neprestano na umu izvanredni značaj Bukovice kao glavne partizanske baze i oslonca snaga NOP-a u sjevernoj Dalmaciji, Okružni komitet KP odmah je poduzeo mjere, kako bi se odsustvo partizanskih jedinica u što manjoj mjeri odrazilo na razvitak NOB-e u ovom kraju. Po njegovoj direktivi iz Like se vraćaju poznati rukovodioci NOP-a u Bukovici Nikica Popović, Ignjatije Macura, Obrad Egić, Stanko Tišma i Stevo Mažibrada. Oni su dobili zadatak, da okupe aktiviste NOP-a, da zajedno s njima ožive politički rad u narodu i što prije formiraju novi partizanski odred.

Već 25. novembra 1942. g. na mjestu zvanom Laškovica formirana je nova partizanska jedinica pod imenom »Bukovačka četa«. U nju su ušli prezdravijeli ranjenici, koji su u vrijeme povlačenja Sjeverc-dalmatinskog odreda u Liku bili ostali prikriveni u zemunicama i drugim skloništima u Bukovici. Pored njih u četu ulazi i jedan broj simpatizera - dobrovoljaca s područja Nunića, Dobropoljaca, Gošića, Ostrovice, Varivoda i Smrdelja. Tako četa prilikom formiranja ima 70 boraca podijeljenih u dva voda. Za njenog komandira postavljen je Obrad Egić, a za komesara Ignjatije Macura.

Neposredno nakon formiranja Bukovačka četa vodi nekoliko uzastopnih borbi s Talijanima i antikomunističkom milicijom. Naročito žestoka bila je borba sa devrsačkom bandom i s Talijanima u selu Kaknju, u kojoj je neprijatelj imao 15 mrtvih i ranjenih vojnika.

Čim su Talijani saznali, da se na području sjeverne Dalmacije pojavila nova partizanska jedinica, izišli su iz garnizona i zaposjeli sve komunikacije na prostoru, gdje je četa boravila. Grupe talijanskih vojnika, provođene pripadnicima antikomunističke milicije, počele su pretraživati sve uzvisine i šumarke, nastojeći da pronađu partizane i da ih natjeraju na komunikacije, gdje se nalazila njihova glavnina.

Videći, da se ne će moći održati, četa 1. decembra napušta Bukovicu i odlazi na područje Zaton - Vodice, gdje se u to vrijeme

nalazi Primorska partizanska četa. Tih dana došao je u blizinu Zatonu i jedan vod partizana, koji je dotada vršio akcije na terenu Pakoššana i Vranskog jezera. Od Primorske i Bukovačke čete i Biogradskog partizanskog voda formiran je 2. decembra u blizini Zivkovića stanova bataljon pod nazivom »Primorski bataljon«. Za komandanta bataljona postavljen je Drago Zivković, dotadašnji komandir Primorske čete, za komesara Gojko Jakovčev, a za njegova zamjenika Mile Zivković. Operativni oficir postao je Obrad Egić, obavještajni oficir Ivo Maras i intendant Boro Cvitan. Komandir Prve čete postao je Mile Skračić, a komesar Ivo Ninić. Komandir Druge čete bio je Ivan Vulin, a komesar Šime Martinović. U Trećoj četi komandir je bio Gojko Dojčin, a komesar Ignjatije Macura.

Već slijedećeg dana po formiranju Primorski bataljon dobiva zadatak, da napadne i likvidira ustaše u selu Krkoviću, a poslije da se prebaci u Bukovicu i u rajonu Kistanja sruši most na Dragi Lalića.

Za vrijeme pokreta partizanima je pobjegao jedan zarobljeni ustaša, koji je Talijanima označio pravac kretanja bataljona. Ne pridajući bijegu jednog ustaše nikakvu važnost, bataljon se normalno kretao svojim putem. Na prvom udaru bili su ustaše u Krkoviću. U kratkoj borbi ustaše su likvidirane, a bataljon se povukao u Dražičku šumu radi odmora. Tu je ostao preko dana očekujući sumrak, novi pokret i akciju. Međutim, za to vrijeme Talijani su izvršili koncentraciju trupa u rajonu Gaćezezi i odatle, raspoređeni u dvije kolone, krenuli u pravcu, gdje je bataljon logorovao. Jedna kolona nastupala je cestom Vodice - Mala Čista, a druga sjeveroistočno od Dražica u namjeri, da zaokruži partizane i da ih tako lakše likvidira.

U noći od 7. na 8. decembra čete se prebacuju u zaselak Zivkovića stanovi. Komanda bataljona donosi odluku, da se ne prima frontalna borba, već da se jedinice neopaženo provuku u neprijateljsku pozadinu i udare Talijane s leđa. Tako je i učinjeno. U zoru bataljon se izvukao u rajon Gornja Srma - Bogdanovići.

U svanuće, ne znajući za izvlačenje bataljona, Talijani su otvorili žestoku artiljerijsku vatru, od koje je gorjela Dražička šuma. Nakon toga otpočeo je masovni napad pješadije. Tek po dolasku u šumu Talijani su ustanovili, da u njoj partizana više nema. Pretpostavivši, da se još uvijek nalaze na okolnom terenu, Talijani formiraju nove kolone i kreću u potragu za bataljonom. Tako je kolo-

na, koja je pošla u pravcu Srime naišla na mjesto, gdje se bataljon zaustavio. Iako je jedna četa bila raspoređena za osiguranje, njene straže nisu primijetile dolazak neprijatelja. Zato se dogodilo,, da su Talijani ravno naišli na glavninu bataljona. Talijane je prvi primijetio kurir Druge čete i uzviknuo: »Druže komandante, evo Talijana s one strane zida.« U tren komandant bataljona naređuje juriš.

Bilo je upravo oko jedan sat poslije podne, kada su borci Druge i Treće čete neviđenom žestinom jurnuli na Talijane, koji su već poslije prvih povika i ispaljenih rafala počeli bježati. A tek kad je Prva četa, koja se pukom slučajnošću našla u pozadini, udarila s leđa, nastao je u talijanskim redovima pravi metež. Osobitu prisebnost i neviđenu hrabrost pokazali su u toj borbi komandant bataljona Drago Zivković i operativni oficir Obrad Egić. Slijedeći njihov primjer, borci su u borbi prsa o prsa često golim rukama obračunavali s neprijateljem. Talijanski vojnici, ukliještani sa dvije strane, bježeći su se nabijali u obližnju dolinu. Jedan partizanski puškomitraljez odigrao je na tom mjestu značajnu ulogu. Sipajući besprekidnu rafalsku vatru, tukao je po tim zbijenim gomilama talijanskih vojnika u dolini i pretvarao ih u hrpe ljudskih leševa.

U dva sata poslije podne neprijatelju je stiglo pojačanje od oko stotitiije karabinjera iz Zatona, ali ni to mu ne pomaže, da se nesmetano izvuče. Nešto kasnije Talijanima dolazi novo pojačanje iz pravca Vodica. Treća četa, koja je držala položaje na tom pravcu, pustila je talijanske kamione na nekoliko stotina metara, a zatim ih napala mitraljeskom vatrom i zapalila dva kamiona.

I iz drugih pravaca neprijatelj je stalno dovodio nova pojačanja i upućivao ih u napad. Borba se neprestano vodila sve do mraka, kada je neprijatelj obustavio napad. Ali to je bilo zatišje pred novu buru. Talijani su naime, napadajući na širokom frontu, bili razvili svoj borbeni poredak na cijeloj dužini od Zatona do Vodica. Kako je prostor, na kojemu se bataljon našao, sa zapada i juga okružen morem, a s istoka rijekom Krkom, talijanskim zaposjedanjem linije Zaton - Vodice partizani su bili odsječeni od kopna. Neprijateljska namjera bila je, da novim napadima u zoru potisne partizane što bliže moru, gdje su ih čekali topovi ratnih brodova. Tako bi oni na tom zatvorenom prostoru, tučeni s kopna, iz zraka i s mora, bili dovedeni u bezizlazan položaj.

Prozrevši neprijateljske namjere, Stab bataljona odlučio je da još tokom noći svim snagama izvrši juriš, probije neprijateljsku

liniju i krene u pravcu sjeverne Dalmacije. Međutim Okružni komitet, koji je preko kurira bio u stalnoj vezi sa Štabom bataljona, stao je na stanovište, da se bataljon prebaci brodom preko kanala Krke i na taj način izbjegnu gubici, koji bi neminovno nastali pri probijanju neprijateljskih linija. Tako je i učinjeno. Brod, koji je Okružni komitet već bio pripremio, ukrcao je u pristaništu Bogdanovići, sve tri čete i prebacio ih uspješno na drugu obalu Krke, na sektor Bilice. Iz Bilica bataljon odmah kreće prema oslobođenom mučkom području, gdje u to vrijeme borave jedinice Treće dalmatinske brigade.

BIOKOVO POSLIJE ODLASKA BATALJONA »JOSIP JURČEVIC«

Kad se krajem augusta, u vrijeme velike neprijateljske ofenzive na Biokovo, bataljon »J. Jurčević« bio probio u Bosnu, njegova V. četa i dalje je ostala na Biokovu. Vodeći operacije na jugu u predjelu Baćine i Vrgorca, nije se mogla uključiti u sastav bataljona, jer je neprijatelj bio zaposjeo cestu Makarska - Kozica i time presjekao Biokovo. Tako je četa ostala odsječena. Za vrijeme, dok je neprijatelj pretraživao teren, borci su se podijelili u grupice i sklonili. Cim je neprijatelj prošao, oni su se ponovno našli na okupu.

Glas o odlasku Biokovskog bataljona bolno je odjeknuo u narodu toga kraja. U velikim neprijateljskim ofenzivama na Biokovo, kao što je bila ofenziva u augustu, partizani nisu mogli održati slobodni teritorij tog područja. Ali od ofenzive do ofenzive biokovska sela bila su slobodna. Uvijek kada je neprijatelj iz okolnih garnizona pokušao da ovlada tom planinom, biokovski partizani su ga uspješno odbijali i prisiljavali na povlačenje. Tako su stanovnici tog područja, iako u teškim materijalnim prilikama, veći dio 1942. god. živjeli u slobodi. »Tko će nas braniti, kad su borci otišli?« — govorio je narod. Usto je neprijatelj smišljeno pronosio glasove, kako su se samo ostaci bataljona probili u Bosnu, dok je njegova glavina uništena u teku ofenzive. Zato su prve akcije, koje je kratko vrijeme po ofenzivi izvršila V. četa, ostavile snažan utisak na narod. Te akcije su bile znak, da partizani nisu uništeni i da će Biokovo ponovno biti slobodno.

Rukovodstvo NOP-a biokovskog područja radilo je na tome, da se četa brojno ojača i ponovno preraste u bataljon. Politički rad na terema i uspješne akcije V. čete doveli su u Biokovo nove borce. I organizacije NOP-a srednjodalmatinskih otoka Brača, Hvara, Visa i Korčule uputile su u Biokovo veći broj novih boraca. Tih dana u Biokovo je došlo i nekoliko boraca iz grada i okoline Dubrovnika.¹

STVARANJE BATALJONA »VID MIHALJEVIĆ«

Početkom septembra 1942. u sastavu čete već je bilo oko 180 boraca. U takvoj situaciji Okružni komitet KP Biokovo - Neretva, donosi odluku o formiranju novog bataljona.

Formiranje bataljona izvršeno je 5. septembra 1942. godine. Bataljon je dobio naziv »Vid Mihaljević«.² Njega u početku sačinjavaju tri čete. Kako se broj boraca u bataljonu neprestano povećavao, početkom oktobra bila je formirana i IV. četa. U svakoj od njih bilo je više od stotinu boraca.

Krajem 1942. godine partizanski pokret na biokovskom području ponovno se rasplamsao. Tome su pridonijeli uspjesi, koje je partizanska vojska danomice postizala ne samo na Biokovu, nego i u čitavoj zemlji. Neposredna blizina oslobođenog teritorija i Livna, gdje su u to vrijeme boravile proleterske jedinice na čelu s Vrhovnim štabom, vršila je naročiti utjecaj na politički razvoj u cijeloj Dalmaciji, pa tako i na biokovsko područje. Ljudi, koji su dolazili s oslobođenog teritorija, pričali su o političkom i društvenom životu, koji se tamo odvija, o radu umjetničko-kulturnih društava i škola, o sajmovima u Livnu i drugom. Sve to još više je uvjera-

¹ Iz Dubrovnika i okoline do kraja 1942. godine, a i kasnije, u Biokovo je došlo još nekoliko manjih grupica dobrovoljaca. Činjenica, da su dubrovački rodoljubi odlazili u partizane u to relativno im daleko područje, najbolje govori, koliko je snažno bilo njihovo raspoloženje, da se bore za slobodu. To ujedno govori i o tome, kakvi su uspjesi mogli biti postignuti u borbi na vlastitom terenu, da je tamo bila formirana Dubrovačka četa kao-jezgro, oko kojeg bi se okupljali novi dobrovoljci.

² Po imenu Vida Mihaljevića, istaknutog revolucionera biokovskog područja, kojega su ustaše po kapitulaciji Jugoslavije zatekle u logoru i ubile, štab bataljona »Vid Mihaljević« sačinjavali su: Drinko Tolić, komandant, Niko Srzić, zamjenik komandanta, Jozo Tomašević, komesar, Vlade Aleksić, zamjenik komesara, Dušan Bogunović, operativni oficir, Ante Benić, intendant.

vaio ljude u veliku snagu partizanske vojske i u njenu konačnu pobjedu.

Borci IV. čete bataljona »Vid Mihaljević«

U to vrijeme Okružni komitet KP Biokovo - Neretva naročitu pažnju posvećuje političkom radu u selima Imotske Krajine. I akcije bataljona »Vid Mihaljević« usmjerene su u tom pravcu. U prvom redu partizani napadaju neprijateljske posade i razoružavaju ustašku miliciju u pojedinim selima. Vojničkim akcijama Biokovskog bataljona i aktivnim političkim radom terenskopoličkih radnika uspijeva se krajem 1942. godine prodrijeti u većinu sela Imotske Krajine. U njima se tada osnivaju i prvi narodnooslobodilački odbori, prvi put se masovno i slobodno održavaju zborovi s narodom tih sela. Narod prvi put sluša istinske riječi o ciljevima Narodnooslobodilačke borbe i uvida, da je sve ono, što su o partizanima govorili ustaše, bila laž. Ustaše su pred narodom bili raskrinkani kao sluge Talijana i Nijemaca. Na isti način razvijan je u to vrijeme živ politički rad i na području Metkovičkog kotara.

Rezultat takve djelatnosti bio je brojna priliv novih boraca izimotskih i metkovićkih sela u biokovski bataljon »Vid Mihaljević«. Kroz to vrijeme i sa srednjodalmatinskih otoka neprestano stižu u Biokovo novi borci. U svom pismu¹ od 22. oktobra 1942. Jerko Radmilović, tajnik Kotarskog NO odbora Brač piše sekretaru Gradskog komiteta KP Split Ivi Randiću, da su s Brača tih dana uputili 74 nova borca za Biokovo. U pismu među ostalim stoji:

»Od zaplijenjenog novca² na Hvaru, tamošnji Kotarski NOO je od toga dobio 500.000 kuna. Od toga je do danas potrošeno oko 200.000 pa prema tome imamo još oko 300.000. S tim novcem smo platili bračkim pastirima vunu, ali budući je hrvatska vlast proglasila nevrijednim milijun kuna (H 0219001 do H 0220000 a među njima spadaju baš ovo naših 306.000) to su ovi pastiri nama novac povratili, jer da im ih nitko ne uzimlje.

Dakle, novaca imamo i novaca nemamo, ali dugova zaista imamo, jer smo i dalje uzimali vunu a ovih dana i gko ioo kg. sira, a sve kod ovih siromašnih pastira, koji urgiraju na isplatu.

Obzirom na činjenicu, da smo mi sa ovim »nevaljanim« novcima u Splitu do sada kupili oko 20.000 kn, vrijednosti i raznog kancelarijskog papira, to predpostavljamo da bi i ovih 300.000 mogli vi tamo nekako gurnuti — promjeniti u lirama ili na koji drugi način osloboditi se njih.

Nalazeći se zaduženi do grla, molimo te, da nam po mogućnosti isходиš jedan zajam od najmanje 300—400 tisuća kuna, da uzmognemo platiti ovim siromašnim pastirima, a k tome da nabavimo nešto hrane~ za koju nam se pruža prilika.

Još poslije podne čekam odluku gornjih novčanica, kao i zajam.

Drugarski te pozdravljam.

Brač, 22. X. 1942.

Dule3 v. r.

P. S. 18. X. uputili smo sa Brača 52 borca a 2. X. 22 borca.«

FORMIRANJE IV. DALMATINSKE BRIGADE

Kad se bataljon »Vid Mihaljević« brojno popeo na oko 500 boraca, Štab IV. operativne zone donosi odluku, da se od njega stvore¹ jezgre za četiri nova, manja bataljona, od kojih će se zatim, prilikom novih boraca, formirati brigada.

¹ Original pisma u arhivi CK KPH Zagreb.

² Novac zaplijenjen u akciji na poštu u Jelsi.

³ Dr. Jerko Radmilović.

Radi organiziranja jedinica za brigadu u Biokovo su početkom januara 1943. g. stigli Ivica Kukoč, komesar IV. operativne zone, i Savo Drljević, dotadašnji komandant II. bataljona IV, crnogorske brigade, koji je trebao postati komandant novoformirane brigade. Još od ranije nalazio se na terenu Biokova član PK za Dalmaciju Andrija Božanić - Stevo, uz čiju pomoć su Okružni komitet i Štab bataljona »Vid Mihaljević« već bili poduzeli prve mjere u pravcu formiranja brigade. To je u prvom redu bila partizanska mobilizacija, koja se na biokovskom području provodila uz pojačani agitaciono-politički rad aktivista NOP-a.

U svom izvještaju štabu IV. operativne zone, upućenom po dolasku u Biokovo, Ivica Kukoč - Jordan pored ostalog piše:

»U Biokovo smo stigli nakon dosta lakog putovanja 6. ovog mjeseca oko 12 sati. Odmah smo prišli izvršenju našeg najvažnijeg zadatka, formiranju IV Dalmatinske brigade.

Istoga dana poslije podne održali smo informativni sastanak sa Štabom bataljona *na* kojem smo pretresli vojno-političku situaciju u ovom kraju, vojno-političko stanje Bataljona, naoružanje i t. d. Po primitku naređenja Štaba Zone upućenog štabu Biokovskog bataljona, oni su odmah prišli širokoj mobilizaciji novih boraca, koja se vrlo uspješno razvija, tako da, će bataljon brzo prerasti u Brigadu i brojno se podići do broja ostalih naših brigada . . .

Na sutrašnjem sastanku O. K. na kojem je pored mene prisustvovao i drug¹ Stevo¹ i komandant brigade drug Savo,² donesena je odluka o sastavu štabova bataljona i komande četa. Za komandanta I. bataljona postavljen je drug Galić Jure, raniji komandant III bataljona I, D, U. B. Za polit, komesara postavljen je drug Aleksić dosadašnji zamjenik političkog komesara Biokovskog bataljona. Za komandanta II bataljona postavljen je drug Tolić Drinko dosadašnji komandant Biokovskog bataljona a za njegovog zamjenika drug Jerković Mijo, njegov raniji zamjenik. Za komesara ovog bataljona postavljen je drug Radojković Miloš, dosadašnji zamjenik politkoma B. P. B. Za komandanta III. bataljona postavljen je drug Bogunović Petar raniji komandant III. odreda, a za politkoma drug Rafaneli Ivo, dosadašnji politkom 4. čete. Za komandanta IV bataljona postavljen je drug Viskić Bogdan dosadašnji operativni oficir Biokovskog bataljona, a, za politkoma postavljen je drug Tomašević Jozo dosadašnji politkom Biokovskog bataljona. Komande četa koje ne treba da vam pojedinačno navodim popunjene su komandirima i pol. komesarima. Kako vidite u štabovima bataljona i u komandama četa fale zamjenici, koji se nikako nisu mogli pronaći među vrlo ograničenim brojem drugova koji su nam za ove položaje stajali na raspoloženju. Naravno, pomanjkanje zamjenika polit, komesara negativno će se odraziti na

¹ Andrija Božanić.

- Savo Drljević.

učvršćenje i uzdizanje jedinice, jer je partijski kadar dosta slab, neiskus-
san i malobrojan. Zbog priliva novih boraca i njihovog vojnog, a naro-
čito političkog izdizanja potreban je neumoran rad pol. komesara i nji-
hovitih zamjenika, koji ni sami nemaju bogzna kakovo iskustvo i znanje
da bi do kraja udovoljili svim novonastalim potrebama. Pored ovoga za
sam štab brigade imenovan je samo komandant i polit. komesar¹ . . .

Ekonomska situacija u ovom kraju kod vojske i naroda je dosta
teška. Seljaci i narod koji već godinu i pol dana pomaže partizanima u
Biokovu dosta je iscrpljen i većim dijelom opljačkan od strane okupatora.
Zadnja akcija na moru o kojoj vas je izvjestio štab bataljona privremeno
je riješila ekonomski problem bataljona odnosno brigade. Količine koje
su ovom akcijom zaplijenjene s obzirom na brojno stanje koje se svakim
danom povećava brzo će se istrošiti. Stoga je potrebno već sada da im
se uputi izvjesna količina hrane i to kukuruza, a svakako i nešto mesa.
Onaj vagon kukuruza, koji smo se sporazumjeli u Livnu trebalo bi sva-
kako što prije uputiti. Što se tiče ekonomskog stanja u narodu i riješa-
vanja ovog problema, tu će stvar da uzme novoformirana komanda po-
dručja² . . .

Mi se nalazimo na obilasku dviju četa odnosno bataljona, koji se
nalaze u Primorju. Nakon nekoliko mjeseci vrlo radosni našli smo se na
kraju mora. Ono o čemu nas je do sada izvještavao Štab bataljona t. j.
svakodnevno bombardiranje sela na Primorju i to iz aviona i ratnih bro-
dova kao i o skoro svakodnevnim pokušajima okupatorskih banda da ,e
iskrcaju na oslobođeni dio obale, da bi izvršili pljačku i ostala zvjerstva
nad našim narodom, i sami ovih dana to proživljavamo. Nema skoro dana
da neprijateljski avioni ili razarači ne bombarduju primorska sela ili da
ne vrše pokušaje iskrcavanja. 6. ov. mj. na dan našeg dolaska na Bioko-
vo neprijatelj je pokušao sa pet ratnih brodova da izvrši iskrcavanje u
Podgori. I pored teškog bombardiranja iz topova i mitraljeza, koje je
trajalo cijelo prije podne, uslijed čega su stradale mnoge kuće naročito
uz morskou obalu, neprijatelju nije uspjelo da se iskrc. Jedan od pet ne-
prijateljskih "brodova nakon duže vatre pokušao je pod zaštitom vatre
sa ostalih brodova da izvrši iskrcavanje svoje posade. Naši borci koji su
uporno ostali na svojim položajima sačekali su dok se neprijatelj pribli-
žio samoj obali. Otvorili su puščanu i mitraljesku vatru uslijed čega se je
neprijatelj povukao raspršivši se prema Braču i Hvaru, gdje je izvršio
bombardovanje nekih sela. Uslijed svega ovoga narod je napustio skoro
sve kuće uz obalu i preselio se u kuće ispod brda. Djeca i starci već ranim
jutrom napuštaju kuću i skrivaju se u razne pećine radi zaštite od ovih
bombardiranja. U svakom selu postoje seoske i partizanske izvidnice
koje na pojavu aviona ili ratnih brodova alarmiraju cijelo selo povicima
ili zvonjavom zvona. Narod ulazi u unaprijed pripravljene zaklone da se
zaštiti. Čitavo Primorje izgleda kao ratni logor gdje se u stanju priprav-

¹ Mate Ujević.

² Na sastanku OK KP, održanom 7. januara, kojemu su prisustvovali Ivica
Kukoč-Jordan i Andrija Božanić-Stevo, članovi PK za Dalmaciju formirana je
komanda biokovskog područja kao vojnopozadinska vlast. Komandant Komande
područja postao je Toni Jurlin, a njegov zamjenik Mijo Giljević. Za pomoćnika
komandanta postavljen je Ante Vojković. U isto vrijeme bile su formirane i
komande mjesta: Živogošće i Zagvozd.

nosti nalazi sve, od partizana do najmanjeg djeteta. I pored svega ovoga visoki moral i odanost naroda sa Primorja NOB-i nimalo ne popušta, čak šta više čitav narod proživljavajući sve skupa sa svojom vojskom i sam se prekaljuje i postaje još čvršći i odaniji. Brzina kojom se vrši mobilizacija za novu brigadu najbolji je dokaz te odanosti i ljubavi ovoga naroda prema narodnooslobodilačkoj borbi. Sve one lijepe odlike o kojima se do sada čulo iz raznih pričanja tačne su i istinite, jer smo ih i mi sami proživjeli. Želimo i Vama da se što prije nađete na ovom terenu pa da sami, a ne iz pričanja nego neposredno upoznate sve ovo. O ovome bi mogli da vam na široko pišemo, ali vrijeme je kratko, a mi moramo dalje. O svemu ovom razgovarat ćemo i detaljno po našem povratku u Stab.

Primitite svi skupa mnogo srdačnih pozdrava sa

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Savo v. r.

Jordan v. r.
Stevo v. r.

Četvrta dalmatinska brigada bila je formirana u malom planinskom zaseoku Šošićima na vrhu Biokova 7. januara 1943. godine. Za njenog komandanta postavljen je Savo Drljević, a za komesara Mate Ujević.

Po formiranju brigade njen I. bataljon ostaje na Biokovu sa zadatkom, da čuva oslobođeno biokovsko područje od upada neprijatelja. Ostala tri bataljona dobila su naređenje, da usmjere svoje akcije u pravcu Imotske Krajine i oslobode tamošnje stanovništvo od ustaškog terora. Akcija čišćenja Imotske Krajine od ustaških garnizona i ustaške seoske milicije otpočela je 17. januara. O tim prvim akcijama jedinica IV. dalmatinske brigade u Imotskoj Krajini Štab IV. operative zone u svom izvještaju od 26. I. 1943. g., Vrhovnom štabu piše:

»I./IV. Dalmatinska N. O. U. brigada.

U vremenu od 17. tek. mj. do 23. tek. mj. ova brigada sa tri svoja bataljona izvršila je čišćenje neprijateljskih uporišta: Slivno, Poljica, Sumet, Podosoj, Runovići, Podbablje i Kamenmost. Na ovom prostoru bilo je oko 500 neprijateljskih vojnika, novomobilisanih ustaša i ranije milicije, pod rukovodstvom starih okorjelih ustaša — krvoloka i zločinaca. Naši bataljoni i ako su to bile prve akcije, a dosta teški zadaci uspješno su izvršili svoje zadatke. Između 17. i 18. tek. mjeseca očišćeno je selo Slivno, između 18. i 20. t. mj. očišćena su sela: Poljica, Sumet, Vukovići između 20. i 21. t. mj. očišćeno je selo Runovići do sela Zmijavci a između 22. na 23. t. mj. ponovno je očišćeno selo Vukovići, a zatim Podbablje, Kamenmost i Zmijavci, tako da je neprijatelj protjeran u Imotski, a naše snage ovladale su položajima i selima sa južne, jugozapadne i zapadne

strane Imotskog polja. Most na rijeci Vrlici kod Kamenmosta bacili smo u vazduh, pomoću jedne avionske bombe od 65 kg. Jučer ujutro t. j. 23. tek. mj. neprijatelj je sa znatnim snagama izvršio napad na naše položaje, upotrebivši dva teška bacača i više automatskih oruđa. Naše snage odbijale su neprijateljski napad ali pošto je pala magla, neprijatelju je uspjelo, da pregazi preko vode i da zagospodari položajima između sela Podbablie i Zmijavci. Naknadno mu je stiglo još veće pojačanje, tako da su se naše snage uz neravnu borbu, morale povući prema selu Poljicima i Podosoju. Tako je stanje zamrklo 23. tek. mj. I ako su naši bataljoni dosta zamoreni, velikim dijelom ostali bez municije, ipak vjerujemo da neprijatelju neće uspjeti da prođe dalje prema našim položajima.

Grupa boraca IV. dalmatinske (Biokovske) brigade na Turiji januara 1943. godine

U navedenim akcijama nanešeno je neprijatelju dosta gubitaka. Zarobljeno je 40 novomobilisanih ustaša - mještana, od kojih 6 nije pušteno iz pritvora, ubijeno je 13 ustaša u borbi za koliko se pouzdano zna, a svakako da ih ima i više, a ranjeno ih je preko 20 (dvadeset). Naši gubitci iznose: 2 mrtva i to: Barbir Mirko borac III. bataljona koji je prije desetak dana pristupio u NOV i naš hrabri komandant bataljona drug Jure Galić, koji je pao herojskom smrću, na čelu svoga bataljona 20 metara pred neprijateljskim šančevima, kada ih je htio protjerati sa položaja kod sela Perića. Gubitak druga Galića za našu brigadu je vrlo

težak i tako reći nenadoknadiv. Imali smo 4 ranjena i to jednog teže, od vlastite bombe, koja je odmah eksplodirala prije nego što je uspio da je baci na neprijatelja, te 3 lakše ranjena druga. Dva druga su nestala od kojih za jednog znamo, da je pao u neprijateljske ruke.

U toku ovih akcija došlo je do priličnog ratnog plijena. Zaplijenjeno je 75 vojničkih i 4 civilne puške, 4047 metaka, 16 bombi, 6 pištolja, dva ređenika za teški mitraljez, dva pištolja za teške mitraljeze, jedan radio aparat, jedan motocikl, jedan bicikl, jedna zaprežna kola, 35 komada čebadi, 10 šinjela, 15 pari cokula, kao i razne druge spremne, ranaca, porcija i t. d. Osim toga skinuli smo svu spremu sa zarobljenih ustaša (njih 40). Pored ovog ratnog plijena zaplijenili smo izvjesne količine hrane, kukuruza, pasulja, mesa, jedan sanduk šećera, masti i t. d. što je nađeno u ustaškim kasarnama, a neprijatelju nije uspjelo da to izvuče uslijed snažnog pritiska i obuhvatnog napada.

Moral kod neprijateljskih vojnika — ustaša mještana je vrlo slab,, a poslije svake akcije bio je još i gori. Kod njih se osjeća opće rasulo tako da nije par ustaških razbojnika, koji sile na borbu svi bi se mještani predali. Za našu posljednju akciju neprijatelj je upotrebio nove snage i ustaše sa drugih terena. I u samom Imotskom kotaru vlada veliki strah i panika kod neprijatelja. Ustaške glavešine Marijanović i Rako, već su pobjegli u pravcu Mostara bojeći se, da će Imotski pasti u naše ruke.«¹

BIOKOVSKA RADIONICA ORUŽJA

Pored niza drugih teškoća poseban problem, koji stalno prati partizansku vojsku, bilo je pitanje njenog naoružanja. Uslijed brojnog priliva novog ljudstva, naročito u drugoj polovini 1942. g., neke jedinice imaju i do polovine nenaoružanih boraca. Stalna oskudica municije nagonila je partizane na primjenu neuobičajenih normi i oblika borbe. Česti su bili slučajevi, da se u borbu ulazilo sa po nekoliko metaka, i tada se neprijatelj puštao na neznatna odstojanja, jer su pogoci morali biti sigurni. Takva situacija neprestano je navodila borce na pomisao, da pronađu način, kako će sami izrađivati oružje i municiju. Pokušaji izrade vlastitog oružja i municije bili su česti za sve vrijeme Oslobođilačkog rata.

Najuspješnija na području Dalmacije svakako je bila radionica za izradu oružja u planini Biokovu, koju je u septembru 1942. organizirao partizan mehaničar Ante Tavra-Antić. U početku sam. ¹ nekoliko pomoćnika, Tavra je počeo izrađivati ručne bombe i na-

¹ Original u arhivi V. I. I. Beograd.

gazne mine. Prvu nagaznu minu, izrađenu u Biokovu, on je lično* postavio na cesti kraj Tučepa. Kada je naišao talijanski kamionodletio je u zrak, a zajedno s njim i 7 talijanskih vojnika. I dok se prve nagazne mine pale mehaničkim potezanjem konopca, nešto kasnije Tavra izrađuje automatsku minu, koja eksplodira u času, kada na nju naiđe teret. Takva mina bila je konstruirana na principu udarne opruge, iznad, koje je natkrivena zemljom stajala lime na ploča određene debljine. Kada bi naišlo neprijateljsko vozilo, ploča se ugibala i obarala oprugu, koja bi udarcem u kapislu upalila minu. Pomoću debljine limene ploče moglo se tačno podesiti, pod kolikom teretom će nastati eksplozija. Na taj način izbjegnuta je opasnost, da eksplozija nastane, kada na minu naidu pješaci.

Članovi biokovske mehaničke radionice u kojoj se izrađivalo oružje za vojsku

Uz nagaznu minu Tavra konstruirao i ručnu bombu, poznatu pod imenom »biokovka«. Njena olupina izrađivala se od šupljine

-vodovodne cijevi napravljene od giza, koji se prilikom eksplozije :rašćlanjao u stotine komadića.

Kada je nizom pokusa ustanovljena lična sigurnost pri upotrebi tog oružja, počela je njegova masovna proizvodnja. U planinskom selu Šošićima navrh Biokova organizirana je pod rukovodstvom Ante Tavre mehanička radionica, u kojoj je radilo oko dvadesetak mehaničara, limara i kovača. Među njima su bili: Markotić Branko, Milićević Mojmir, Bradvica Mate, Glavina Ante, Turkar Filip, Sperac Jozo, Srzić Zane, Domjanić Ivica, Dragičević Ivan, Oto Štajner, Devčić Šime, Cingrija Vela, i nekoliko drugih. Kasnije, -s porastom proizvodnje i ljudstva, jedno odjeljenje mehaničke radionice bilo je organizirano i u mjestu Podgori.

Kako je neprijatelj skoro svakodnevno tukao partizanske položaje na Biokovu avionima i artiljerijom, velik dio materijala za izradu mina dobijao se sakupljanjem neeksploziviranih avionskih bombi i topovskih granata. Tako se u Šošićima na jednom lageru • često nalazilo i do vagon takvih neeksploziviranih granata.

Efikasnost nagaznih mina bila je izvanredna. S pomoću njih su samo u predjelu Biokova dignuti u zrak deseci neprijateljskih kamiona s vojskom i ratnim materijalom. U dolini Neretve minama izrađenim na Biokovu bilo je dignuto nekoliko vlakova i lokomotiva. I ručne bombe »biokovke« po svom ubojnom dejstvu nisu mnogo zaostajale iza poznatih bombi »kragujevki«.

Rukovodstvo NOP-a biokovskog područja pridavalo je poseban značaj radu partizanske mehaničke radionice. Traženi su po jedinicama i dovedeni u radionicu novi mehaničari, limari i kovači, nabavljane nove količine materijala, u prvom redu vodovodnih cijevi, koje se traže i po otocima. Zahvaljujući tome, proizvodnja ručnih bombi popela se početkom 1943. g. na oko 100 komada dnevno. Pošto su u januaru 1943. bile podmirene potrebe IV. dalmatinske (Biokovske) brigade, »biokovke« se šalju partizanima u Mo:Seću, Mosoru i u Neretvi.

Mehanička radionica na Biokovu i njeni uspjesi bili su se pro• čuli nadaleko. Svatko je znao za biokovske partizane mehaničare, koji su snagom volje, često gladni i bez najnužnijeg alata, stvarali ubojita sredstva, kojima se tukao neprijatelj. Uz iskre užarenog željeza i skladnu pjesmu čekića rodila se himna biokovske mehaničke radionice, čije su strofe govorile o marljivim rukama, koje

kuju oružje radi slobode, a koje će, kada ona dođe, stvarati nova čuda, još veća od tih. U prvoj strofi himne stoji:

Visoko nad morem plavim,
međ kamenjem pustim surim,
čekića se odjek ^čuje
zajedno sa spjevom burnim.

Lupa struže, tuče, bije
sa pjesmom se skupa slije

U martu 1942. g. mehanička partizanska radionica na Biokovu' postiže nov uspjeh. Pod direktnim rukovodstvom Ante Tavre izrađen je vlastiti minobacač, koji kasnije postaje poznat pod imenom »biokovski tromblon«. Radilo se zapravo o posebnoj napravi na vrhu vojničke puške, pomoću koje se mina izbacivala na daljinu od 500 do 800 metara. Biokovski partizani raspolagali su s nekoliko komada tih »tromblona«, i oni su im u više navrata pomogli, da bez većih žrtava zauzmu neprijateljska utvrđenja.

OTOK BRAC U DRUGOJ POLOVINI 1942. GODINE

Dok prvi Bračani odlaze u borbu na kopno, Bračka partizanska četa izvodi nove akcije protiv neprijatelja na otoku. U redovima ustaško-žandarskog aparata, kojega su partizani već djelomično bili uništili, dolazi do previranja. Neki žandari nastoje s partizanima doći u vezu nudeći im svoje usluge. Partizani od njih traže, da im prije svega predadu oružje. Tako su žandari iz stanice u Supetru nagovarali svoga komandira Glavaša, da partizanima preda oružje. Poslije dugih pregovora on je pristao, da će u momentu, kad partizani izvrše napad, oružje predati bez borbe. Međutim uznastojao je u tome, da žandari moraju otvoriti vatru, kako bi Talijani pomislili, da je oružje predano nakon borbe. Iste uvjete bila su postavila četiri financa iz stanice u Supetru. I dok su financi već u početku napada predali puške, žandarmerijska stanica pružila je partizanima stvarni otpor, jer je komandir Glavaš u času napada

rnaredio, da se stupi u borbu. Poslije jednosatne žestoke paljbe partizani su b'li prisiljeni na povlačenje, jer je prijetila opasnost od talijanske intervencije. Kasnije se saznalo, da su Talijani za vrijeme, dok je vođena borba, utvrđivali svoju kasarnu, misleći, da će partizani, pošto likvidiraju žandare, krenuti i na njih. -Odmah, nakon te akcije žandari su svoju kasarnu premjestili u neposrednu blizinu Talijana. Poslije napada na žandare u Supetru i dvojica finanaca iz stanice u Bobovišćima predala su partizanima dvije puške.

Početkom augusta 1942. g. I. vod Bračke čete upao je u Milnu, u kojoj se nalazio talijanski garnizon, izvršio prepad na žandarmarijsku stanicu i u njoj zaplijenio 8 pušaka i izvjesnu količinu municije. Dan kasnije grupa boraca istog voda prisilila je puščanom -vatrom jedan jedrenjak, koji je plovio u službi Talijana, da pristane uz obalu. U brodu se nalazilo 70 kvintala žita i nekoliko vreća kupusa i krumpira. U tim danima, kada Talijani nisu puštali da se na Brač preveze ni najmanja količina hrane, zaplijenjene namirnice bile su od velikog značaja za prehranu partizanske čete.

Bračka partizanska četa

U prvoj polovini augusta Talijani su otišli iz Bola, da bi se poslije nekoliko dana ponovno vratili u mjesto. Tih nekoliko dana talijanskog odsustva iskoristili su partizani i u Bolu izvršili jednu značajnu ekonomsku akciju. Naime, jedno ustaško državno poduzeće imalo je u velikom vinarskom podrumu u mjestu magazinirano 12 vagona vina. Partizani su 15. augusta ušli u Bol i uz pomoć stanovništva odnijeli sve vino iz magazina. Toga se dana nalazi u luci uz obalu privezan brod, u kojem je također bilo tri vagona vina. Najveći dio zaplijenjenog vina partizani su podijelili stanovništvu najbližih sela. Tako se na primjer svim obiteljima, koje nisu imale vlastitog vinograda, dodijelilo po 70 litara vina. Od izvjesne količine vina za potrebe partizanskih bolnica pekla se rakija. Brod, koji je još uvijek ostao vezan uz obalu, drugog je dana uz pratnju grupe partizana upućen ravno u oslobođeno područje Makarskog Primorja. Pored tri vagona vina brodom su odvezena i 4 hektolitra rakije (špirita), koji su predani partizanskoj bolnici u Biokovu.

Početkom septembra 1942. godine partizani Roko Negodić, Dinko Ljubetić i Tomo Grubšić, upali su u Supetar i iz poreske uprave oduzeli 500.000 kuna i jedan kilogram zlata, koje je idućih dana imalo biti upućeno u Zagreb. Nekoliko dana kasnije razoružana je žandarmerijska stanica u Nerežišćima, a 18. septembra u Biokovo odlazi nova grupa od 30 dobrovoljaca. Ta grupa — za razliku od prve, koja je u Biokovo pošla preko Bogomolja na Hvaru — prebacuje se iz uvale Zvirje u blizini Povija u predio Promajna blizu Baške Vode. Istim kanalom 12. oktobra odlazi u Biokovo i treća grupa od 42 bračka dobrovoljca.¹

U drugoj polovini 1942. godine Narodnooslobodilačka borba na Braču razgarala se neviđenom snagom. Velika većina stanovnika bila je obuhvaćena u organizacijama NOP-a i u njima aktivno radila. To stanovništvo bilo je spremno na najveća lična pregaranja i žrtve, kada se radilo o ostvarenju interesa NOP-a. Zandarsko-domobranske stanice, nosioci ustaške vlasti, bile su u većini mjesta

¹ Samo iz Bola u te dvije grupe krenulo je 29 partizana dobrovoljaca. To su bili: Barhanović Tonko, Baković Mate, Cvitanić Sime, Cvitanić Dinko, Cvitanić Josip, Cvitanić Benko, Kraljević Stipe, Kraljević Tomo, Karmelić Jure, Karninčić Gvido, Brešković Josip, Marinković Tomo, Vođanović Ivo, Marinković Marko, Josipović Juraj, Devlahović Mario, Fabijanović Ivica, Marinković Frane, Cvitanić Milan, Florio Ivo, Stanušić Mario, Antunović Nedo, Vođanović Vinko, Bodlović Jakov, Marinković Mila, Cvitanić Danica, Cvitanić Vinka, Jugović Andro i Bodlović Ante. Iz Murvice krenula su šestorica, i to: Pavišić Miće, Pavišić Ljubo, Papić Jure, Papić Luka, Papić Milan i Beroš Tonko.

na otoku likvidirane, a jedina vlast, kojoj se narod obraćao i do koje je držao, bili su narodnooslobodilački odbori.

Tih dana za odlazak u partizane neprestano se javljaju novi dobrovoljci, a još veći broj je onih, koji su svakog časa spremni da učestvuju u pozadinskim akcijama, koje se u to vrijeme sve češće provode pod rukovodstvom NOO-a.

U takvoj situaciji na otoku i nisu potrebne veće partizanske jedinice. Zbog toga je rukovodstvo NOP-a odlučilo, da se i Bračka četa uputi u Biokovo radi pojačanja tamošnjeg partizanskog odreda. Tako u noći 5. novembra Bračka partizanska četa¹ u jačini od oko 80 boraca napušta otok i odlazi u Biokovo. Na Braču je ostao jedan manji partizanski vod na čelu sa dotadašnjim vodnikom III. voda Rokom Negodićem i vodnim delegatom Zorkom Stanušićem. Vod je imao zadatak, da i dalje izvodi vojne akcije na otoku i prihvata nove dobrovoljce, koji se tih dana sve češće javljaju u partizanske redove.

Odlazak većeg dijela partizana nije umanjio* borbenu snagu NOP-a na otoku. U svakom momentu, kad je to bilo potrebno, partizanskom su se vodu mogli priključiti novi borci, u prvom redu aktivisti NOP-a na terenu.

Ö. novembra 1942. god. bila je izvedena dotada najznačajnija akcija na otoku. Dva dana ranije, upravo na godišnjicu Oktobarske revolucije, Talijani su na čitavom otoku, iznenadnim upadanjem u kuće, pohapsili veći broj aktivista NOP-a. Među uhapšenima našao so i organizacioni sekretar Okružnog komiteta KP Srednjodalmatinskog otočja Jozo Bodlović i predsjednik Općinskog NOO Bol Andre Jugović.

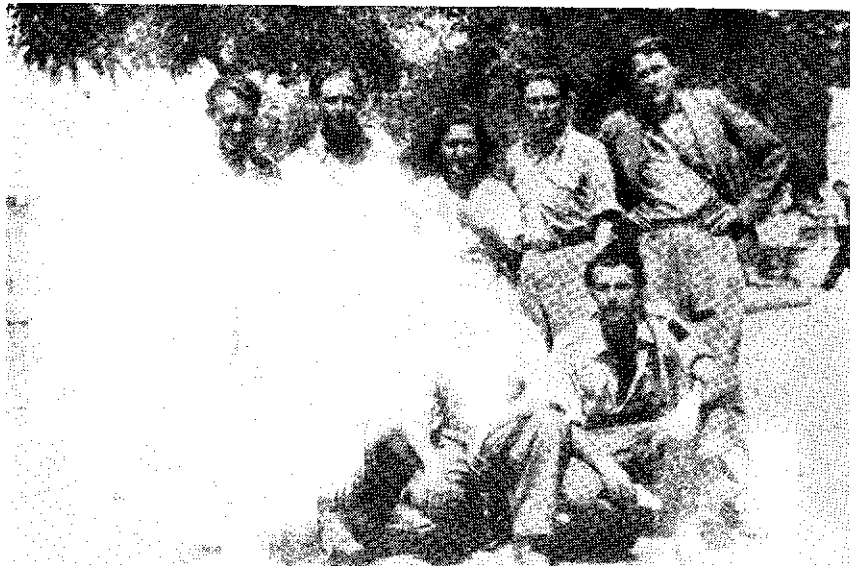
Kotarski komitet KP Brač donio je odluku, da se partizanski vod, ojačan udarnim grupama s terena, rasporedi u zasjede na svim važnijim putovima otoka i da u momentu, kada Talijani uhapšene budu vodili u Supetar, na njih izvrši napad i uhapšeni oslobodi. Na jednu takvu zasjedu na cesti Nerežišća - Praznice, kojom je rukovodio komandir voda Roko Negodić, naišao je kamion s talijanskim vojnicima. Cim je zasjeda otvorila vatru, kamion se zaustavio, a vojnici poiskakali na cestu dižući ruke" uvis. Tako su svi bili za-

¹ Četa se preko kanala prebacila u jednom brodu i iskrcala u blizini Baške Vode. Za vrijeme uspona prema vrhu Biokova cestom Makarska — Zadvarje naišla su tri talijanska kamiona. Brački partizani napali su te Kamione, ubili 9 i zarobili dva talijanska vojnika. Uzevši od njih 10 pušaka i 2 puškomitraljeza, partizani su sva tri kamiona zapalili.

robljeni zajedno s cijelom ratnom opremom. Među zarobljenim Talijanima nalazio se i komandant karabinjerskih posada na otoku Braču.

Partizani su talijanskom komandantu postavili zahtjev, da smjesta pusti na slobodu sve uhapšene rodoljube na Braču. Pored toga od njega je zatraženo, da se iz zatvora u Splitu i Šibeniku puste oni Bracarli, koji su još ranije bili uhapšeni. Talijanski ko-

Clanovi Kotarskog komiteta KP Brač 1942. g.

mandant je pristao na postavljene uvjete i odmah uputio pismeno naređenje, da se uhapšenici puste na slobodu, što su Talijani odmah i učinili. Nešto kasnije bili su iz zatvora u Splitu i Šibeniku pušteni i svi ostali uhapšeni brački aktivisti i rodoljubi.

Taj događaj narod je živo komentirao. Čak i oni, što su dotada sumnjičavo gledali na partizanski pokret i upozoravali na neupo-

redivu nadmoć talijanske vojske, utihnuli su i počeli priznavati snagu NOP-a. Poslije tog događaja ugled partizana još je više porastao. U partizanski logor pristižu novi borci i dotadašnji vod uskoro narasta do jačine čete.

Dijelovi Bračke partizanske čete napali su 7. decembra žandarmerijsku posadu u selu Pražnicama i nakon jednosatne žestoke borbe razoružali sve žandare u kasarni.

Žandarsko vodno zapovjedništvo Hvar, pod koje su potpadale i žandarske posade na Braču, u svom dopisu od 10. decembra 1942. g. zapovjedništvu Seste žandarske pukovnije u Mostaru pored ostalog piše:

»7. prosinca u 0.30 sati oko 50 dobro naoružanih partizana izvršuje napad na oružničku postaju Pražnice. Borba između oružnika i partizana vodi se cijeli sat. Nedaleko vojarnje postaje u istom selu nalazi se posada talijanske vojske od 80 ljudi. Oružnici su više nego 100% bili uvjereni, da će im ova posada koja ih tako sa sobom vučara od sela do sela, priskočiti u pomoć i partizane uništiti, ali uzalud. Kada su oružnici utrošili streljivo, a pomoći ni od kuda, partizani su na troja vrata provalili u vojarnu, svladali oružnike i razoružali. Talijanska posada istog dana povlači se za selo Nerežišće, povlačeći sa sobom i postaju sa oružnicima, kojima je pukim slučajem ostalo 4 puške da ih partizani nisu pronašli, ali bez streljiva. Ove puške predavao je zapovjednik postaje zapovjedniku talijanske posade u Pražnicama, tako i u Nerežišću, ali su ovi to odbili. Po dolasku u Nerežišće, istoga dana oko 17 sati, jednu posebničku zgradu gdje se je postaja smjestila, ponovo napada oko 25 naoružanih partizana i oduzimaju i ove 4 puške...«i

Već 9. decembra Bračka partizanska četa neopaženo je ušla i u mjesto Bol na južnoj strani otoka i oko 5 sati poslije podne napala žandare u njihovoj kasarni u mjestu. Žandari su brzo bili savladani, a partizani su zaplijenili šest vojničkih pušaka, 10 bombi i izvjesnu količinu municije.

OTOK HVAR U DRUGOJ POLOVINI 1942. GODINE

U drugoj polovini 1942. g. NOP na Hvaru naglo se razvijao. To je bio rezultat niza izvedenih partizanskih akcija i višemjesečnog političkog rada, koji se svakodnevno provodio u svim masovnim organizacijama NOP-a. U to vrijeme u selima se održavaju i javni

¹ Zbornik V. I. I. V/10 dok. br. 142.

zborovi, na kojima govore istaknuti rukovodioci NOP-a u Dalmaciji, među kojima: Andrija Božanić, Drago Gizdić i Benko Matulić, Pri Kotarskom narodnooslobodilačkom odboru formirana je i kulturno umjetnička družina, koja u selima daje priredbe s programima iz života NOB-e. Na tim priredbama Hvarani prvi put čuju recitaciju Kulenovićeve »Majke Knežpoljke«, »Dane oktobra« Maja-kovskoga, a književnik Marin Franičević prvi put na tim priredbama čita »Govorenje Mikule Trudnega«.

Ali i na taj opći polet snaga NOP-a na Hvaru u velikoj su mjeri utjecali uspjesi, koje tih dana postižu jedinice NOV Jugoslavije. To su bili dani, kada su proletherske brigade na čelu s Vrhovnim štabom nastupale u pravcu Livna oslobađajući veliki teritorij zapadne Bosne, spojivši se tako i s partizanskim odredima srednje Dalmacije i oslobođenim dalmatinskim područjem.

Rukovodstvo NOP-a na otoku Hvaru iskoristilo je takvo narodno raspoloženje za upućivanje što većeg broja dobrovoljaca na kopno. Tih dana su održani mnogobrojni sastanci organizacija NOP, na kojima se objašnjavao značaj stupanja što većeg broja rodoljuba u partizanske jedinice. Pored većeg broja aktivnih simpatizera NOP-a, za odlazak u partizane bili su se orijentirali skoro svi članovi SKOJA. Rukovodstvo NOP-a na otoku odredilo je iz svakog mjesta dobrovoljce, koji su imali krenuti na kopno. U isto vrijeme iz svih partijskih organizacija bilo je određeno po nekoliko starijih i iskusnih članova Komunističke partije, koji su trebali poći zajedno s dobrovoljcima.

Čim se saznalo za odlazak druge grupe dobrovoljaca na kopno, na čitavom otoku poveljena se akcija sakupljanja odjeće i obuće, kako bi što bolje bili opremljeni oni, koji odlaze. Odmah su bili formirani odbori od predstavnika NOO, AFŽ-a i Saveza mlade generacije, koji su obilazili pojedine obitelji i sakupljali sredstva za dobrovoljce. Predsjednica organizacije AFŽ-a u Pitvama Ljubica Kokić ovako je tih dana zapisala podatke¹ o onima, koji su njoj lično uručili odjeću i druge predmete za dobrovoljce:

¹ Original u arhivi Kotarskog komiteta KP Hvar. Predsjednica AFŽ-a Kokić Ljubica bilježila je lokalne nazive davaoca pomoći, zato su u zagradama stavljena njihova prava imena. Kokić Ljubica poginula je kao borac Biokovskog odreda u borbi s Nijemcima blizu mjesta Grabovca u Blokovskoj Zagori u septembru 1943.

»Stričetovi (obitelj Stjepan Radonić) dali su primetak¹ i guću, dva para čarapa; Marica Vikota (obitelj Vjekoslav Bojanić) dala je: dva povoja, dvije košulje, šotoveštu, veštit, veštu, kaput, zimski kaput; Toma (obitelj Tome Barbić) postole i šugaman;² Roman (obitelj Marina Radonić) četiri rupca, dva ručnika, čarape, gaćice i kapu, guću, kaput, lancun; Katica (obitelj Katica Barbić) guću, gaćice, dva zavoja; Mate (obitelj Mate Radičić) čarape, dva metra lastika; Antica (obitelj pok. Luke Barbić) ručnik; Perač (obitelj Petar Radonić) lancun, šugaman, kapu, dva para gaćica.«

To je grupa obitelji, za koje je bila lično zadužena predsjednica AFŽ-a da im se obrati za pomoć. I sve ostale obitelji u selu dali su sličnu odjevnu i drugu pomoć za nove dobrovoljce. Na isti način i sa sličnim rezultatima ta akcija je provedena i u drugim mjestima na otoku. Sva odjeća i obuća, koja je preostala poslije nego su bili snabdjeveni dobrovoljci, poslana je Biokovskom partizanskom odredu. Iz iznesenih podataka vidi se, da su se sakupljali i neki predmeti kao na primjer povoji za novorođenčad, plahte i drugi, koji na prvi pogled nisu mogli poslužiti partizanima u šumi. Međutim, od njih i sličnih komada robe pravili su se za ranjenike zavoji, kojih je najviše nedostajalo partizanskim bolnicama.

Nova grupa od 150 hvarskih dobrovoljaca napustila je svoje domove 7. oktobra 1942. g. i krenula u pravcu Bogomolja, odakle se u nekoliko narednih noći prebacila u Biokovo. Među tim dobrovoljcima bile su i prve hvarske žene, njih dvadesetak, koje su napustile rodni otok i krenule da se bore u dotad nepoznate im krajeve.

Jedan manji dio od tog broja hvarskih dobrovoljaca ostao je u biokovskom bataljonu »Josip Jurčević«, dok je većina odmah krenula u pravcu Livna. Tamo su ti hvarski mladići i djevojke ušli u proslavljene proleterske jedinice NOV Jugoslavije, u kojima će narednih mjeseci proći kroz najslavnije bitke IV. i V. ofenzive. Većina Hvarana je ušla u sastav V. crnogorske i X. hercegovačke brigade.

¹ Prsluk

² Ručnik

V
; • /' -Iff

POSLIJE ODSTRANJIVANJA OPORTUNISTA IZ RUKOVODSTVA NOP SE NA KORČULI POČEO NAGLO RAZVIJATI

Kotarska partijska konferencija, koja je trebala konačno obradunati s pojedinim oportunistima, održana je početkom septembra, jedne svijetle mjesečeve noći, u vinogradu u predjelu zvanom Nančinovo. Na konferenciju je došlo oko 40 delegata iz svih partijskih organizacija na terenu i Korčulanske čete. Njen tok bio je buran. Pokazalo se, da je partijsko članstvo na terenu od samog početka prihvatilo liniju beskompromisne borbe protiv okupatora. Zato, što se borba već dotada nije razmahala do potrebne mjere, odgovornost su isključivo snosili pojedini članovi Kotarskog komiteta, u prvom redu dotadašnji sekretar, koji su, koristeći se svojim rukovodećim položajem, onemogućavali, da jednodušan stav partijskog članstva u pitanju borbe protiv okupatora dođe do izražaja.

Prisutni delegati, izražavajući stav svojih osnovnih organizacija, oštro su osudili oportunistički sekretar i grupe oko njega i izabrali novi Kotarski komitet. Za sekretara novog Komiteta izabran je Cetinić Marin, jedan od pokretača borbe protiv oportunističkog članstva u Kotarskom komitetu.

Neposredno poslije partijske konferencije došao je na Korčulu član Pokrajinskog komiteta Božanić Andrija - Stevo. Po njegovu dolasku održano je kotarsko partijsko savjetovanje, na kome je odlučeno, da se iz Partije odstrane svi oportunistički elementi. Iz Partije su pored dotadašnjeg sekretara bili izbačeni i neki drugi oportunisti iz organizacija na otoku.

Odstranjivanjem oportunističkih elemenata i stvaranjem novog revolucionarnog partijskog rukovodstva s jedinstvenim stavom u pitanju borbe protiv okupatora nastaje prekretnica u daljnjem razvoju NOP-a na otoku Korčuli. Već narednih dana mjeseca septembra i tokom oktobra izvedeno je nekoliko akcija, koje su svojim uspješnim završetkom ohrabrine aktiviste NOP-a, još šire rasplamsale duh partizanske borbe na otoku. Prva od njih bila je akcija izvršena na talijanski kamion, koji je iz Smokvice u pravcu Blata prevezio ulje.

Dogodilo se to jednog dana u prvoj polovini septembra. U partizanski logor Potinu stigao je Jerko Tomašić i obavijestio partizane, da talijanski kamion u Smokvici krca ulje. Partizani su odlučili, da se napadne kamion i ulje oduzme ili uništi. Odmah se krenulo u

pravcu ceste. Jerko Tomašić je prije dolaska u logor ostavio svoga brata Antu na uzvisini zvanoj Gradina, da motri, hoće li kamion proći prije, nego stignu partizani. Od partizanskog logora do ceste bilo je oko 5 kilometara. Tako se dogodilo, da je kamion naišao prije partizana. Ante Tomašić, videći, da partizana nema, sam je pošao u akciju. Oružja nije imao već običnu sjekiru. Izletio je na cestu, ispriječio se pred kamion i pozvao šofera, da se zaustavi. U bačvama na kamionu nalazilo se oko 30 hektolitara ulja. Sve bačve Ante je pocijepao sjekirom, te se ulje prolilo.

Početkom novembra 1942. godine Kotarski komitet KP je odlučio, da se izvrši napad na talijanske kamione, koji su puni vojnika često saobraćali na cesti Korčula - Vela Luka. Odmah je na brdo zvano Kon, s kojega se ima pogled nad dijelom glavne ceste na otoku, bila postavljena partizanska izvidnica. Ona je imala zadatak, da u slučaju nailaska kamiona o tome izvijesti partizane u logoru.

4. novembra oko 3 sata poslije podne u logor je došao partizan s izvidnice na Konu i saopćio: »Dva talijanska kamiona puna vojnika pošli su iz grada Korčule prema Blatu.« Komandir vođa postrojio je borce. Tog dana u logoru se održavao sastanak političkih rukovodilaca iz Blata i Vele Luke, tako su i oni uzeli puške i pošli u akciju. U pravcu položaja zvanog Veli Plat, u čijoj je blizini trebao biti izvršen napad, ukupno je pošao 21 borac.

Kad je već došao blizu, vod se zaustavio usred šume. Na malom zaravanku borci su se postrojili. Član KK Marinović Petar upoznao ih je sa značenjem predstojećeg zadatka. Zatim je komandir grupe Milat Ivan pozvao borce, da u napadu pokažu sve one vrline, koje su već partizanskim borcima na kopnu donijele slavu. »Budite dostojni biokovskih partizana, koji često u neravnoj borbi pobjeđuju neprijatelja«, rekao je na kraju Milat.

Izvidnica s brdašca Gradine mahala je crvenom zastavicom. To je bio znak, da se kamioni približavaju. Borci su zauzimali položaje. Bolji strijelci dobili su zadatak, da prvim mecima obore šofera i mitraljesce na krovu šoferske kabine. Kamioni su vozili jedan za drugim u razmaku od oko 300 metara. Kad se prvi približio na tridesetak metara, partizani su zapucali. Kamion se naglo zaustavio, vratio se natrag nekoliko metara i ostao na mjestu. Mecima izrešetana bačva benzina, koja je bila na kamionu, razlila se, a eksplozija prvih bombi zapalila je benzin i kamion. Talijani, koji nisu bili oboreni prvim rafalima, pobacali su se na zemlju i organi-

zirali obranu. Borba je trajala petnaest minuta, i neprijatelj je bio savladan.

Kad se sve stišalo, na bojištu je ležalo 29 mrtvih talijanskih vojnika. Partizani su zaplijenili dva puškomitraljeza i izvjestan broj pušaka, dok je drugo oružje bilo izgorjelo. Na strani partizana teže je bio ranjen Marinović Petar, član Kotarskog komiteta KP. Poslije nekoliko sati on je podlegao ranama.

Čim su Talijani u drugom kamionu čuli pucnjavu, zaustavili su se i razvili u strijelce. Međutim sami se nisu usudili nastupati u pravcu, iz kojega je dopirala vatra. Uputili su kamion u Smokvicu, da jave o partizanskom napadu i dovede pojačanje. Iz Korčule je hitno krenuo kamion pun vojnika i karabinjera. Kroz to vrijeme partizani su se povukli preko smokvičinog polja zvanog Sitnica i ponovno se vratili u svoj logor Potinu.

Kako je to bila prva oružana borba s Talijanima na otoku, mnogi su ljudi strahovali od njihove odmazde. Ali Talijani su se bojali zaoštravati odnose s narodom otoka, za koji smatraju da je zauvijek postao sastavni dio talijanske imperije. Zbog toga nisu htjeli poduzimati represalije. Oni smatraju, da treba uništiti partizane-komuniste, poslije čega će narod lako privoliti na suradnju. Radi toga talijanska komanda na otoku traži od svoje više komande, da se na Korčulu uputi kaznena ekspedicija, koja bi pretresla otok i očistila ga od partizana.

OTOK VIS U DRUGOJ POLOVINI 1942. GODINE

Sredinom 1942. godine većina stanovnika na otoku Visu aktivno je radila u organizacijama NOP-a. U svim viškim mjestima bile su formirane organizacije AFŽ i SMG. Početkom juna stvoreni su akcioni odbori i pododbori: zanatlija, prosvjetnih radnika, namještenika i težaka. Njihovi rukovodioci tvore Mjesni akcioni odbor, u koji su ulazili i predstavnici AFŽ i SMG, a u mjestima Visu i Komiži i predstavnik JNS-a i HSS-a. To su ustvari bili prvi narodno-oslobodilački odbori na otoku. Bilo je ukupno formirano 8 mjesnih i dva općinska NO odbora. U septembru 1942. godine formiran je Kotarski NO odbor, za čijeg predsjednika je izabran Ivan Božanić, a za tajnika Sergije Makijedo.

Formiranjem NO odbora nastaje novi polet u razvitku NOP-a na otoku Visu. U njemu naročito dolazi do izražaja pojačana aktivnost u pribavljanju materijalnih sredstava za partizane. Tako su ribari u vidu pomoći partizanima davali 5 posto od ulovljene ribe. trgovci su plaćali 5 posto od ostvarenog prometa, a zemljoradnici su također davali izvjestan postotak od prodanog vina i rakije. Gotovo svi stanovnici učestvuju u davanju hrane, odjeće i obuće, a članice AFŽ-a oplele su veću količinu čarapa i druge ->djeće, koja se vezom preko Hvara upućuje partizanima na kopnu.

Već u to vrijeme viški stanovnici narodnooslobodilačke odbore smatraju svojom jedinom vlasti i za pitanja, koja sami nisu mogli rješavati, obraćaju se njima. Okupatorska vlast na otoku živi za sebe. Tako i neke manje sporove, nastale među pojedincima, rješavaju NOO-i.

Na otoku kao glasilo NOP-a izlazi »Naš izvještaj«, koji je redovito obavještavao narod o stanju na frontovima i o razvoju i borbama partizana širom zemlje. »Naš izvještaj« štampan je u 400—500 primjeraka po broju i dopirao je do svakog stanovnika na otoku.

Partizanska grupa na otoku nastavlja s likvidacijom okupatorskih špijuna. Pripadnici jedne udarne grupe u Visu stalno su vrebali na špijuna Bijaševića, koji je prilikom atentata u augustu 1941. g. bio teško ranjen, a zatim prezdravio, 30. aprila 1942. g. partizanima je pošlo za rukom da konačno likvidiraju tog zloglasnog fašističkog špijuna.

Nakon Bijaševića na red dolazi bivši ustaški tabornik, a kasnije talijanski agent Ante Simić-Tesla. Simić je bio sačekan i ubijen u septembru 1942. g. (Talijani su zapalili kuću Mići Karliću, jer su mislili, da ga je on ubio). Nekoliko dana kasnije likvidiran je ustaša Toma Đirlić, a zatim i poznati četnik Svetozar Ivković. Do kraja 1942. partizani su na Visu likvidirali još nekoliko talijanskih špijuna.

Poslije neuspjelog paljenja tvornice sardina u Komiži rukovodstvo NOP-a na otoku dalo je radnicima uputstva, kako će sabotirati proizvodnju. Proizvode se oštećivalo time, što su radnice u kutije pune sardina ubacivale sodu kaustiku, a u odjeljenju, gdje su se kutije hermetički zatvarale, velik broj kutija ostavljao se neprimjetno otvoren. Na taj način Talijani su bacili u more nekoliko vagona pokvarenih kutija sardina. Okupator je u nastojanju, da povećá proizvodnju, bio zaveo rad po akordu. Radništvo tada stupa u

štrajk, tražeći, da se ukine takav sistem rada i zamijeni plaćanjem po satu, jer se tako mogla bolje sabotirati proizvodnja.

Naročito svečano bila je na cijelom otoku proslavljena godišnjica Oktobarske revolucije. Vatre su gorjele i na najmanjem brdu, pisane su parole od vatrenih kresova, a u mjestima svi zidovi osvanuli su ispisani antifašističkim parolama. U Komiži, na mjestnom zvoniku, bila je izvješena velika crvena zastava. Crvena zastava bila je izvješena točno u podne nad samim Visom na brdašcu Basulinka. Podizanje zastave na jarbol označeno je pucanjem petarda. Cijelo stanovništvo Visa izišlo je na ulice i promatralo podizanje zastave. Sve to gledali su i Talijani, koji su se kasnije pod vojnom opremom popeli na Basulinku i zastavu skinuli.

Sredinom novembra 1942. g. grupa članova KP i SKOJA u Visu upala je u zgradu bivše »Hrvatske blagajne« i iz nje za potrebe kotarske »tehnik«, koja je štampala »Naš izvještaj«, uzela ciklostil, pisaću mašinu i sav potrebni pisaći pribor.

Kolika je bila mržnja čitavog naroda prema fašističkom okupatoru, vidi se i iz ovog primjera. 14-godišnji dječak Jurinović iz Komiže sam, bez ičijeg uputstva, uvukao se u školsku zgradu, pokidao sve Mussolinijeve slike i geografske karte, na kojima je bila ucrtana »Velika talijanska imperija«, i na školskoj tabli napisao »Smrt fašizmu«. Talijanski učitelj obavijestio je o svemu karabinjere, koji su pokupili školsku djecu i na grub način ih zlostavljali, ne bi li odali izvršioca čina. Međutim Talijani su bili primorani da na kraju puste djecu, a da nikad nisu doznali njegovo ime.

Krajem 1942. g. likvidirano je na otoku još 5 fašističkih špijuna, među kojima istaknuti agenti Ivo Lučić-Roki i Toma Šilić. Preostali, videći da i njih očekuje neminovna kazna, pobjegli su s otoka.

Likvidacija špijuna, formiranje NOO-a, obuhvaćanje velike većine stanovništva u organizacije NOP-a, stalno odlaženje novih boraca u partizane na kopno, neprestane borbene i druge akcije partizanskog voda i udarnih grupa na otoku, velika materijalna pomoć, koju NOP-u pruža čitav narod, karakterizira razvoj NOP-a u 1942. godini na otoku Visu.

SJEVERNA DALMACIJA POČETKOM 1943. GODINE

Kada se Primorski bataljon, u čijem se sastavu nalazila i Bukovačka četa, početkom decembra 1942. prebacio na mučko područje, a zatim u predio Knina, gdje je ušao u sastav Pete dalmatinske brigade, na čitavom području od rijeke Krke do Novigradskog mora više nije bilo partizanskih jedinica.

Čim je osjetio, da partizana nema, neprijatelj je pojačao saobraćaj na svim komunikacijama sjeverne Dalmacije, počeo češće upadati u sela i terorizirati stanovništvo, koje je dotada pomagalo partizane. Prijetila je ozbiljna opasnost od zastoja u daljnjem razvitku NOP-a u sjevernoj Dalmaciji. Imajući u vidu ovu činjenicu, Štab IV. operativne zone donosi odluku, da se iz Primorskog bataljona izdvoje manje snage i upute u sjevernu Dalmaciju radi daljnje mobilizacije boraca i formiranja novih partizanskih jedinica na tom području. Tako je iz sastava Primorskog bataljona izdvojeno pedesetak boraca, od kojih je 31. decembra 1942. godine u selu Gracu istočno od Drniša formiran Sjeverodalmatinski bataljon u sastavu od tri manje čete, i to: Prominsko-bukovačka od oko 20 boraca, Primorska u sastavu od oko 20 boraca i Šibensko-drniška,¹ koja je imala 11 partizana. Za komandanta bataljona postavljen je Šime Ivas, a za komesara Gojko Jakovčev. Čim su formirane, čete su krenule na područja, koja su im bila određena za izvođenje operacija. Primorska četa odlazi na područje Zaton - Vodice, Šibensko-drniška na područje Danilo - Kraljiča, a Prominsko-bukovačka na prostor zapadno od Promine prema Bukovici. Štab bataljona dobio je zadatak, da povremeno, kada se ukaže potreba, grupira sve tri čete i da bataljon kao cjelina učestvuje u borbama.

Čim su došle na određena im područja, čete su počele izvoditi, akcije napadajući kolone neprijateljskih trupa, njihove patrole i manje posade u sjeverodalmatinskim selima. Već noću uoči 6. januara Prominska četa napala je žandarmerijsku stanicu u selu Širitovcima. Poslije kraće borbe žandari su bili savladani. Partizani su zarobili 9, ubili i ranili po jednog žandara, dok su ostali od njih 18, koliko ih je bilo u stanici, uspjeli umaći. Bilo je zaplijenjeno 9 pušaka i 1 puškomitraljez. Partizani u toj borbi nisu imali gubitaka.

¹ Komandir Prominsko-bukovačke čete bio je Vulin Ivan, Primorske Zivković Drago, Šibensko-drniške Bumber Josip-Vaska, a njen komesar Ninić Ivan.

Primorska četa postavila je 16. januara zasjedu na cesti Kovča - Zaton u rajonu Gajevi. Kroz kratko vrijeme iz pravca Kovče naišla je kolona od oko 80 karabinjera i crnokošuljaša prateći kola, kojima je prevožen jedan talijanski poginuli oficir. Partizani u zasjedi pustili su kolonu u neposrednu blizinu, a onda je zasuli pušćanom i mitraljeskom vatrom. Fašisti, koji nisu bili pogođeni prvim plotunima, pogleli su uz cestu i organizirali obranu. Ogorčena borba vodila se čitav sat, nakon čega su se Talijani povukli, ostavivši na cesti 18 poginulih fašista. U toj akciji, u kojoj nisu imali gubitaka, partizani su došli do 18 pušaka, 14 pištolja, 2000 metaka i raznog drugog vojnog materijala.

Do tog vremena Prominsko-bukovačka i Primorska četa, dolaskom novih boraca s terena, porasle su svaka na oko 40 boraca. Usto su čete dobile još po jedan puškomitraljez, koje su bili nabavili i do njihova dolaska sačuvali političkoterenski radnici sjeverodalmatinskog područja.

Brojno ojačane, čete su mogle prijeći i na izvođenje jačih akcija, kao što su bili napadi na ustaško-domobranske posade u selima oko Promine. Tako Prominsko-bukovačka četa u vremenu od 20.—30. januara čisti sela Puljane, Ljubotić i Bogatić od ustaško-domobranskih elemenata i u njima provodi živ politički rad tumačeći narodu ciljeve i značaj partizanske borbe. Uz politički rad četa vrši i manje akcije: onesposobljava kamion, koji za okupatora prevozi ugajl iz rudnika Siverić, zarobljava putnički automobil tvornice aluminiija Lozovac, uništava most na putu Skradin - Mostine, ruši telefonske stupove duž putova i električni dalekovod na relaciji Manojlovac - Šibenik i Roški Slap - Siverić.

U noći između 15. i 16. februara Prominsko-bukovačka četa došla je na područje Zaton - Vodice, gdje se u to vrijeme nalazi i Primorska četa. Ujutro 16. februara, postavljeni su osmatračići na brdo Sabin sa zadatkom, da motre na eventualne pokrete neprijateljskih trupa i o tome obavijeste Stab bataljona, koji se stalno nalazio uz Prominsko-bukovačku četu. Već oko 12 sati osmatračići su javili, da je iz Vodica u pravcu Male Ciste prošla jedna talijanska kolona, u čijem sastavu se nalazio jedan tenk i blindirani automobil, putnički automobil i 4 kamiona vojnika. Čete su se odmah postavile u zasjedu u rajonu Kovča - Gradelji - Pirnica - Kulaš. Prominsko-bukovačka četa zaposjela je položaje uz komunikaciju na seoskom putu Pirnica - Rakitnica, a Primorska četa s obje strane ceste južno od brda Kovča.

Bližio se već četvrti sat poslije podne, kada je talijanska kolona, vraćajući se iz Čiste, naišla na zasjedu. Međutim, Talijani su u posljednji čas, kada je začelje njihove kolone već bilo prošlo zauzete položaje, primijetili partizane i organizirali obranu. Poslije jednosatne žestoke borbe talijanski blindirani automobil probija se u pravcu Vodica, odakle kroz kratko vrijeme neprijatelju dolazi kao

pojačanje jedna konjička jedinica. Talijanski konjanici ubrzo su s brda Sabin zbacili osiguranje, koje je bila postavila Prominska četa, a zatim joj zašli za leđa. U nastaloj situaciji čete su se morale povući na pogodnije položaje odakle su nastavili borbu sve do mraka. U borbi Talijani su imali 5 mrtvih i 15 ranjenih vojnika i oficira. Među poginulim nalazio se i kolonelo Da Zara, komandant talijanskog konjičkog puka »Alexandria«. Na strani partizana poginuli su vodni delegat Prominske čete Ilija Ilijašević i desetar Nikola Džumrija.

Iste večeri Prominsko-bukovačka četa napušta primorsko područje i kreće prema Bukovici, dok se Primorska četa prebacila na područje Zatonu. Napuštanjem rajona, u kojem je izvršen napad, čete su izbjegavale susret s neprijateljem, koji je redovito poslije sličnih akcija nastupao s velikim snagama, ne bi li još tamo zatekao i uništio partizane.

Za sve to vrijeme Šibensko-drniška četa nije imala značajnijih sukoba s neprijateljem. Njena aktivnost svodila se na diverzantske akcije na pruži Drniš - Šibenik, na kidanje telefonskih veza i kompanje putova na njenom operativnom području.

Po dolasku u Bukovicu Prominsko-bukovačka četa napala je antikomunističku miliciju u selu Rupama. Utvrdivši se u nekoliko seoskih kuća, neprijatelj je partizanima pružio žilav otpor i nije bio savladan ni onda, kada se nekoliko partizana popelo na krovove i kroz razgrnuti crijep stalo u njih ubacivati bombe. Pred zoru partizani su napustili opsadu sela i povukli se, izgubivši u toj noćnoj borbi jednog borca.

Poslije borbe na Rupama Prominsko-bukovačka četa kreće na operativno područje Šibensko-drniške čete, gdje je stigla u noći između 7. i 8. marta.¹

ŽIVOT NA OSLOBOĐENOM TERITORIJU LIVANJSKOG PODRUČJA KRAJEM 1942. I POČETKOM 1943. GODINE

Poslije ponovnog ulaska partizana u Livno i Duvno oslobođeni teritorij se prostirao sve od Bihaća na sjeverozapadu do ruba Duvanjskog polja na jugoistoku. Krajem decembra na toj velikoj teritoriji život je počeo teći svojim normalnim tokom, i da nije bilo slušati daleki tutanj neprijateljske artiljerije, čovjek bi pomislio, da

¹ Kada je nakon povlačenja dalmatinskih brigada prema Crnoj Gori bio formiran Štab grupe partizanskih odreda za Dalmaciju, po njegovu naređenju obje čete kreću na područje Muć — Ičevecica, gdje ulaze u sastav Splitskog partizanskog odreda. Primorska četa Sjeverodalmatinskog bataljona ostala je i dalje na svom operativnom području i djelovala kao samostalna jedinica.

Na putu za Moseć šibensko-drniška četa prolazi preko Trogirske Zagore. U rano jutro 9. marta 1943. g. četa je zajedno s Trogirskom desetinom u rejonu brda Vlaška, napala jednu talijansku kolonu, koja je išla u pravcu Segeta, da bi osiguravala radove na popravku porušenog mosta u Jakovčevici. U borbi, koja se razvila, Talijani su imali 20 mrtvih i 5 zarobljenih vojnika, dok je na strani partizana poginuo zamjenik komesara čete. Tom prilikom partizani su došli do 27 Pušaka, 3 puškomitraljeza i veće količine municije.

je rat za to područje bio završen. Jedinice NOVJ-e rasporedile su se u perifernim predjelima oslobođenog teritorija, odakle su stražama i patrolama kontrolirali komunikacije i pravce, iz kojih je mogao naići neprijatelj. Vojska je tako, poslije višemjesečnih borbi i marševa, dobila mogućnost da se odmori. Samo manje jedinice, vodovi i desetine, upadale su na teritorij, koji je držao neprijatelj, napadale njegove patrole, posade i kolone, redovito mu nanoseći osjetne gubitke. Kad bi izvršile zadatak, one su se vraćale ponovno u svoje baze.

Usto, početkom januara 1943. g. zapao je duboki snijeg, vladala je jaka studen. Ni sam neprijatelj po takvim vremenskim prilikama nije pokazivao naročitu aktivnost. Komandni kadar iskoristio je u punoj mjeri taj privremeni predah, da što bolje vojnički i politički osposobi svoje jedinice. U vojsci se tih dana odvijao živ politički i kulturno-prosvjetni rad. Održavani su brojni politički časovi, naročito u jedinicama, koje su u posljednje vrijeme bile primile veći broj novih boraca s terena. Na bataljonskim i brigadnim konferencijama borci i rukovodioci iznosili su uspjehe i kritizirali nedostatke iz proteklih bitaka.

Tih je dana, u duhu naređenja Vrhovnog štaba o stvaranju vojnog pozadinskih vlasti, u Livnu bila formirana Komanda livanjskog područja. Ona je zahvaćala čitavo područje Livanjskog polja i planine Dinare. Njoj su bile podređene komande mjesta: Livno, Glamoč, Duvno i Vrlika. Za komandanta Livanjskog područja bio je imenovan Vice Buljan.

Prvenstveni zadatak vojno pozadinskih vlasti bio je, da vrše mobilizaciju novih boraca za NOV i vode brigu o snabdijevanju njenih jedinica. Usto su komande vojno pozadinske vlasti imale i niz drugih dužnosti, kao: prikupljanje podataka o neprijatelju i organiziranje obavještajne službe, organiziranje radionica i ekipa za izradu predmeta potrebnih za vojsku, borba protiv špijuna na oslobođenom i neoslobođenom području i t. d.

Da bi zadatak materijalne pomoći Narodnooslobodilačkoj **vojsci bio što uspješnije riješen**, Komanda livanjskog područja je, među **ostalim**, organizirala u Livnu i Glamoču niz svojih radionica, koje su radile za potrebe vojske. Tako su bile organizirane radionice: **mehaničko-puškarska, u kojoj se pored drugih manjih poslova pravljalo oružje i motorna vozila, drvodjelsko-kovačka u kojoj su izrađivane saonice za potrebe vojske i burad za dezinfekciju, bol-**

nički kreveti i nosila. (Drvodjelci su izrađivali drvene, a kovači željezne dijelove na spomenutim predmetima). Pored toga kovači su izrađivali potkove za konje i potkivali ih. Postojala je i predionica, u kojoj se najprije prela vuna, a zatim tkalo sukno borcima, od kojeg su se u krojačkoj radionici šivali odjevni predmeti za borce. U gradu Glamoču radila je pletionica, u kojoj je oko 80 žena-par-

tizanki plelo vunenu odjeću. U Radaslijama nedaleko od Glamoča radila je pilana, koja je drvodjelske i neke druge radionice snabdijevala drvom. Pored tih radionica, većina privatnih radionica u Livnu i Glamoču radila je u to vrijeme za potrebe vojske. To su bili limari, drvodjelci, kovači i drugi.

U gradu je radila bolnica i veterinarska stanica. Svake srijede održavani su stočni sajmovi, i seljaci iz okolnih sela dolazili su u Livno da prodaju svoje proizvode i da kupe što im treba. Saobra-

ćala je redovna autobusna veza na relaciji Drvar - Rore - Bihać - Glamoč - Livno.

Posebnu živost gradu davao je kulturno-prosvjetni rad, što se tih dana odvijao u Livnu.

U Kulturno umjetničkom domu u zgradi ranijeg društva »Sundačić« kulturna grupa Štaba IV. operativne zone davala je redovito svoje kulturno-umjetničke programe za vojsku i građanstvo. U programu su pored korskih recitacija najviše bili zastupani skečevi, koji su najčešće prikazivali epizode i događaje iz NOB. Popu-

lami su bili programi, koje je davala t. zv. »Igmanska grupa« I. proleterske divizije i pjevački zbor Štaba IV. operativne zone.

Redovito **svake srijede u** Domu su se održavale »Usmene novine«. Govornici su bili istaknuti politički radnici s terena ili iz **vojske. Usmene novine** bile su u to vrijeme vrlo popularna forma **političkog izdizanja** najširih slojeva. Dom »Sundačić« redovito je **bio prepun ljudi, koji bi** došli da iz »Usmenih novina« saznaju najnovije vojno političke događaje. A kad bi one završile, obično se nastavljalo igrankom. Građanstvo Livna, zajedno sa svojom vojskom, igralo je partizanska i narodna kola do kasne noći.

U Livnu je bila otvorena i osnovna škola, koja je radila sve do **početka IV. neprijateljske ofenzive.** Bio je **tu i Dječji dom,** u kojem **su bila smještena** djeca s oslobođenog teritorija, što su ostala bez roditelja.

PRISTIŽU NOVI BORCI

Ljudi na okupiranom teritoriju s uzbuđenjem su slušali partizane, koji su u to vrijeme dolazili iz oslobođenog Livna- Pričali **su im o priredbama u** Domu kulture, o sajmovima, o autobusnoj partizanskoj vezi, o partizanskim radionicama i drugom. I, što su ljudi s naročitom pažnjom slušali, o proleterima, koji nose na **zviježdi srp i čekić. Sve to dovelo je** do masovnog odlaska novih dobrovoljaca u partizanske redove. Tih dana na partizanskim vezama, **koje su iz Primorja vodile** na oslobođeno područje, bilo je življe **nego ikada. Stalno** su pristizali borci, koje su partizanski punktovi prihvaćali i **dalje** upućivali. Većina novih boraca odlazila je u Livno, u **Stab IV.** operativne zone, koji ih je zatim raspoređivao u pojedine **partizanske jedinice. Evo** nekoliko takvih grupa, koje su, kao što se **iz dokumenata¹ vidi,** pristigle samo u roku od prvog do petog februara.

¹ Originali ovih dokumenata nalaze se u arhivi V. I. I. Bgd:

STAB IV. OPERATIVNE ZONE
1. II. 1943.

STABU IV. N. O. U. BRIGADE

POLOŽAJ

Upućuje se drugove: Tomić Ante iz Krila-Jesenica, Turin Jere iz Krila-Jesenica, Marčić Ante iz Krila-Jesenica, Mladen Dragan iz Krila-Jesenica i Cazar Dinko iz Splita, radi rasporeda u jedinice te brigade.

Imenovani su dobrovoljno stupili u naše redove 17. januara ove godine. Po zanimanju su svi mornari.

Nakon što ih upoznate u borbenim jedinicama i nakon što se sažive sa našom borbom možete ih ukoliko se za to ukaže potreba prebaciti u jedinice mornarice, jer je vjerojatno da će kao mornari u mornarici najviše pridonijeti borbi.

Drugarski vas pozdravljamo sa našim borbenim pozdravom

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Politički komesar

STAB IV. OPERATIVNE ZONE
3. II. 1943.

STABU IV. DALMATINSKE N. O. U. BRIGADE

POLOŽAJ

Upućujemo vam 21 druga koji su iz Krila-Jesenica ovih dana dobrovoljno prišli u našu Narodno-oslobodilačku vojsku, da ih rasporedite u jedinice te brigade, i to sljedeće:

Batinić Mate, Kovačić Jozo, Cicarić Ranko, Jovanović Albert, Blaić Ante, Mihanović Branko, Cizmić Petar, Jokovac Ante, Meštrović Šime, Jugović Simo, Jaman Marin, Božiković Bogomir, Jerčić Blaž, Erica Ante, Kadijić Pavao, Bušić Filip, Aljinović Spiro, Urōda Ivan, Vuković Milan, Jerčić Jerko i Stavić Mate.

Drugovi su mladi, ali osobito borbeni i puni poleta i želje za borbom protiv okupatora.

Sa drugarskim pozdravom.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Sekretar štaba

ŠTAB IV. OPERATIVNE ZONE
4. II. 1943.

ŠTABU DINARSKOG BATALJONA

POLOŽAJ

Upućujemo vam 21 (dvadesetjednog) druga koji su ovih dana pristupili, dobrovoljno u naše redove, time da ih rasporedite po jedinicama. Drugovi su svi iz Zrnovnice. Većinom profesionalni stručni radnici, ali pošto za sada ne mogu biti korisno upotrebljeni u našim radioni-

čama šaljem ih u borbenu jedinicu. Svi su **naši simpatizeri i prema narodno-oslobodilačkoj borbi odnosili su se i do sada pozitivno.**

Karakternih podataka o njima nemamo.

Prilaže se popis drugova.

Sa drugarskim pozdravom.

Smrt fašizmu — Sloboda **narodu!**

Komandant

}

*Oktobar 1942i Još
-> jedna grupa dobro-
» voljaca iz Dalmacije
stigla je u Livno*

STAB IV. OPERATIVNE ZONE

5. II. 1943.

ŠTABU DINARSKOG BATALJONA

POLOŽAJ

Upućuje se četiri druga — omladinca, koja su se ovih dana dobrovoljno prijavili -a naše redove.

Sva četiri su iz Pisaka, općine gornjo-poljičke, po zanimanju zemljoradnici, organizirani, i radili na terenu politički.

Mladi, ali fizički potpuno zdravi.

Karakternih podataka nemamo. Partijska organizacija iz Omiša preporučuje ih kao čestite i poštene drugove.

Sa drugarskim pozdravom.

Smrt fašizmu —• Sloboda narodu!

Komandant

STAB IV. OPERATIVNE ZONE
5. II. 1943.

STABU II. DALMATINSKE N. O. U. BRIGADE

POLOŽAJ

Upućuje se jedanaest drugova-omladinaca, koji su se ovih dana dobrovoljno prijavili u naše redove.

Drugovi su svi iz okolice Omiša. Mladi su ali fizički razvijeni i potpuno zdravi. Nisu ni jedan bili do sada organizirani, ali su svi simpatizeri naše NO borbe. Po zanimanju su zemljoradnici. Preporučeni su od naše partijske organizacije u Omišu, kao ispravni rodoljubi i dobrog ponašanja.

Oduševljeni su našom borbom, pa će u jedinicama te brigade lako i brzo steći potrebno vojničko-borbena iskustvo.

Sa drugarskim pozdravom.

Smrt fašizmu —• Sloboda narodu!

Split početkom 1943. godine.

Komandant

SPLIT POČETKOM 1943. GODINE — CLAN POKRAJINSKOG
KOMITETA I. LAVCEVIC U RUKAMA FASISTA

Još početkom februara 1943., poslije velike provale u partijskoj organizaciji u Splitu, uhapšeni su u kući u Klarinoj ulici 16, gdje su neko vrijeme zajedno boravili i radili Ivan Lučić-Lavčević i Ante Jurjević-Baja.¹ U zatvoru fašisti ih podvrgavaju strahovitom muče-

¹ Ante Jurjević i Ivo Lavčević bili su zajedno s grupom od 26 rodoljuba, u kojoj se nalazio Rade Končar, izvedeni pred fašistički prijevratni sud u Šibeniku. U međuvremenu rukovodstvo NOP-a uspostavlja vezu sa jednim bivšim jugonacionalistom rodom iz Staroga grada na Hvaru odakle je bio i sam Lavčević. Taj je jugonacionalist bio usko povezan s nekim fašističkim funkcionerom uz čiju je

nju, suočavaju s provokatorima¹ i ponovno batinaju. Lavčeviću se od batina otvaraju žive rane, pa je u teškom stanju prevezen u bolnicu. Čim se dočulo, da je Lavčević u bolnici, vrše se pripreme za njegov bijeg. U Split u sredinom marta došli iz Mosorskog odreda borci Ljubomir Uvodić i Jakiša Baučić, kojima je PK stavio u zadatak, da uđu u bolnicu, uklone sobnog čuvara - fašista i izvedu Lavčevića na ulicu, gdje ga je čekao automobil, kojim je trebao pobjeći. Nešto ranije bio je napravljen ključ od sporednih dvorišnih vrata, kroz koja se imalo izići na ulicu. Pri izvođenju te smjele i opasne akcije sve je teklo prema planu, dok se nije došlo do dvorišnih vrata. Ključ, koji je vrata otvarao izvana, sada ih nije mogao otvoriti iznutra. U nastojanju, da se vrata otvore, izgubljeno je nekoliko dragocjenih minuta. Za to vrijeme Lavčevićev čuvar, koji je udarcem bio onesviješten, došao je k sebi i počeo vikati. Digla se urnebesna uzbuna ostalih čuvara-fašista. Lavčević skače na ulicu preko bolničkog zida. Ali fašisti su mu za petama. Bježio je prema Getu, misleći, da će u njegovim tijesnim uličicama naći spas. Međutim, bio je dostignut i ponovno uhvaćen. Otpočela je nova tortura, još strasnija i veća, ali Lavčević ne govori ni riječi.

Nešto kasnije Lavčević je ponovno bolestan i opet se nalazi u bolnici. Fašisti znaju, da u rukama imaju istaknutog funkcionera Partije, za to ne pristaju da Lavčevića zamijene za svoje oficire, iako im to u više navrata nudi rukovodstvo NOP-a. U noći od 23. decembra 1942. god. fašisti su bolesnog Lavčevića odveli iz zaraznog odjeljenja bolnice na Firulama² i u automobilu na putu iz grada prema Novom groblju mučki ubili.

Glavni inspirator tog zločina bio je Giovanni Savo stari splitski talijanaš -. veletrgovac sada vicefederal mjesne fašističke organizacije u Splitu. Videći, da Lavčević na čudan način ponovo svršava u bolnicu, da rukovodstvo NOP-a neprestano traži njegovu zamjenu, a da za legalnu likvidaciju nema nikakvih dokaza, Savo zajedno

pomoć, uništio policijski dosije s materijalima Ive Lavčevića i Ante Jurjevića-Baje. Ostavši bez njihovih spisa, fašistički sud je obojicu vratio natrag u Split. Ante Jurjević-Baja uspio je kasnije pobjeći iz fašističkih ruku, i to za vrijeme dok se kao zatvorenik nalazio bolestan a splitskoj bolnici.

¹ Ugrina i Kuzmić.

² Vjerujući, da će ga iz bolnice lakše osloboditi, rukovodstvo NOP-a u Splitu dalo je nalog zatvorskom liječniku, organiziranom u NOP-u, da Lavčeviću ubrizga Injekciju tifusa. Dobivši tako tifus na umjetni način, Lavčević je ponovno prevezen u bolnicu, ovaj put u zarazno odjeljenje na Firulama.

s karabinjerskim narednikom De Lučom stvara i ostvaruje plan mučkog Lavčevićeva ubistva-

Rukovodstvo NOP-a u Splitu odlučilo je, da se kazni to fašističko zlodjelo. Izdan je i letak, u kojemu je pored ostalog stajalo, da će počinitelje zločina dostići ruka pravde. Fašistički vicefederal postao je oprezan. Pripadnici udarnih grupa već dulje vrijeme vrebali su na njega, ali se on više nije sam pojavljivao na ulici. Ipak 11. februara uveče, kada je iz Peristila zalazio u obližnju ulicu, udarnik omladinac Ante Čerina¹ pucao je na njega pištoljem i teško ga ranio, prelomivši mu kičmu. Specijalnim avionima dolazili su iz Italije najbolji specijalisti kirurzi, ali Savi nije bilo spasa. Poslije 34 dana najtežih muka, taj istaknuti splitski fašista je izdahnuo.

Karabinjerskog narednika De Lucu hvatao je smrtni strah. Tražio je i bio premješten iz Splita u Hvar. Ali i tamo ga dostiže ruka narodnog osvetnika. Dva borca hvarske čete »Matija Ivanić« ušli su u grad i na ulici likvidirali fašista-karabinjera De Lucu.

Tokom narednih mjeseci 1943. godine, do kapitulacije Italije, pripadnici udarnih grupa izvršili su niz borbenih akcija u gradu. U isto vrijeme organizacije NOP-a pokretale su nekad veće, nekad **manje** demonstrativne akcije masa na liniji borbe protiv odnarodivanja i drugih mjera, koje je provodio okupator. Među njima isticao se atentat na četničkog rukovodioca i talijanskog suradnika dra. **Jakšu** Račića i velike demonstracije žena pred splitskim zatvorima, koje traže, da se puste na slobodu zatvoreni rodoljubi.

NEPRIJATEJSKE PRIPREME ZA POČETAK ČETVORTE OFENZIVE PROTIV NARODNO OSLOBODILAČKE VOJSKE JUGOSLAVIJE

Postojanje oslobođenog teritorija, koji je sezao sve od jadranske obale na jugu, pa dr rijeke Save na sjeveru i Korduna i Banije na sjeverozapadu, na kojem je u to vrijeme nekoliko partizanskih divizija pod više manje povoljnim okolnostima izdizalo svoju bojnu **gotovost za nove**, još snažnije udarce po neprijatelju, zadavalo je

¹ Odmah nakon atentata Cerina je pokušao da pobjegne Ulicom sv. Ivana. Tu se na njega sručilo nekoliko talijanskih vojnika. Čerina je u njih pucao, jednog ubio, a drugog ranio. Na kraju je ipak bio uhvaćen, u zatvoru strahovito mučen, a zatim strijeljan.

ozbiljne brige njemačkoj Vrhovnoj komandi. Tu brigu pjačavala je **i bojazan** od iskrcavanja savezničkih trupa na istočne obale Jadrana, gdje bi postojanje tako velikog oslobođenog teritorija omogućilo saveznicima nesmetani prodor u srce Balkana.

Snažne partizanske jedinice, koje su svakodnevno rasle, vezivale su usto znatne njemačke snage, toliko potrebne na drugim frontovima, potpuno vezale ustaške jedinice, koje je Hitler mislio upotrebiti na Istočnom frontu. Neprestano širenje oslobođenog teritorija Nijemcima je sve više sužavalo mogućnosti mobilizacije nove radne **snage za** njihovu industriju. Zbog svega toga Hitler je odlučio da **pod** svaku cijenu likvidira partizane u Jugoslaviji. Prema iskazu, što ga je zarobljeni njemački general von Löher, komandant njemačke vojske za Balkan, dao pred jugoslavenskim vojnim vlastima, Hitler je lično dao ideju za IV. neprijateljsku ofenzivu. Von Löher je rekao:

»U oktobru 1942. godine, došao je Hitler do ubjedenja da se nezadovoljavajuće prilike u hrvatskoj državi mogu temeljito popraviti, ako se odstrane sve oružane snage u Hrvatskoj i u ostalim oblastima zaposjednutim od Talijana, ukoliko te snage nisu regularne hrvatske ili talijanske trupe. Ovo se odnosilo na partizane na području između Karlovca - Livna - Rame - Jajca - Petrinje - s centrom u Bijaću, koje je trebalo uništiti opkoljavanjem od strane njemačko-hrvatsko-talijanskih trupa. Hitler je očekivao da će uspjeh ovih operacija obezbijediti konsolidiranje hrvatske države, tako da će se sve njemačke trupe moći da povuku iz ove oblasti, a sigurnost države biti obezbijedena od strane hrvatskih trupa. Sve će ovo imati za posljedicu dobijanje radne snage za njemačku ratnu privredu i mogućnosti odašiljanja hrvatskih trupa na istočni front. U privrednom pogledu Hitler je očekivao da će se Hrvatska moći sama bar snabdijevati i da će isporuke boksita, kao i željezne rude (Prijedor) obavljati u punom obimu.

U novembru pozvao je Hitler Poglavnika i mene u glavni stan u Vinici. On je najprije izložio svoju već skiciranu odluku. Ja sam ponovio svoja gledišta i zamolio da njemačke trupe zaposjednu barem područje Zagreba. Tada je pozvan Poglavnik i upitan za mišljenje. On je povoljno ocijenio Hitlerov plan i bio je, šta više, optimista u pogledu unutrašnjih prilika u Hrvatskoj. On je predložio uspostavljanje jedne njemačke komande za sve akcije, izdašnu potporu u oružju kao i dodjeljivanje snabdijevanja domobrana od strane Nijemaca. Hitler se saglasio sa prijedlozima i obećao sprovođenje ovog sporazuma zajedno s Italijanima«.¹

¹ V. Dedijer »Dnevnik II. dio« str. 66.

Nijemci su već krajem decembra 1942. počeli koncentrirati trupe na predjelima, iz kojih je ofenziva trebala otpočeti, i to: sjeveroistočno od oslobođenog teritorija i Sanskog Mosta i sjeverno na području Korduna i Banije.

Talijani su izvršili koncentraciju svojih trupa i četnika u predjelu Gračaca u Lici i Knina u sjevernoj Dalmaciji. Pored četnika iz Like i sjeverne Dalmacije na taj prostor Talijani su doveli i oko 4.000 četnika iz Hercegovine i Crne Gore.¹

Vrhovni štab bio je navrijeme obaviješten o namjeri neprijatelja da otpočne novu ofenzivu u cilju likvidiranja partizana i oslobođenog teritorija. U vezi s tim jedinicama raspoređenim na pravcima neprijateljske koncentracije bilo je naređeno, da odmah prijeđu u napad na komunikacije, kojima je neprijatelj dovlačio trupe i ratni materijal, da" postavljanjem zasjeda i direktnim napadima na neprijateljske kolone u pokretu ometaju njegove pripreme za ofenzivu.

U to vrijeme oslobođeno Bosansko Grahovo i položaje prema Kninu držale su jedinice Dinarskog bataljona. Na tom području u neprijateljskoj pozadini nalazio se u to vrijeme i Kninski bataljon. Međutim, ti bataljoni — pored toga, što su bili sastavljeni od mladih i neiskusnih boraca — bili su i brojčano slabi, da se uspješno odupru jačim neprijateljskim snagama. 4.000 četnika dovedenih u okolinu Knina moglo je svakog časa prijeći u napad i ugroziti oslobođeni livanjski teritorij iz ovog pravca. Radi toga Vrhovni štab naređuje II. proleterskoj diviziji, da krene na sektor Grahova i razbije te četničke snage.

Došavši na sektor Bosanskog Grahova, II. proleterska divizija odmah je poduzela operacije čišćenja Kninske Krajine od četnika. U nekoliko žestokih okršaja njene jedinice razbile su glavninu četničkih snaga i očistile čitavo područje Golubića, Plavna i Stranice. U tim borbama partizani su zarobili oko 200 hercegovačkih i crnogorskih četnika i oko 360 četnika iz Like i Kninske Krajine. Zarobljeni četnici pričali su, kako su im oficiri prije polaska govorili, da su Talijani napustili Liku i Dalmaciju i da oni idu tamo, da bi preuzeli vlast. A kad su došli i vidjeli, da se sprema borba, onda im je četnički komandant Bačović rekao, da to ustaše obučeni u

¹ Četnici u Crnoj Gori i Hercegovini, koristeći se odsustvom većih partizanskih jedinica, terorizirali su tamošnje stanovništvo, prisilno ga mobilizirali u svoje redove. Tako se među tih 4000 u Kninsku Krajinu dovedenih četnika nalazio i veći broj prisilno mobiliziranih seljaka.

partizanske uniforme hoće da osvoje te krajeve. Pričali su, kako su se vozili talijanskim kamionima iz Hercegovine do Knina i kako su ih Talijani snabdjeli oružjem i hranom. Komandant i komesar II. proleterske divizije, Peko Dapčević i Mitar Bakić, pozvali su zarobljene četnike, da stupe u redove Narodnooslobodilačke vojske. Većina ih je na to pristala. Od njih i od mobiliziranog ljudstva iz okoline Bosanskog Grahova tih dana bila je formirana X. krajiška brigada.¹

Opći napad neprijatelja na oslobođeni teritorij otpočeo je 20. januara. S istoka, iz pravca Prijedora i Sanskog Mosta, nastupala je 717 njemačka divizija. Sa sjevera u Hrvatskoj nastupale su tri njemačke divizije pojačane sa dva ustaška puka. »369. vražja divizija« napadala je Baniju, a od Karlovca nastupala je 7-SS divizija »Princ Eugen« i 714. pješadijska divizija.

Sa zapada i jugozapada od Gračaca i Knina krenuo je u napad V. talijanski armijski korpus sa slijedećim formacijama: divizija »Lombardia« na sjevernom dijelu fronta, u centru divizija »Re« i na jugu divizija »Sasari«. Zajedno s Talijanima nastupali su i četnici: crnogorski i hercegovački pod vodstvom Bačevića, kninski pod komandom popa Đujića i veća grupa ličkih četnika.

Cilj neprijateljske ofenzive bio je, da istovremenim napadima sa sjevera, istoka, sjeverozapada i jugozapada potisne partizanske snage na uži prostor, da ih zatvori u obruč i zatim uništi.

Neprijateljskim snagama na tim pravcima suprotstavljale su se slijedeće partizanske jedinice: u predjelu Sanskog Mosta i Prijedora IV. i V. krajiška divizija, u predjelu Korduna VIII. kordunaška divizija i dvije goransko-primorske brigade, u Predjelu Banije VII. banijska divizija i u Lici VI. lička divizija. Talijansko-četničkim snagama na pravcu Knina suprotstavljale su se jedinice II. proleterske divizije.

Na sjevernom dijelu fronta, prema Kordunu, Nijemcima je uspjelo da iznenade VIII. kordunašku diviziju i da je u roku od četiri dana potisnu sve do Slunja. Iako iznenadene napadom, jedinice VIII. divizije pružale su pri povlačenju žilav otpor. Naročito žestoka bila je bitka kod Veljuna, gdje su jedinice VIII. divizije izvele niz protunapada, usporavajući njemačko nadiranje.

Na sjeveroistoku je V. krajiška divizija vodila ogorčene borbe s Nijemcima i nanosila im teške gubitke. 24. januara VI. krajiška

i prema V. Dedijeru »Dnevnik II. dio« str. 72 i 73.

brigada i III. bataljon I. krajiške brigade uništili su u bitki kod Eminovaca 500 ustaša i 150 Nijemaca, koji su se iz Sanskog Mosta preko Grmeča pokušali probiti k Bosanskoj Krupi. Druga i Peta krajiška brigada razbile su na tri mjesta Nijemce na cesti Banja Luka - Gradiška. Krajišnici su uporno branili svaku stopu svoje zemlje, odolijevajući uzastopnim napadima njemačkih trupa.

Napadajući na frontu prema Kordunu, njemačke trupe su već 28. januara izbile na visove iznad grada Bihaća.

U LIVNU FORMIRAN OBLASNI NARODNO OSLOBODILAČKI ODBOR ZA DALMACIJU

Vijećnici AVNOJ-a iz Dalmacije još su u decembru 1942. g. bili odlučili, da se sazove skupština političkih predstavnika, na kojoj bi se osnovao NOO za Dalmaciju. Da bi se ova zamisao što prije ostvarila, oni su međusobno formirali inicijativni odbor sa zadatkom, da pripremi skupštinu, pozove delegate, predloži dnevni red i izvrši sve druge potrebne poslove.

Osam dana nakon što je otpočela IV. neprijateljska ofenziva, t. j. 28 januara, u oslobođenom Livnu sakupili su se delegati naroda Dalmacije na svoje prvo zasjedanje. Na nj su bili došli predstavnici NOO-a, omladinske organizacije USAOH-a, AFŽ-a, vojske i drugih organizacija NOP-a iz čitave Dalmacije.

Zasjedanje je otpočelo svečanim otvaranjem i uvodnom riječi Pavia Krce, seljaka iz Jabuke kod Sinja, bivšeg poslanika HSS-a, a u to vrijeme vijećnika AVNOJ-a. Odmah nakon toga Krce je predložio izbor počasnog i radnog predsjedništva.

U počasno predsjedništvo predložio je: Izvršni odbor AVNOJ-a, Vrhovni štab NOV i POJ na čelu s Vrhovnim komandantom drugom Titom, Glavni štab NOV i PO Hrvatske, Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije, Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske, Štab IV. operativne zone NOV i POH za Dalmaciju, Pokrajinski komitet Komunističke partije Hrvatske za Dalmaciju.

Skupština je oduševljeno prihvatila i pozdravila izbor počasnog predsjedništva.

Poslije toga Pavao Krce je predložio radno predsjedništvo, u koje su ušli: Stanko Škare, seljački pjesnik iz Biorina kod Imotskog, potpredsjednik Kotarske organizacije HSS za kotar Imotski,

Vice Buljan, komandant livanjskog područja iz Sinja, dr. Miloš Zanko, adv. pripravnik iz Splita, Grubišić Martin, seljak iz Solina, bivši predsjednik solinske organizacije HSS i predsjednik NOO u Solinu, Miodragović Jovo, pravoslavni pop iz Zagrovića kod Knina, Marija Novak, studentica iz Šibenika, predsjednica Inicijativnog odbora Antifašističkog fronta žena za Dalmaciju, Pero Knežević, radnik iz Vrbnika kod Knina.

U ime AVNOJ-a prisutne delegate pozdravio je Mladen Iveković, član AVNOJ-a. On je među ostalim rekao:

»Neprijatelji nisu uspjeli da unesu razdor i mržnju među naše narode usprkos tome što su izrodi i hrvatskog i srpskog naroda činili i još čine najstrašnija zvjerstva.

Treba naglasiti na današnji svečani dan osnivanja narodnooslobodilačkog odbora dalmacije, da je upravo Dalmacija među hrvatskim krajevima ona, koja se nije dala pokoriti Talijanima i da je Dalmacija visoko držala zastavu slobode, da Dalmacija prednjači hrvatskim krajevima u borbi protiv okupatora i njihovih slugu.«

Poslije njega delegate je pozdravio komandant IV. operative zone Vicko Krstulović.

U ime Pokrajinskog komiteta KPH za Dalmaciju skupštinu je pozdravio Ivo Amulić, organizacioni sekretar.

Na kraju skupštinu su pozdravili predstavnici USAOH-a i AFZ-a za Dalmaciju.

Drugog dana zasjedanja t. j. 29. januara delegat Miloš Zanko podnio je referat pod naslovom »Narodno-oslobodilačka borba i osnivanje narodno-oslobodilačkog odbora Dalmacije.«

Govoreći o ulozi NOO-a Miloš Zanko je među ostalim rekao: »NOO-i ne ograničavaju se na to da potpomažu partizane, organiziraju otpor, okupljaju rodoljube, oni rješavaju i pitanje svakidašnjeg života. Bilo da se postavlja pitanje ishrane stanovništva ili izdržavanje porodica palih boraca i žrtava fašističkog terora, u svim tim slučajevima NOO-i istupaju i djeluju, njihova se riječ sluša. Ovakvim djelovanjem negdje više negdje manje narodno-oslobodilački odbori u očima naroda postaju jedini nosioci narodnih težnja i napora. Narod Dalmacije ne će da čuje za stari izdajnički aparat žandara, policije, sreskih načelnika, sudova i ostalih ustanova, koje su se stavile u službu okupatora...«

Poslije referata Miloša Zanka govorio je član Izvršnog odbora AVNOJ-a Ivan Milutinovic, a zatim je delegat Drago Gizdić pročitao referat: »Organizacija NOO-a Dalmacije i njegovi zadaci.«

O referatima se vodila živa diskusija, pa je na kraju zasjedanja donesena Rezolucija o osnivanju NOO-a Dalmacije. U njoj se veli:

1) Cio narod u Dalmaciji, kao i mi, njegovi predstavnici, sa čvrstom vjerom gledamo u našoj Narodno-oslobodilačkoj vojsci, koja se bori pod hrabrim i mudrim rukovodstvom Vrhovnog štaba Narodno-oslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Jugoslavije i njenom komandantu drugu TITU, jedinu pravu vojsku svih naroda Jugoslavije, koja će svim narodima Jugoslavije izvojevati slobodu. Sa čvrstom vjerom gledamo u Glavni štab Narodno-oslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Hrvatske, jedino pravo vojno rukovodstvo hrvatskog naroda, koje vodi borbu ne samo protiv tuđinskih osvajača, četničkih banda Draže Mihajlovića, nego i protiv izdajničke Paveličeve ustaške vojske, koja se stavila u službu tuđina i za tuđinske osvajačke interese prolijeva krv hrvatskih sinova. Obavezujemo se u ime naroda u Dalmaciji, koji mi predstavljamo, da ćemo sve snage u pozadini mobilizirati za pomaganje naše Narodno-oslobodilačke vojske, da ćemo po uzoru bratskih sovjetskih naroda iz pozadine učiniti pravi borbeni logor. Dići ćemo i posljednjeg za oružje sposobnog borca, dati ćemo i posljednji zalogaj kruha, samo da ojačamo našu vojsku, našu jedinu uzdanicu, koja će nas osloboditi ropstva naših vjekovnih neprijatelja.

2) Naš narod u Dalmaciji, kao i cio hrvatski narod, gleda s pouzdanjem u svoju budućnost znajući da će sadašnja borba dovesti do pot-

Članovi Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora za Dalmaciju za vrijeme zasjedanja u Livnu 28. januara 1942. g.

punog oslobođenja, do istinske slobode i nezavisnosti hrvatskog i svih naroda Jugoslavije, jer se na našoj strani bori moćna i nepobjediva Crvena Armija. Ta vojska danas lomi i uništava Hitlerovu ratnu mašinu i ona će skoro izvojevati punu pobjedu nad razbojničkim fašističkim bandama. Narod Dalmacije, kao i naši borci, s radošću pozdravlja pobjedničke napore američkih i britanskih trupa i borbenih Francuza u Africi, gledajući u tim velikim demokratskim narodima svoje saveznike u borbi za uništenje fašističke kuge. Pozdravljaju »Atlansku Povelju«, kejom su se saveznici obavezali da će poštivati pravo svih naroda bez razlike da sami odlučuju svojom sudbinom.

i) Pod uslovima najtežeg fašističkog terora radnici, težaci i građani grada Splita, grada predvodnika u borbi protiv tuđinske okupacije, izabrali su 6. aprila 1942. prvi Narodno-oslobodilački odbor kao rukovodioca borbe ujedinjenih rodoljubivih snaga protiv fašizma. Od tada su na poziv Narodno-oslobodilačkog odbora u Splitu, u gradovima i selima Dalmacije nastali Narodno-oslobodilački odbori, koji su ujedinjavali i ujedinjuju narod u borbi i koje je narod priznavao i priznaje jednim svojim istinskim predstavnikom. U oslobođenim dijelovima Dalmacije ti narodno-oslobodilački odbori postali su nosioci nove prave demokratske vlasti, jer naš narod ne će više da mu se vrati stara vlast sreskih načelnika, žandara i financa, koja je nakon 25 godina tlačenja našeg naroda postala najbolji sluga i najbolji oslonac tuđinske okupatorske i ustaške vlasti. Zato i mi smatramo Narodno-oslobodilačke odbore jednim istinskim predstavnicima naroda i nosiocima narodne demokratske vlasti, koja ujedinjuje sve narodne snage u pozadini na borbu protiv tuđinskih osvajača i njihovih slugu ustaša i četnika.

4) Ne priznajemo izdajničku izbjegličku velikosrpsku vladu, u kojoj sjede predstavnici H. S. S.-a Krnjević, Sutej, Jukić. Ta vlada ne može da zastupa naš narod, da u njegovo ime daje bilo kakve izjave, jer je napustila naš narod u najtežim trenucima, jer je ta vlada preko svog ministra Draže Mihajlovića organizirala četničke bande, koje se u Dalmaciji bore protiv naše NOV pod vodstvom ozloglašenog od jugoslovenske vlade odlikovanog četničkog vojvode popa Momčila Đujića i Bogunovića, te majora Rašete koji kolju i ubijaju naš narod u Dalmaciji zajedno s okupatorima, jer ta vlada kad se narod digao da skinje tuđinski jaram, pomoću svoje centrale u Splitu vođene po Birčaninu, Jevđeviću i Urukalu, uz podršku vodstva HSS-a sa Kaliternom, Mladineom, Simom Poduje na čelu, zabija nož u leđa i razbija jedinstveni narodno-oslobodilački front i jer surađuje sa tuđinskim okupatorom.

5) Priznajemo Zemaljsko Antifašističko Vijeće Narodnog oslobođenja za Hrvatsku jedinom pravim političkim predstavništvom hrvatskog naroda i Antifašističko Vijeće Narodnog oslobođenja Jugoslavije jedinom pravim političkim predstavništvom svih naroda Jugoslavije, jer su u tom vijeću po svojim najboljim sinovima zastupani svi narodi Jugoslavije i jer ono ujedinjuje sve napore i težnje svih naroda Jugoslavije u borbi za slobodu, bratstvo i ravnopravnost svih naroda Jugoslavije.

6) Mi istinski zastupnici cijelog hrvatskog i srpskog naroda u Dalmaciji i predstavnici Narodno-oslobodilačkih odbora iz svih krajeva Dalmacije, oslobođenih i neoslobođenih, sakupljeni na poziv vijećnika Antifašističkog vijeća Narodnog oslobođenja Jugoslavije zaključujemo,

da formiramo —• u interesu ujedinjenja svih antifašističkih rodoljubivih snaga u Dalmaciji za konačno oslobođenje ispod fašističkog ropstva, za uništenje svih neprijatelja i stvaranja uslova za bolju i sretniju budućnost, — Narodno-oslobodilački odbor Dalmacije.

7) N. O. O. Dalmacije jest organ Zemaljskog Antifašističkog vijeća Narodnog oslobođenja Hrvatske koje će ostvariti istinsku slobodu, nezavisnost hrvatskog naroda i ravnopravnost s ostalim narodima Jugoslavije. N. O. O. Dalmacije jeste opće-narodno predstavništvo narodno-oslobodilačke borbe u Dalmaciji. Oslanjajući se na N. O. O.-e i sve ostale masovne narodne antifašističke organizacije u Dalmaciji, N. O. O. Dalmacije ima za zadatak da do krajnih granica ujedini napore rodoljubivih narodnih antifašističkih snaga u Dalmaciji u njihovoj zajedničkoj borbi za konačno oslobođenje ispod fašističkog ropstva, za uništenje svih narodnih neprijatelja i za stvaranje uslova za bolju i sretniju budućnost naroda Dalmacije u slobodnoj bratskoj zajednici s ostalim narodima Jugoslavije.

Zato N. O. O. Dalmacije sastavljaju predstavnici i hrvatskog i srpskog naroda u Dalmaciji, koji aktivno sudjeluju u borbi protiv fašističkih osvajača i domaćih njihovih slugu i pomagača.

N. O. O. Dalmacije bira iz svoje sredine Predsjedništvo koje se sastoji od predsjednika, tajnika i pet članova za vođenje redovnih poslova, te je odgovorno i podnosi izvještaje o radu Plenumu N. O. O. Dalmacije.

8) Naš narod u Dalmaciji ima puno povjerenje u svoje vojno rukovodstvo u Dalmaciji, u svoj Štab IV. Dalmatinske operative zone, N. O. V. i P. O. Hrvatske, koji pod vodstvom Glavnog štaba Hrvatske i Vrhovnog štaba N. O. V. i P. O. Jugoslavije već dvije godine vodi uspješno oružanu borbu protiv mrskih, tuđinskih osvajača i pod čijim su rukovodstvom uništene tisuće neprijateljskih vojnika i oslobođen veliki dio naše Dalmacije.